T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENGELLİ ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ETKİLEŞİM DESTEK PROGRAMINA DEVAM EDEN ENGELLİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ VE AKRANLARININ AYRIMCILIK OLGUSU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. YEŞİM FAZLIOĞLU
II. TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. HÜLYA GÜVENÇ

EDİRNE 2023

Tezin Adı: Etkileşim Destek Programına Devam Eden Engelli Üniversite Öğrencileri ve Akranlarının Ayrımcılık Olgusu Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi

Hazırlayan: Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ

ÖZET

Bu araştırmada; Etkileşim Destek Programına Devam Eden Engelli Üniversite Öğrencileri ve Akranlarının Ayrımcılık Olgusu Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Trakya Üniversitesi Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören 19-25 yaş aralığında altı kadın (bir engeli olan katılımcı ve beş akran katılımcı) ve altı erkek (üç engeli olan katılımcı ve 3 akran katılımcı) toplam 12 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması ile desenlenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak; araştırmacı günlükleri, katılımcı günlük formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu (Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu) kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularından elde edilen sonuçlar; araştırmada katılımcıların uygulanan programa bağlı olarak katılımcıların, ayrımcılık olgusu üzerindeki düşüncelerinin değişimi incelendiğinde, katılımcıların uygulanan etkileşim destek programının engelliliğe dayalı ayrımcılığı önleme noktasında olumlu bakış açılarının kazanılmasına zemin hazırladığına inandıkları, uygulanan programın ön yargı ve olumsuz tutumları azalttığı ve üniversite ortamında engeli olan öğrencilere yönelik olumsuz tutum ve davranışların azaltılması noktasında akran desteğini önemli bir faktör olarak gördükleri belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: engellilik, akran, ayrımcılık ve engelli hakları

Title of Thesis: Examining the Opinions of Disabled University Students and Their Peers on the Interaction Support Program on the Case of Discrimination
Prepared by: Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ

ABSTRACT

In this study; It is aimed to examine the Opinions of Disabled University Students and their Peers on the Interaction Support Program on the Case of Discrimination. The study group of the research consisted of a total of 12 university students, six women (one disabled participant and five peers) and six men (three disabled participants and three peers), between the ages of 19-25, studying at Trakya University Kırkpınar Faculty of Sports Sciences. The research was designed with action research, one of the qualitative research methods. As a data collection tool in the research; researcher diaries, participant diary form and semi-structured interview form (Discrimination Form Regarding Perception of Disability) were used. The data obtained from the research were evaluated by descriptive analysis and content analysis. The results obtained from the findings of the research; In the study, when the change in the opinions of the participants on the phenomenon of discrimination was examined depending on the program applied, the participants believed that the interaction support program prepared the ground for the acquisition of positive perspectives on preventing discrimination based on disability, the applied program reduced prejudice and negative attitudes, and negative attitudes towards students with disabilities in the university environment. It has been determined that they see peer support as an important factor in reducing behaviors and behaviors.

Keywords: disability, peer, discrimination, higher education and disability rights

ÖN SÖZ

Araştırmanın oluşumundaki temel fikri paylaştığım andan itibaren fikrimi destekleyerek beni yüreklendiren, umutsuzluğa düştüm anlarda yapıcı ve teşvik edici yaklaşımı ile güven veren ve dostluğu ile hep yanımda olan hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Yeşim FAZLIOĞLU'na, sonsuz teşekkür ederim.

Araştırma sürecimde yol gösterici önerileri ve değerli katkıları için hocalarım Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ' e, Prof. Dr. Selda ÇAĞLAR' a ve Prof. Dr. Hülya GÜVENÇ' e çok teşekkür ederim.

Araştırmanın uygulama sürecinin 'Covid-19 Pandemi'sinin zorlayıcı koşullarında devam etmesine rağmen, uygulamanın tüm oturumlarına katılmak için çaba harcayan öğrencilerime ve onların bu çabalarına destek olan ailelerine minnettarlığımı belirtmek isterim. Araştırmanın uygulaması sırasında yeşeren 'Herkes İçin Spor Topluluğu' fikrini hayata geçirerek bu çabaya ortak olan tüm öğrencilerime teşekkür ederim.

Araştırma sürecimde güven verici desteklerini hep yanımda hissettiğim yeğenlerim genç akademisyenler İlkan ÖZ, İlkay ÖZ ve Yılmaz Doğukan ÖZLÜ' e teşekkürlerimi sunarım.

Doktora sürecimde üzerimde emeği olan hocalarıma ve bu süreçte yanımda olarak bana destek olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hayatım boyunca desteklerini hissettiğim annem, babam, kardeşlerim ve tüm aileme, özellikle desteğini ve sevgisini hep yanımda hissettiğim en büyük motivasyonum sevgili eşim Gürbüz'e, üniversite eğitimi için yanımızda olmamasına rağmen, telefon ve mesaj aracılığı ile sınırsız sevgi ve desteğiyle bana güç veren oğlum Ulaş'a ve sevgi dolu yüreği ile tezin bir an önce bitmesini dileyerek, birlikte zaman geçirmemizi sabırla bekleyen küçük oğlum Atlas'a sonsuz sevgimle teşekkür ederim.

Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ

Ocak 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖN SÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **x**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Problem Durumu 1
1.2. Amaç 5
1.3. Önem 6
1.4. Sayıltılar 9
1.5. Sınırlılıklar 9
1.6. Tanımlar 10
2. KURAMSAL ÇERÇEVE **11**
2.1. AYRIMCILIK OLGUSU VE GÖRÜNÜMLERİ 11
2.1.1. Ayrımcılık 11
2.1.2. Ayrımcılık Türleri 12
2.1.2.1. Doğrudan Ayrımcılık 12
2.1.2.2. Dolaylı Ayrımcılık 14
2.1.2.3. Çoklu Temelde Ayrımcılık 14
2.1.2.4. Makul Uyumlaştırma Yapılmaması 15
2.1.2.5. Ayrımcılık Yasağının Diğer Biçimleri 17
2.1.2.5.1. Bağlantılı ya da Dolayısıyla Ayrımcılık 17
2.1.2.5.2. Taciz 17
2.1.2.5.3. Cinsel Taciz 18
2.1.2.5.4. Mağdurlaştırma 19
2.1.2.6. Ayrımcılık Oluşturmayan Farklı Muameleler 19
2.1.3. Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı 20

2.2. ENGELLİLİK TEMELİNE DAYALI AYRIMCILIK VE EĞİTİM YAKLAŞIMLARI 24
2.2.1. Ayrımcılık ve Engellilik 24
2.2.2.Engellilik ve Yaklaşımlar 29
2.2.2.1. Ahlaki Model 30
2.2.2.2. Medikal (Tıbbi) Model 30
2.2.2.3. Sosyal Model 33
2.2.2.4. İnsan Hakları Yaklaşımı 35
2.2.3. Engellilik ve Eğitim 37
2.2.4. Eğitim Yaklaşımları 45
2.2.4.1. Ayrıştırılmış Eğitim 45
2.2.4.2. Kaynaştırma-Bütünleştirme Eğitimi 46
2.2.4.3. Kapsayıcı Eğitim 49
2.2.4.4. Akran Eğitimi 50
2.3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 52
2.3.1. Konu ile İlgili Yurt İçi Araştırmalar 52
2.3.1. Konu ile İlgili Yurt Dışı Araştırmalar 56
3. YÖNTEM 59
3.1. Araştırmanın Deseni 59
3.2. Katılımcıların Belirlenmesi 60
3.2.1. Katılımcılara Yönelik Betimsel Bilgiler 61
3.3. Pilot Çalışma 63
3.4. Eylem Araştırması Basamakları ve Uygulama Süreci 64
3.4.1. Eylem Araştırmasında Güvenirlik ve Geçerlik 72
3.5. Ortam 73
3.6. Verilerin Toplanma Araçları 75
3.7. Verilerin Toplanması 76
3.8. Verilerin Analizi ve Yorumlanması 77
4. BULGULAR 80
4.1.Ayrımcılık Tanımı Teması 80
4.2. Ötekileştirme Teması 86
4.3. Toplum ve Tutumlar Teması 92

4.4. Erişilebilirlik Teması 101
4.5. Akran Etkileşimi ve Desteği Teması 107
4.6. Eğitim Hakkı Teması 115
4.7. Fırsat Eşitliği Teması 120
4.8. Üniversite İklimi Teması 126
4.9. Akademik Program Teması 135
4.10. Sosyal-Kültürel Faaliyetlere Katılım Teması 139
4.11. Ayrımcılığa Uğrama Durumu Teması 145
4.12. Engele Bağlı En Fazla Ayrımcılığa Uğrama Durumu Teması 149
4.13. Katılımcıların Uygulanan Etkileşim Destek Programı İle İlgili Görüşleri . 154
5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER 158
5.1. Tartışma 158
5.2. Sonuç 174
5.3. Öneriler 176
5.3.1. Uygulamaya yönelik öneriler 176
KAYNAKLAR 178
EKLER 196
EK-1 Gönüllü Onam Formu 197
EK-2 Etik Kurul İzin Onayı 198
EK-3 Uzman Değerlendirme Formu 199
EK-4 Örnek Uygulama Oturumu 200
EK-5 Etkileşim Destek Programı Katılımcı Günlük Formu 201
EK-6 Ara Değerlendirme Formu 202
EK-7 Etkileşim Destek Programı Devam Çizelgesi 203
EK-8 Anket Formu 204
EK-9 Etkileşim Destek Programına İlişkin Fotoğraflar 207

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Katılımcıların Yaş, Cinsiyet ve Engel Durumuna Göre Dağılımları..... 63

Tablo 4.1.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "ayrımcılık tanımı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 81

Tablo 4.1.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "ayrımcılık tanımı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 84

Tablo 4.2.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "ötekileştirme" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 86

Tablo 4.2.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "ötekileştirme" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu ... 89

Tablo 4.3.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "toplum ve tutumlar" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 93

Tablo 4.3.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "toplum ve tutumlar" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 96

Tablo 4.4.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "erişilebilirlik" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu .. 102

Tablo 4.4.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "erişilebilirlik" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu . 104

Tablo 4.5.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "akran etkileşimi ve desteği" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 108

Tablo 4.5.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "akran etkileşimi ve desteği" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 111

Tablo 4.6.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "eğitim hakkı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu .. 116

Tablo 4.6.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "eğitim hakkı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu . 117

Tablo 4.7.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi “fırsat eşitliği” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu .. 120

Tablo 4.7.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası “fırsat eşitliği” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu . 122

Tablo 4.8.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi “üniversite iklimi” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 127

Tablo 4.8.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası “üniversite iklimi” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 131

Tablo 4.9.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi “akademik program” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 135

Tablo 4.9.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası “akademik program” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 137

Tablo 4.10.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi “sosyal-kültürel faaliyetlere katılım” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu. 140

Tablo 4.10.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası “sosyal-kültürel faaliyetlere katılım” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 142

Tablo 4.11.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi “ayrımcılığa uğrama durumu” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 146

Tablo 4.11.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası “ayrımcılığa uğrama durumu” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu 147

Tablo 4.12.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi “engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu..... 149

Tablo 4.12.2. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası “engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu..... 151

Tablo 4.13.1. Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerin etkileşim destek programı sonrası “son söz” ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu..... 154

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Diyalektik eylem araştırması döngüsü..... 66

Şekil 2. Örnek araştırmacı günlüğü 69

Şekil 3. Etkileşim destek programı oturumları 71

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

BM: Birleşmiş Milletler

ÇÖZGER: Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu

EHK: Engelliler Hakkında Kanun

EHİS: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

EŞHİD: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

KDK: Kamu Denetçiliği Kurumu

RAM: Rehberlik Araştırma Merkezi

TDK: Türk Dil Kurumu

TİHEK: Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu

WHO: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

1. GİRİŞ

Bu bölümde; araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, sayıltıları ve araştırmanın sınırlılıklarına yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Engellilik toplumsal yapı içerisinde var olan fikirlere bağlı gelişen dinamik bir olgu olmasının yanı sıra farklı disiplinler açısından, farklı yönleriyle ele alınarak tanımlanan bir olgudur (Kara, 2016). Bu nedenle engellilik olgusu tarihsel süreç içerisinde *"sakat - özürlü- engelli- yeti yitimi - özel gereksinimli*" gibi farklı farklı terimler ile tanımlanmıştır (Çağlar, 2009).

İnsanlık tarihinin en eski, en yaratıcı, en özgün ve en karmaşık eseri olan 'dil', insanların dünyayı algılamasında ve değerlendirmesinde, kültürlerin, ideolojilerin aktarılmasında ve toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için vaz geçilmez bir unsurdur (Güden, 2006). Sosyal hayatın içerisinde engelli bireyi tanımlamak için kullanılan sözcükler toplumun engeli olan bireye bakışını da yansıtmaktadır. Bir nevi toplumsal dışlama ifadesi olarak kullanılan "*kö*r", "*sakat*", "*mongo*l", "*akıl hastası*" gibi sözcükler sosyal hayatın her alanında engeli olan bireyi *'normalin dışı*' olarak görmekte ve buda engeli olan bireylere yönelik ön yargı ve dışlayıcı yaklaşımlara zemin hazırlamaktadır (Çağlar, 2009; Öztürk, 2014; Çaha, 2015). Engellilik literatüründe bu sözcüklerin tarihsel süreç içerisinde irdelenmesi sonucunda ise bu sorunun kaynağının engeli olan bireylerde değil onları zedeleyici nitelikte ötekileştiren sözcükler ile etiketleyen kendini "*normal*" olarak kabul edip tanımlayan toplumsal tutum ve algılardan, başka bir ifade ile 'normalliğin inşası'ndan kaynaklandığı vurgusu yapılmaktadır (Çağlar, 2009; Gül ve Karan, 2011, Oliver, 2011b; Yardımcı, 2015).

Çetin (2020), tarihsel süreçte uzun bir dönem toplum tarafından dışlanan ve sosyal haklara sahip olmayan engeli olan bireylere yönelik bilincin oluşmaya başlamasının II. Dünya Savaşı'nın sonuna denk geldiğini vurgulamaktadır. Çetin, bu süreci, 'insan haklarının gündeme gelmesi ile birlikte 'Birleşmiş Milletler'in, tüm

insanların haklarının teminat altına alınacağı sözleşmeler ve beyannameler düzenleyerek birçok devlet tarafından kabulünü sağladığını ve engellilik algısında 'Tıbbi model'den 'Sosyal model' yaklaşımına geçilmesi ile beraber engellilerin insan olmaktan kaynaklanan birçok hakkına yönelik olarak uluslararası ve ulusal boyutta pek çok adım atıldığı' şeklinde aktarmaktadır (Çetin, 2020).

Uluslararası sözleşme metinlerinde "engelli" teriminin uluslararası bir tanımı hala mevcut olmamakla birlikte bu terim, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Genel Yorum No.5'te 1993 tarihli Standart Kurallardaki bakış açısı ile "*engelli terimi, bir toplumdaki farklı birçok kısıtlamayı özetlemektedir.…İnsanlar, fiziki veya entelektüel açıdan ya da tıbbi veya ruhsal anlamda engelli konumunda olabilir*" şeklinde tanımlanmaktadır (Uyar, 2006).

Dünya Sağlık Örgütü *(World Health Organization,)* 2015 yılında engellilik tanımını *ise; "Sağlık alanında "engellilik" bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durumu ifade eder"* biçiminde düzenlemiştir (WHO, 2015; Kara, 2016).

Çağdaş yorumuyla 'engellilik', kişinin özellikleri ya da toplumsal yapı nedeniyle, toplumdaki diğer bireyler ile eşit fırsatlara erişmesinin önündeki engellerin kaldırılmasını ve yaşamı boyunca ortaya çıkabilecek değişikliklere uyarlanabilir çevre yaratılması gerekliliğini vurgulayan geniş bir anlam içermektedir (Dünya Engellilik Raporu, 2011; Öztürk, 2014).

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması bulgularına göre Türkiye nüfusunun %12.29'u engellidir. Bu araştırma verilerine göre, genel nüfusun %12,9'u okuma-yazma bilmezken, engellilerde bu oranın 3 kat (%36,3) daha fazla olduğu bildirilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2002; Dünya Engellilik Raporu, 2011).

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği tarafından 2018 yılında ayrımcılıkla mücadelede engellilerin adalete erişimiyle ilgili durumu tespit edebilmek amacıyla Türkiye genelinde belirlenen 7 ilde 306 kişiyle yüz yüze anket ve odak grup çalışması

yapılmış. Bu çalışma sonucu oluşturulan *Engellilerin Adalete Erişimi Mevzuat Taraması; Saha Araştırması 2018 Raporuna* göre katılımcılardan 174'ü *engellilerin en çok eğitim alanında "ayrımcılığa/hak ihlaline*" uğradığını belirtmiştir (Engellilerin Adalete Erişimi, 2018).

Günümüzde ayrımcılık olgusu ile ilgili düzenlemelerin tüm haklar açısından tanınması ve insan hakları düşüncesi çerçevesinde düşünülmesi zorunluluk olmakla beraber, ayrımcılık yasağına yer veren uluslararası sözleşmeler genellikle ayrımcılığı veya hangi hareketlerin ayrımcılık oluşturacağını ayrıntılı olarak tanımlamamıştır (Gül ve Karan, 2011). Ancak, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme engelliliğe dayalı ayrımcılığı önlemek ve fiili eşitlik sağlamak için sözleşmenin ayrımcılıkla ilgili genel hükmüne "*makul uyumlaştırma*" kavramı eklemiştir. Sözleşmenin 2. Maddesinde yer alan "*makul uyumlaştırma*" kavramı "*engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanılmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamalar*" (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009) olarak tanımlamıştır (Çağlar, 2009; BM EHİS; Uygulama Klavuzu, 2018).

Yapılan çalışmalar, engeli olan bireylerin kökleşmiş olumsuz önyargılar nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldığını ve engellilere yönelik önyargıların, engeli olan bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Genç, 2015; Morris, 2001; Sciulli ve Paradi, 2019; Yüksel-Oktay vd. 2019). Bununla birlikte bu ön yargılar engellilere karşı tutumları da etkilemektedir. Engellilere yönelik tutumların incelenmesi üzerine Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 349 üniversite öğrencisine "*Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği*" (YEKYTÖ) uygulanmıştır.

Araştırmacılar üniversite öğrencilerinin engelli kişilere yönelik tutumları cinsiyet ve bölüm değişkenine göre fark gösterdiğini, yakınları arasında engelli bulunma durumu, arkadaşları arasında engelli bulunma durumu, üniversitede konu ile ilgili ders alma durumu, sınıf ve aylık gelir değişkenlerine göre farklılık gösterdiğini bildirmişler. Engellilere yönelik tutumlarının olumlu yönde geliştirilmesini sağlayıcı

eğitim programlarının düzenlenmesi ve müfredat çalışmalarının yapılması, gerekliliğini vurgulamışlardır (Şahin ve Bekir, 2016).

Geçmişten günümüze gelen ayrımcı uygulamalar nedeniyle dezavantajlı konuma düşmüş engeli olan bireylerin bu dezavantajlarının ortadan kaldırılması veya başka fiili durumlar nedeniyle ortaya çıkan ve birçok haktan yararlanmayı engelleyen dezavantajları ortadan kaldırmak için uluslararası ve ulusal düzeyde birçok sözleşme ve sözleşme dışı belgeler düzenlenmiştir (Çağlar 2009; Şişman 2014). Bu metinler; Engelliler ile İlgili Dünya Eylem Programı, Engelliliğe Dair Ulusal Koordinasyon Komitelerinin veya Benzer Kurumların Kurulması ve Geliştirilmesi Rehber İlkeleri, Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar (Uyar, 2006) ve Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS, 2009), sayılabilir.

Geçmişten günümüze dünyanın pek çok ülkesinde kapsamlı yasal düzenlemelerin varlığına rağmen ayrımcılığın ortadan kalkmamış olması sadece yasal düzenlemelerin varlığının engelliliğe dayalı ayrımcılığı önlemede yeterli olmadığını gösterir niteliktedir (Gül ve Kara, 2011; Karan, 2017).

Engeli olan bireylerin yaşadıkları en önemli ayrımcılık konularından biride eğitim ortamlarında yaşadıkları sorunlardır. Bu sorunların en temelinde, engeli olan öğrencilere yönelik her üniversitenin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları (BESYO) / Spor Bilimleri Fakülteleri (SBF)'nde kontenjanlar oluşturulmaması ya da engeli olan öğrencilerin sınırlılıkları doğrultusunda Giriş Sınavı için uyarlmaların yapılmaması yer almaktadır. Ayrıca bu bölümlerde eğitim görme hakkını elde etmiş öğrenciler için, lisans müfredat programlarında ders uyarlamalarının (teorik ve uygulamalı olarak) planlanmamış olması, öğretim elemanlarının engeli olan öğrencileri derslere nasıl dâhil edeceklerine yönelik bilgi (özel eğitim, öğretim yöntem ve teknikleri, farklılaştırılmış eğitim müfredatı, engel durumu ve özellikleri gibi) ve deneyim eksikliğini giderici çalışmaların yapılmamış olmasıdır. Tüm üniversitelerin BESYO/SBF'lerinde bu düzenlemelerin erişilebilirlik kapsamında sistematik olarak planlanmamış olması sonucunda engeli olan öğrenciler diğer öğrenciler gibi eğitim haklarından eşit şekilde yararlanamamaktadır. Bu da engeli olan öğrencilerin ayrımcı muamelelere maruz kalmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu bağlamda, bu araştırmada engeli olan üniversite öğrencilerinin eğitim ortamlarında yaşadıkları ayrımcılık ile ilgili sorunların akran desteği verilerek nasıl çözümleneceği araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Bu araştırmanın amacı; etkileşim destek programına devam eden engelli üniversite öğrencileri ve akranlarının ayrımcılık olgusu üzerine düşüncelerini incelemektir.

Araştırmada, bu genel amaç doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır;

1-Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "ayrımcılık tanımı" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

2- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "ötekileştirme" ile ilişkin görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

3- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "toplum ve tutumlar" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

4- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "erişilebilirlik" ile ilişkin görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

5- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "akran etkileşimi ve desteği" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

6- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "eğitim hakkı" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

7- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "fırsat eşitliği" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

8- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "üniversite iklimi" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

9- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "akademik program" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

10- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "sosyal kültürel etkinliklere katılım" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi-sonrası nasıl değişim gösterdi?

11- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi ve sonrası "ayrımcılığa uğrama" durumları nasıl değişim gösterdi?

12- Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi ve sonrası "engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama" durumları nasıl değişim gösterdi?

1.3. Önem

Engellilik kavramı irdelendiğinde, bu kavramın gelişen bir kavram olduğu, engellilik durumunun diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin toplumsal katılımı engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklandığını, kişiye bağlı bir olgu olmayıp toplumsal yaşamın belirleyici olduğunu söylemek mümkündür (Dünya Engellilik Raporu, 2011).

Engellilik alanına özgü sözleşmelerde ayrımcılık olgusu genellikle "*eşitliğe aykırı durumlar/sonuçlar*" biçiminde tanımlanmaktadır (Çağlar, 2011; Karan, 2017).

Ülkemizde 2010 yılında engellilere yönelik ayrımcılık konusunda yapılan en kapsamlı araştırma olan *'Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'*na

göre engeli olan bireylerin %70'i eğitim alanında bir ayrımcılık algıladığını ve katılımcıların %51'i de bu alanda ayrımcılıkla ilgili deneyim yaşadığını belirtmektedir (Akdoğan vd., 2010; Şişman, 2014). Aynı araştırmanın diğer verilerine göre katılımcıların eğitim alanında yaşadıkları ayrımcılık ikinci sırada yer alırken, özür derecesine göre de ayrımcılık farklılık göstermektedir. Sağlık Kurulu Raporuna göre özürlülük derecesi %80 ve üzeri olanların eğitim alanında ayrımcılıkla karşılaşma oranının daha fazla olduğu, birden fazla özre sahip olanlarla özür derecesi yüksek olanların eğitim imkânlarından yararlanmak konusunda daha fazla destek ve hizmete ihtiyaç duyduğu ancak bu desteklerin ve hizmetlerin sağlanmadığı bildirilmektedir (Akdoğan vd.,, 2010; Çağlar, 2011). Oysa eğitim en geniş anlamda bireylerin doğumuyla başlayan ve yaşam boyu devam eden bir süreci tanımlarken, eğitim kurumları da toplumsal bütünleşmeyi sağlayan en önemli kurumlardan biridir (Kuzgun ve Deryakulu, 2020).

Ülkemizde faklı değişkenleri bünyesinde bulunduran eğitim kurumları temel eğitimden yükseköğretime kadar önem taşımaktadır (Sarıbaş ve Babadağ, 2015).

Mengi, 2019 yılında yaptığı yükseköğretim kurumları sınavına başvuran ve yerleşen engelli öğrenci sayısına ilişkin çalışmasında; Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)'nin 2014-2017 yılları arasındaki verilerini incelemiştir. Çalışmasında; *2014 yılında toplam 3842 öğrencinin sınava başvuru yaptığını, 729 öğrencinin lisans ve 1172 öğrencinin önlisansa* yerleştiğini tespit etmiş. *2017 yılında ise toplam 6852 öğrencinin sınava başvuru yaptığını bu öğrencilerin 1325'i lisansa ve 1619'u önlisansa yerleştiğini* bildirmiştir (Mengi 2019). Bu veriler hem üniversitelere başvuran hem de üniversitelere yerleşen engeli olan öğrenci sayılarındaki artışın önemli bir göstergesidir.

Engeli olan üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmalar üniversite eğitimleri süresince bu öğrencilerin çeşitli zorluklar yaşadıklarını ve ayrımcı muameleye maruz kaldıklarını bildirmektedir (Sezer, 2012; Douchet, vd. 2013; Özkan vd., 2014; Karaca ve Avcı, 2022). Ayrıca 2019 yılında Namlı ve Suveren'in beden eğitimi ve spor bölümlerinde okuyan engeli olan öğrencilerin bölümlerine uyumlarını ve beklentilerini tespit etmeye yönelik planladıkları çalışmalarına Türkiye genelindeki 21 üniversitenin beden eğitimi ve spor bölümlerinde öğrenim gören toplam 71 engelli

(görme, işitme ve bedensel engel tanısı alan) öğrenci katılmıştır. Araştırmacılar çalışmaya katılan engeli olan öğrencilerin fiziksel alanların ve eğitim ortamlarının (teorik ve uygulamalı dersler) sahip olunan engel tür ve derecesine göre tasarlanmamış olmasından kaynaklı sorunlar yaşadıklarını bildirmişlerdir (Namlı ve Suveren, 2019).

Bu doğrultuda literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak sorunların tespitine odaklandığı görülmektedir (Namlı ve Suveren, 2019; Tekin, 2019; Demir, 2021; Altunhan vd., 2021). Bu tez çalışmasını yapılan diğer çalışmalardan ayıran en temel özellik bu araştırmanın uygulamaya yönelik çözüm önerisi sunan bir araştırma modeli ile desenlenmesidir. Özelikle araştırmada geliştirilen etkileşim destek programı engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin iletişim düzeylerinin tespiti, önyargıların varlığı ve bu önyargıların neden kaynaklandığını anlama ve engellilik olgusu üzerinden ayrımcı davranışların nasıl azaltılacağı ile ilgili neler yapılabilir sorularına cevap verebilmek için oluşturulmuştur.

Bu bakış açısı ile araştırmada geliştirilen etkileşim destek programı içerisinde yer alan etkinlikler katılımcıların ihtiyaçlarına göre belirlenerek kapsayıcı bir yaklaşım ile tüm katılımcılara eşit fırsat sunar.

Program içindeki etkinliklerin tasarlanmasında farklılaştırılmış (içerik, süreç ve ürün gibi) ve çeşitlendirilmiş (sunum, tartışma, drama, oyun, spor vb.) yöntem ve teknikler birlikte kullanılmaktadır.

Ayrıca, araştırma BM Sözleşmesi madde. 26'da yer alan "*Habilitasyon ve Rehabilitasyon; 1. Taraf Devletler engellilerin azami bağımsızlığını, tam fiziksel, zihinsel, sosyal ve mesleki becerilerini elde etmelerini ve yaşamın her alanına tam katılımlarını sağlamak için akran desteği dahil uygun tedbirleri etkin bir şekilde alır*." (EHİS, 2009) ibaresi dikkate alınarak araştırmanın temel dayanağı ve itici gücü olan akran etkileşimi ve desteği ile planlanmıştır. Bu açıdan geliştirilen program akranların birbirine model olmasını sağlayarak engeli olan öğrencilerin ayrımcı muamelelere maruz kalmasını azaltacaktır.

Bu bağlamda etkileşim destek programına devam eden engelli üniversite öğrencileri ve akranlarının ayrımcılık olgusu hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amacı ile planlanan bu araştırma, ayrımcılık yasağı ve akran tutumlarına yönelik

yaşanılan güçlüklerin çözümünde yükseköğretim kurumları bünyesinde oluşturulacak programlar için örnek teşkil etmektedir.

1.4. Sayıltılar

Bu araştırmada;

1. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ve araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel-Demografik Bilgiler" ve yarı yapılandırılmış "Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu" görüşme sorularının araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulduğu,
2. Veri toplama aracının araştırılmak istenen tüm görüşleri kapsadığı ve bu görüşleri ortaya çıkaracak nitelikte olacağı,
3. Araştırmada kullanılan formların katılımcılar tarafından içten ve doğru cevaplandıracağı varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırmada aşağıda yer alan sınırlılıkların olduğu düşünülmektedir;

1. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ve araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel-Demografik Bilgiler" ve yarı yapılandırılmış ""Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu" görüşme sorularının araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulduğu,
2. Araştırma, Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesine devam eden "Erişkinler İçin Engellilik Sağlık Kurulu Raporu" ile tanılanmış 4 engeli olan üniversite öğrencisi ile aynı fakültenin öğrencisi olan engeli olmayan 8 öğrenci toplam 12 üniversite öğrencisi ile sınırlıdır.
3. Araştırma süresince Covit 19 Pandemisinin devam etmesi ve buna bağlı olarak yaşanan sağlık problemleri nedeniyle programa sürekli devam edemeyen katılımcıların görüşmeleri araştırma dışında bırakılarak araştırma 12 katılımcı ile sınırlandırılmıştır.
4. Araştırma 2021-2022 Eğitim-Öğretim dönemi ile sınırlıdır

1.6. Tanımlar

Akran: Arapça eşit, denk anlamına gelen ‘kirn’ sözcüğünde türetilmiş, yaş, meslek, toplumsal durum vb. bakımından bir birine eşit olanlardan her biri için kullanılan bir sözcüktür (Türk Dil Kurumu)

Akran Eğitimi: Gönüllülük esasında yapılan ve herhangi bir değerlendirmeye tabi olmayan, aynı tecrübelere sahip kişilerin bilgi ve yeteneklerini geliştirmek için yapılan planlı uygulamalardır (Bilgiç ve Günay, 2014).

Ayrımcılık: Bireye ya da gruba sahip olduğu özellikler sebebiyle eşit davranmamak, özensiz davranmak olarak tanımlanmaktadır (Yıldırımalp, 2021)

Engelli: “*Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi*,” şeklinde yasal mevzuatımızda tanımlanmaktadır (Engelliler Hakkında Kanun, 2005).

Kapsayıcı Eğitim: Tüm öğrencileri kapsayan ve bazı grupların eğitimden dışlamaya karşı savunmasız bırakan politikalara odaklanan özünde, kapsayıcı toplumların yaratılmasında temel bir bileşen ve eylem için demokratik bir çerçeve taahhüdü olan bir siyasi istek beyanı olarak tanımlanmaktadır (UNESCO, 2020).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. AYRIMCILIK OLGUSU VE GÖRÜNÜMLERİ

2.1.1. Ayrımcılık

Ayrımcılık, terimi '*ayırmak',* '*bölmek'* anlamına gelen Latince "*discriminare*" sözcüğünden gelmektedir (Erdem, 2020). Latince kökenli olan bu kavram İngilizce'de "*discrimination*", Fransızca'da "*discrimination*", Almanca'da "*diskriminierung*" olarak kullanılmakta ve kavramın etimolojisine bakıldığında '*nesneler arasında fark gözetmek*', '*ayırt edici özelliklerine dayanarak nesneler arasında farklılaştırma*' veya '*ayırma*' anlamına gelmektedir (Karan, 2017). Ayrımcılık hukukla, adaletle, eşitlikle ve sosyal bilimlerle ilişkili bir kavram olmakla beraber en çok günlük yaşantımız ile ilişkili, her bireyi ilgilendiren zihinsel kaynakları ve nedenleri olan insani bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Göregenli, 2012).

Ayrımcılık bir gruba ya da grubun üyelerine karşı önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışlar ile ilgili bir süreçtir. Bu süreç bir insan grubuna karşı temelsiz bir inanç ya da fikir olarak tanımlanan kalıpyargıların güçlü bir duyguya eşlik etmesi ile ortaya çıkan önyargıların ayrımcılık ekseninde tutum ve davranışlara dönüşmesiyle ilişkilidir (Görengeli, 2012; Paker, 2012). Bir başka anlatımla bireylerin sosyal gruplara ilişkin bilgi, inanç ve beklentilerini içeren aşırı genellenmiş inançlar olarak tanımlanan kalıpyargılar insan gruplarına dair genel geçer şablonları içerir (Madran, 2012). Örneğin bir insan grubu olarak kadınlar ele alındığında; kadınlar tanımlanırken, aptal gibi bir sıfatla '*kadınlar aptaldır*' şeklinde tanımlandığında aşırı genellemeye dayanan temelsiz bir kalıpyargı oluşur. Bu kalıpyargıya nefret gibi olumsuz bir duygu eşlik ettiğinde '*kadınlar aptaldır ve onlardan nefret ediyorum*' önyargısı oluşur. Oluşan bu önyargı '*kadınları işe almam*', '*onları aşağılarım*' gibi çeşitli derecede ayrımcılık durumu üretebilir (Paker, 2012). Bu anlamda günlük yaşantımız içerisinde bir durumu, nesneyi ya da kişiyi benzerlik ve farklılıklara göre tanımlamak ya da sınıflandırmak için kullandığımız birçok kavram isteyerek ya da istemeyerek ayrımcı davranışlara zemin hazırlayabilir.

Bir kişinin rutin biçimde gerçekleştirdiği günlük yaşam etkinliklerine özgürce ve tam olarak katılma olanağından mahrum bırakılması durumunda ortaya çıkan ayrımcılık '*yaş, dil, ırk, toplumsal cinsiyet, azınlık olmak, sosyo-ekonomik satatü ve engellilik'* gibi çok farklı temellerde vücut bulan bir olgudur (Kolat, 2010; Çayır, 2012).

Engellik olgusu odağında ayrımcılık irdelendiğinde, engellilikle ilgili ya da engelliliğe dayalı olarak ayırma, dışlama, kısıtlama gibi eylemlerle engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin tanınması ve kullanılması noktasında engellenmesi ya da bu hakların sınırlandırılması engelliliğe dayalı ayrımcılık olarak tanımlanabilir (Çağlar, 2009).

2008 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme engelliliğe ilişkin "*ayrımcılık yasağını*" temel alan ilk insan hakları sözleşmesi olma niteliğindedir (Özkan-Duvan, 2019).

Bu bağlamda yürütülen bu tez çalışmasında engellik olgusu ekseninde ayrımcılık Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Madde 2 Tanımlar bölümünde yer alan " '*Engelliliğe dayalı ayrımcılık' siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayrım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar"* çerçevesinde incelenerek aktarılmaktadır (EHİS, 2009).

2.1.2. Ayrımcılık Türleri

2.1.2.1. Doğrudan Ayrımcılık

Ayrımcılığın tipik görünümünü ifade eden doğrudan ayrımcılık, "*direct discrimination*" en genel tanımı ile bir kişiye cinsiyeti, etnik kökeni, dini ve buna benzer nitelikleri nedeni ile diğer kişilere kıyasla farklı ve olumsuz bir davranışta

bulunmaktır (Gül, 2012a). Başka bir ifade ile doğrudan ayrımcılık bir gruba mensup kişilere, objektif ve mantıklı bir sebep olmaksızın veya meşru bir amaç gözetmek ya da gözetilen bu amaç ile yapılan muamele arasında orantılı bir ilişki olmaksızın, farklı muamelede bulunmaktır (Kolat, 2010).

Karan (2012), doğrudan ayrımcılığı aynı veya benzer durumdaki kişilere farklı muamele edilmesi olarak tanımlarken, doğrudan ayrımcılığın iki farklı biçimde ortaya çıkabildiğini ifade eder. Birincisinin yasal düzeyde gerçekleştiğini ve hukuki düzenlemenin kendisinin ayrımcılığa yol açtığını vurgular, ikinci olarak da ayrımcı olmayan bir hukuki düzenlemenin uygulamasının ayrımcılığa yol açtığını ileri sürer (Karan, 2012). Örneğin öğrencilerin okul sonrası yapacakları staj işin hazırlanan yönerge de kadın ve erkeklere ayrı ücret ödenmesi birinci duruma örnek teşkil ederken, staj uygulamasın da kadınları kabul etmek istemeyen bir firmanın başvuru koşullarında kadınlara yönelik zor koşullar oluşturması ise ikincil duruma örnek olacak şekilde doğrudan ayrımcılık durumunu teşkil etmektedir.

Doğrudan ayrımcılık kavramı uluslararası sözleşmelerde henüz açık biçimde tanımlanmamış olmakla birlikte sözleşme organlarınca doğrudan ayrımcılık tanımı yapan bir dizi belge mevcuttur (Karan, 2017). Engelli Kişilerin Hakları Komitesi tarafından 2016 yılında 3 No'lu Genel Yorum'da doğrudan ayrımcılık tanımı "*Doğrudan ayrımcılık, engelli kadınlara yasaklanmış bir nedenle benzer durumdaki başka bir kişiye göre daha az ayrıcalıklı davranıldığında ortaya çıkar. Aynı zamanda karşılaştırılabilir benzer bir durumun olmadığı durumlarda, yasaklanan nedenlere dayanan zarar verici fiilleri veya ihmalleri de içerir*" şeklinde yapılmıştır (Engelli Kişilerin Hakları Komitesi, 2016).

Türkiye'nin yasal mevzuatı açısından bakıldığında, 2005 yılında kabul edilen Engelliler Hakkında Kanun'da engellilik ile bağlantılı olarak doğrudan ayrımcılık tanımı; "*Engelliliğe dayalı ayrımcılık temeline dayanan ve engellinin hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen, kısıtlayan veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi*," şeklinde yer almaktadır (https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf). Örneğin salt engellilik durumu nedeniyle herhangi bir iş başvurusu için bir kişinin işin niteliğine

uygun olsa dahi sadece engelli olduğu için "*engelliler başvuramaz*" denip işe alınmaması ya da engeli olduğu için bir çocuğun okula kaydedilmemesi doğrudan ayrımcılığa örnek verilebilir (Gül ve Karan, 2011).

2.1.2.2. Dolaylı Ayrımcılık

Dolaylı ayrımcılığı*, "indirect discrimination*" doğrudan ayrımcılıktan ayıran en temel farklılık doğrudan ayrımcılıkta kişiye yönelik farklı muamele söz konusu iken dolaylı ayrımcılıkta bir gruba yönelik ayrımcı etki ve sonuç doğuran aynı muamele söz konusudur (Karan, 2017). Başka bir deyişle dolaylı ayrımcılıkta eşit muamele yoluyla yapılan bir ayrımcılık söz konusudur (Karan, 2012). Yasal mevzuatımızda ise "*dolaylı ayrımcılık: Görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda engelliliğe dayalı ayrımcılık temeliyle bağlantılı olarak, engellinin hak ve özgürlüklerden yararlanması bakımından nesnel olarak haklılaştırılamayan dezavantajlı bir konuma sokulmasını*" şeklinde tanımlanmaktadır (https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf).

Dolaylı ayrımcılık davranışlarında ayrımcı nitelik örtülü olduğu için davranışın temelinin açık ve seçik olarak ortaya konulabilmesi güçtür (Kolat, 2010). Örneğin iş ilanlarında yer alan '*seyahat engeli olmamak*' görünürde herkes için eşit bir ölçüt olarak düşünülebilir. Ama işin büyük bir bölümü masa başında gerçekleştiriliyorsa ve senede birkaç toplantı için şehir dışına çıkmak gerekiyorsa yani işin yapılabilmesinin ön koşulu niteliğinde değilse bu ölçüt erkeklere oranla sorumlulukları nedeni ile kadınları ve engelli bireyleri olumsuz etkileyecektir (Gül, 2012a). Konulan bu ölçüt nedeni ile kadınlar ve engeli olan bireylerin iş başvurusu yapmaktan vaz geçmesi durumu dolaylı ayrımcılığa örnektir.

2.1.2.3. Çoklu Temelde Ayrımcılık

Bu ayrımcılık türünde bir kişinin birden çok ayrımcılığa uğraması söz konusu olduğu için "*çoklu ayrımcılık*", "*multiple discrimination*" veya "*kesişen ayrımcılık*",

"*intersectional discrimination*" şeklinde tanımlanmaktadır (Gül ve Karan, 2011). Örneğin ırk veya etnik kökeni nedeni ile azınlık mensubu olan engelli birey etnik köken temelinde ayrımcılığa uğrarken engellilik temelinde toplum tarafından belki de aynı etnik kökene mensup kişiler tarafından da ayrımcılığa uğraması mümkündür (Karan, 2017). Bu engeli olan bireyin kimliğine kadın olmakta eklenirse üç temelde; etnik köken, engellilik ve cinsiyet açısından ayrımcı muameleye maruz kalabilmektedir.

2.1.2.4. Makul Uyumlaştırma Yapılmaması

Engeli olan kişiler açısından makul uyumlaştırma, "*reasonable accomodation*" işveren veya herhangi bir kişi ya da kuruluş tarafından bir hükmün, ölçütün veya uygulamanın getirdiği dezavantajları ortadan kaldırmak için uygun tedbirlerin alınması anlamına gelmektedir (Gül ve Karan, 2011). Örneğin tekerlekli sandalye kullanan bir banka çalışanının erişimi için işyerinin, kullanılan malzemelerin ve çalışma saatlerinin bu kişinin ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenmesi gibi alınan önlem ve tedbirler makul uyumlaştırma için örnek niteliğindedir (Gül 2012a).

Ayrımcılık olgusunun güncel görünümü olan makul uyumlaştırma yapılmaması hali iki biçimde ortaya çıkmaktadır. İlkinde kişiye özgü bir durum ortaya çıkması nedeniyle o kişiye uygun tedbirlerin alınması söz konusu iken ikincisinde kişiye özgü olarak belirlenmiş tedbirler değil bir gruba yönelik tedbirler söz konusudur (Karan, 2017).

Makul uyumlaştırma için gerekli önlemlerin alınmaması veya uyumlaştırmanın reddinin ayrımcılık teşkil edeceğini ilk kez Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme bağlamında yayınlanan 5 No'lu Genel Yorum ortaya koymuştur (Gül ve Karan, 2011). Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. paragrafında yer alan "*belirtilen haklar, belirli durumlarda veya belirli koşullarda, herhangi bir ayrım gözetilmeksizin hayata geçirilecektir*" ibaresi engelliliğe dayalı ayrımcılık gözetmemeyi kapsar (Uyar, 2006). Makul uyumlaştırmanın reddinin engelliliğe dayalı ayrımcılık teşkil edeceğini vurgulayan bir diğer uluslararası belge

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmedir (Gül ve Karan, 2011). Sözleşme engeli olan bireylerin haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya yararlanmasını sağlamak için ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı yük getirmeyen, uygun ve gerekli düzenlemeleri ifade eden "*makul uyumlaştırma*" tanımı ile desteklenmiştir (Çağlar, 2009).

Ülkemizde 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Yasası, 2014 yılında yeniden gözden geçirilerek, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile uyumlu hale getirmek için Tanımlar ve Genel Esaslar bağlamında düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı önlemek için makul düzenleme yapmanın zorunlu olduğunu belirtmiş, fakat bireysel talep halinde makul düzenleme yapılmaması durumunda bir yaptırım ön görmemiştir (Sarı vd., 2018). Oysa engellilik genel bir durum olarak görülmesine rağmen her engeli olan birey için farklı biçim ve durumlarla ilintili sınırlılıklar mevcuttur. Bu nedenle her engeli olan kişi için somut durumlarda uygulanacak düzenleme ve yükümlülükler gerekebilir. Örneğin bu bağlamda görme engeli olan C.E. Çam 'ın (Çam/Türkiye Kararı, 23 Şubat 2016), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvuru sürecini Özkan-Duvan (2019) şöyle aktarmaktadır; Çam, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı giriş sınavını kazanmış olmasına rağmen okul idaresi tarafından Konservatuvar da eğitim görmesine uygun olduğunu belgelemesi için sağlık kurulu belgesi istenmiştir. 2004 yılında verilen sağlık kurulu raporunda Konservatuvar da görme yetisi gerektirmeyen bölümler de eğitim-öğretim alabileceğini belirtilmesi üzerine, okul idaresi bünyelerinde görme yetisi gerektirmeyen bir bölüm olmaması nedeniyle Çam'ın kaydını yapmayı reddetmiş. İç hukuk yolları tüketildikten sonrası Çam AİHM'ne başvurmuş ve başvurusu sonucunda, AİHM'si eğitimde fırsat eşitliği ve özel gereksinimli çocuklara yönelik özel tedbirler içeren ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere yer vererek; eğitim alanındaki düzenlemeler, erişilebilirlik, öğretmenlerin uygun müfredatı uyarlaması bakımından gerek maddi gerek maddi olmayan tedbirlerin alınması gerekliliğine vurgu yaparak, ayrımcılık yasağının bir unsuru olarak değerlendirmiştir (Özkan-Duvan, 2019). Başka bir ifade ile AİHM Çam/Türkiye Kararında eğitim hakkından faydalanmayı sağlayacak makul düzenleme

yapılmamasını ayrımcılık yasağı ihlali olarak değerlendirilmiştir (Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu-TİHEK, 2022a).

2.1.2.5. Ayrımcılık Yasağının Diğer Biçimleri

2.1.2.5.1. Bağlantılı ya da Dolayısıyla Ayrımcılık

Geçmişte ayrımcılık olarak görülmeyen ama günümüzde ayrımcılık kapsamında değerlendirilen bağlantılı ya da dolayısıyla ayrımcılık "*discrimination by asciation*" kişinin kendi durumundan değil ama kendisine bağlantılı bir başka kişinin niteliklerinden dolayı ayrımcılığa uğraması durumu olarak tanımlanır (Karan, 2017). Çocuğunun engeli olması nedeniyle kişinin işten ayrılmaya zorlanması bu ayrımcılık türüne örnek gösterilebilir (Özkan- Duvan, 2019). Bu kavramı net bir biçimde açıklayan uluslararası bir sözleşmenin olmamasına rağmen Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi'nin 5/2 maddesinde yer alan "*engelliliğe dayalı*" ifadesi ayrımcılığı engelli bir kişi ile bağlantılı olma temelinde de tanımlamıştır (Karan, 2017).

2.1.2.5.2. Taciz

Önceleri doğrudan ayrımcılık kapsamında değerlendirilen taciz günümüzde başlı başına bir ayrımcılık türü olarak kabul edilmektedir (Deniz, 2020). Tacizle ilgili tüm hukuki düzenlemeler tacizi, ayrımcılığın bir biçimi ve tacize uğrayan kişinin kişisel onurunun ihlali olarak kabul eder (Karan, 2017). Ancak uluslararası sözleşmelerde taciz ile ilgili açık bir düzenleme bulunmamaktadır (Gül ve Karan, 2011). En açık tanım, 2000/78/EC sayılı İşe Alma ve Mesleki Açıdan Eşit Muamelenin Sağlanması İçin Genel Çerçeve Kuran Direktifte şöyle yer almaktadır; "*Irk, din, yaş ve cinsel yönelimle ilgili olarak, insan haysiyet ve itibarının çiğnenmesi amacını taşıyan veya sonucu itibariyle yıldırıcı, düşmanca, aşağılayıcı, küçük düşürücü veya hakaretimiz bir ortam yaratılmasına yol açan, herkesçe haksız bulunan kasıtlı bir tavır ya da hareket tarzı varsa, anlamıyla ayrımcılık olarak anlaşılır*" (Kolat, 2010).

Uluslararası sözleşmeler tacize ilişkin açık bir düzenleme içermese de, devletlerin kişilerin maddi ve manevi varlığını korumaya yönelik her türlü tedbiri alma yükümlülüklerinin varlığı ile bazı kararlarda tacizin doğrudan ayrımcılık çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir (Gül ve Karan, 2011).

2.1.2.5.3. Cinsel Taciz

Günümüzde tartışmasız bir şekilde ayrımcılığın farklı bir biçimi olan cinsel taciz hukuki açıdan kişilik haklarının ihlal, istihdam alanında elverişli koşullarda çalışma hakkının ihlal veya çalışma özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirilmektedir (Karan, 2017).

Cinsel taciz, kişinin isteği dışında "*cinsel içerikli tekliflere, şakalara, hakaretlere ve/veya bunları içeren görsel, sözlü ya da fiziksel davranışlara maruz kalmasıdır. Dikkatlice bakış, kur yapmak, müstehcen el kol hareketleri, dokunmalar, seks önerileri*" (Balkır, 2015) biçiminde ortaya çıkabilir.

Uluslararası ve ulusal düzeyde yapılan çalışmalar engeli olan çocukların engeli olmayan akranlarına göre daha fazla cinsel istismara maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir; 2000 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 40.000 çocuk üzerinde yapılan bir çalışmada engeli olan çocukların üç-dört kat daha fazla cinsel istismara maruz kaldıkları yönündedir. Bir diğer çalışma ise, Norveç' te işitme engeli olan bireyler üzerinde yapılmış, bu bireylerin %80'ninin çocukluk döneminde cinsel istismara maruz kaldıkları bildirilmiştir (Gürler, 2016). Türkiye'de ise Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (EŞHİD) Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu'na göre; 2011 yılında engellilere yönelik başta tecavüz ve cinsel istismar olmak üzere çok sayıda ihlaller tespit edilmiş. Tespit edilebilen vakalarda 15 engeli olan birey tecavüze, 6 engeli olan birey ise cinsel taciz ve istismara maruz kalmıştır (EŞHİD, 2011).

2.1.2.5.4. Mağdurlaştırma

Bu kavram, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesinin çiğnendiği iddiasıyla idari şikâyet ya da yargı yoluna başvurmak isteyen kişilerin bu girişimlerinin engellenmesi ya da girişimde bulundukları için cezalandırılması gibi olumsuz tutum ve davranışa maruz kalması durumunu ifade eder (Tanay-Aksaç ve Şenyurt-Akdağ, 2015). Örneğin; fabrika da çalışan bir işçinin işyerinde maruz kaldığı ayrımcı uygulamaları şikâyet etmesi sonucunda işvereni tarafından işten çıkarılması veya terfiinin engellenmesi şeklinde bir muameleye maruz kalması sonucunda mağdurlaştırma dan söz edilebilir (Deniz, 2020).

2.1.2.6. Ayrımcılık Oluşturmayan Farklı Muameleler

Ayrımcılık oluşturmayan farklı muameleler kavramı, her türlü farklı muamelenin ayrımcılık oluşturmadığını, belli şartlar altında kişiler arası farklı muamele yapılmasının hukuki düzen tarafından izin verildiğini ifade eden bu kavrama uluslararası sözleşmelerde de sık rastlanmaktadır (Karan, 2017). Bu anlamda eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacı ile gerekli, amaca uygun ve orantılı farklı muamele olarak görülen engeli olan bireylere yönelik istihdam konusunda kota uygulaması ayrımcı muamele olarak değerlendirilmeyecektir (TİHEK, 2022a). Örneğin Almanya İleri Derecede Engelliler Yasası'nda (1974) "*işverenlere ileri derecede engelli kişileri çalıştırma yükümlülüğü*" getirmiş ve kaç kişilik kota olacağını da şirketin büyüklüğüne bağlamıştır (Gleeson, 2011). Benzer bir yaklaşımla Türkiye'de engellilerin işçi olarak istihdamı, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30 uncu maddesinde öngörülen kota sisteminde; özel sektör %3 engelli, kamuda ise, %4 engelli çalıştırmakla yükümlüdür (https://www.iskur.gov.tr/isveren/engelli-istihdami/).

Dolayısı ile temel sorun gerçek eşitliğe varabilmektir. Bu bağlamda gerçek eşitliğe varabilmek amacıyla eşitliğin ön koşulu niteliğinde olan eşitsizliklerin tespit edilmesi ve bu tespit sonucu gerekli düzenlemelerin yapılması gereklidir (Gül, 2012b). Bu amaç doğrultusunda atılan adımlara ise "*geçici özel önlem*" denilmektedir (Tanay-Aksaç ve Şenyurt-Akdağ, 2015).

2.1.3. Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık kavramlarının birlikte anılması rastlantısal olmamakla birlikte yakın ilişki içinde olan bu iki kavram aynı ilkenin pozitif ve negatif görünümünü yansıtır niteliktedir (Karan, 2012). Literatürde eşitlik terimi iki şeyin '*aynı*', '*özdeş*' ya da '*bir olduğunu'* ifade ederken (İnceoğlu, 2006) ayrımcılık terimi '*ayırma*', '*fark gözetme*' (Karan, 2017) şeklinde yer almaktadır.

Eşitlik ilkesi 18.yüzyıldan başlayarak geliştirilmiş temel ilkelerdendir (Tavşancı, 2010). İnsanın doğuştan sahip olduğu, devredilemez ve kutsal haklarının (Kalabalık, 2021) resmi bir metin içinde açıklayan ilk bildiri olma niteliğindeki, 1791 yılında yayınlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 1. maddesinde "*İnsanlar haklar yönünden özgür ve eşit doğalar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir*" şeklinde eşitlik vurgusu yer almaktadır (Aktan vd., 2000). Benzer bir yaklaşım, 1948 yılında yayınlanan BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 1. maddesinde *"Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar*." ifadesi en temel hak, özgürlük ve eşitlik bağlamında kabul edilmiştir (Hekimler, 2009).

Türk Anayasa Hukukundaki gelişmelere bakıldığında eşitlik ilkesinin 1876, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer aldığı görülür (İnceoğlu, 2006). Eşitlik ilkesi 1982 Anayasası'nın 10. maddesinde "*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde (..) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."* şeklinde yer almaktadır (T.C. Anayasası, 1982 https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf). Anayasanın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi aynı hukuki durumda bulunanların aynı kurallara

tabi olması yani '*kanun önünde eşitlik*' anlayışı ile ele alınmış ama ayrımcılığın yasak olduğunu belirtmek yerine herkesin hukuk nazarında eşit olduğunu belirtmekle yetinmiştir (Gül, 2012a; Yıldırım ve Göçgün, 2016).

Geçmişten günümüze eşitlik ilkesi ile ilgili bir dizi farklı alt kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu alt kavramlardan özellikle şekli eşitlik, maddi eşitlik ve fırsat eşitliği kavramları ayrımcılık yasağı açısından da büyük önem taşımaktadır (Karan, 2012).

Şekli eşitlik kavramı, herkesin eşit olduğu varsayımından yola çıkan, eşit durumda olanların eşit muamele görmesini ve ayrımcılık yapılmadığı sürece mevcut durumun korunmasını eşitliğin varlığı için yeterli sayan eşitlik anlayışıdır (Gül ve Karan, 2011). Başka bir ifade ile bu eşitlik anlayışı hem bireysel farklılıkları, farklı yetenekleri ve ihtiyaçları dikkate almaz hem de toplumsal ve ekonomik açıdan mutlak farklılıkları göz ardı eder (Şişman, 2014). Dolayısı ile şekli eşitlik ilkesi eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için dezavantajlı durumdaki kişiler ve grupları desteklemeye yönelik '*geçici özel önlemler'* yükümlülüğünü gözetmez (Karan, 2012).

Yukarıda kısaca değinilen '*geçici özel önlemler*', bir kişinin ırk, cinsiyet, engellilik durumu gibi özelliklerinden dolayı farklı muamele ile karşılaştığında bu kişinin özelliğinden kaynaklanan dezavantajlarının ortadan kaldırılması ve eşitliğin sağlanması için atılan adımları ifade etmektedir (Gül ve Karan, 2011). Örneğin, fiziksel engeli olan bir öğrenci için ihtiyaçları doğrultusunda tedbirlerin alınması, görme engeli olan bir öğrenci için derslerin kayda alınması ya da öğrencinin öğrenme yavaşlığı varsa alternatif ders materyallerinin sağlanması gibi pek çok biçimde özel önlem olabilmektedir (Gül, 2012b). Alınan bu geçici özel önlemler ile kişinin dezavantajının en aza indirilmesi ya da ortadan kaldırılması hedeflenir.

Maddi eşitlik anlayışı herkesin eşit olduğu varsayımından yola çıkan şekli eşitlik kavramından farklı olarak, kişiler arasındaki farkların gözetilerek yapılan muamelenin de farklı olmasıdır (Tanay, 2012). Bir başka anlatımla maddi eşitlik anlayışı mevcut eşitsizlikleri gidermeye, dezavantajlı durumda olan kişilere yönelik olumlu yönde farklı muamele yapılmasına odaklanmaktadır (Karan, 2017).

Şekli eşitlik anlayışının yetersiz kalması üzerine ortaya çıkan maddi eşitlik anlayışı muamelenin kendisine ve muamelenin sonuçlarına odaklanır. Örneğin; toplumda dezavantajlı konumda olan bir etnik gruba mensup çocukların üniversite sınavına girdiklerinde diğer akranlarına göre daha düşük eğitim seviyeleri nedeni ile başarısız olmalarını engellemek yani mevcut eşitsizliği gidermek için daha fazla sosyal yardım veya ek ders imkânı sağlama gibi önlemlere odaklanır (Karan, 2012; Deniz, 2020).

Şekli ve maddi eşitlik kavramlarıyla birlikte eşitlik ilkesi bağlamında gündeme gelen bir başka kavramda fırsat eşitliği kavramıdır (Karan, 2017). Bu kavram bazı kişi ya da grupların özel durumları nedeniyle diğerleri ile başlangıçtan itibaren farklı oldukları ve kişilerin fırsatlara erişimleri sağlanmadığı ve yasal güvenceye kavuşturulmadığı sürece toplumun geri kalanı ile eşit olmayacağını savunan eşitlik anlayışını yansıtır (Çağlar, 2009). Bu anlayış kişilerin farklı özellikleri ve ihtiyaçlarına göre uyumlaştırılmış olanaklar sunulduğu sürece gerçek anlamda bir fırsat eşitliğinin mümkün kılınacağına vurgu yapar (Karan, 2017).

Ayrımcılık olgusu yaygın olarak insanlar arasındaki eşitlik fikri ve ilkesinden kaynaklanır (Göregenli, 2012). Bu nedenle günümüzde eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında etkili bir ilke olan ayrımcılık yasağı ayrımcılık karşıtı düzenlemelerin bir parçası haline gelmiştir.

Ayrımcılık yasağı ilkesi uluslararası sözleşmelerde ilk kez 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile ortaya çıkmasından sonra birçok uluslararası sözleşmede ayrımcılık yasağı ilkesi yer almış ama bu sözleşmeler ayrımcılık yasağının tanımını yapmamıştır (Gül ve Karan, 2011; Kalabalık, 2021).

21. yüzyılın ilk insan hakları sözleşmesi olan BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin "Tanımlar" başlıklı 2. Maddesinde, engelliliğe ilişkin ayrımcılık tanımlanırken, 5. Maddesinde de ayrımcılık yasağına ilişkin Taraf Devlet yükümlülükleri düzenlenmiştir (Gül, 2015c). Bu sözleşmenin 5. Maddesinin kapsamı aşağıda sunulmuştur;

"Madde 5

Ayrımcılık Yapılmaması ve Eşitlik

1. Taraf Devletler herkesin hukuk önünde ve karşısında eşit olduğunu ve ayrımcılığa uğramaksızın hukuk tarafından eşit korunma ve hukuktan eşit yararlanma hakkına sahip olduğunu kabul eder.

2. Taraf Devletler engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklar ve engellilerin herhangi bir nedene dayalı ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir şekilde korunmasını güvence altına alır.

3. Taraf Devletler eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tüm adımları atar.

4. Engellilerin fiili eşitliğini hızlandırmak veya sağlamak için gerekli özel tedbirler işbu Sözleşme amaçları doğrultusunda ayrımcılık olarak nitelendirilmez." (EHİS, 2009).

BM'in Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nde ayrımcılık yasağının eşitlik hakkı ile tanımlanması kişilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalandırılması düşüncesinin ürünüdür (Özkan-Duvan, 2019).

Ayrımcılık kavramı ulusal mevzuatımıza yeni girmiş bir kavram değildir. Anayasa, İş Kanunu, Engelliler Hakkında Kanun ve benzeri kanunlarda ayrımcılık kavramına yer verilmiştir (Bağatur, 2016). Bu bağlamda 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 122'nci maddesinde düzenlenmiş olan ayırımcılık suçunda, 6529 sayılı Kanun'la birlikte kapsamlı değişiklikler yapılmış ve nefret kavramı suçun başlığına eklenerek, suçun adı "*nefret ve ayırımcılık*" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca nefret saiki suçun manevi unsuruna eklenerek, normda yer alan hareketlerin nefret saikiyle gerçekleştirilmesi yaptırıma bağlanmıştır (Kahraman, 2021). Başka bir anlatımla ülkemizde engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılması Engelliler Yasası'nda yasaklandığı halde ve bununla ilgili yaptırımlar 2005 yılında Ceza Yasası'nın (TCK) 122. Maddesinde yer almasına rağmen 2014 yılında TCK 122. Maddesinde yapılan değişiklikle ayrımcılık fiilinin suç sayılması için "*nefret saikiyle*" işlendiğinin ispatı şartı getirilmiştir (Türkiye STK Gölge Raporu, 2018). Oysa ayrımcılığın "*nefret saikiyle*" işlendiğinin ispatı çok zor olabilmektedir. Aynı zamanda nefret suçu ayrımcılıktan beslenmekle birlikte, nefret suçlarına sebep olan davranışlar ayrımcı muamelelerden daha farklıdır. Bu nedenle nefret suçları ceza kanunlarında cinayet, yaralama, mülkiyetin tahrip edilmesi, özel hayata tecavüz vb. eylemler ile tanımlanır

(Deniz, 2020). Dolayısı ile bu değişiklik ile yasada ayrımcılık yaşandığında ne gibi bir yaptırımın olacağına ilişkinde bir bilgi yer almamaktadır.

Ayrımcılık yasağı günümüzde sadece hukuk önünde eşitlik ve hukuken eşit korunma ilkesi ile sınırlı olmayıp, hukuk karşısında eşitlik ve hukuktan eşit yararlanma ilkelerini de kapsamaktadır (Karan, 2017). Bu nedenle ulusal ve uluslararası metinlerde ayırımcılık yasağı anlayışı doğrudan eşitlik ilkesiyle birlikte değerlendirilmektedir (Kahraman, 2021).

2.2. ENGELLİLİK TEMELİNE DAYALI AYRIMCILIK VE EĞİTİM YAKLAŞIMLARI

2.2.1. Ayrımcılık ve Engellilik

Engellilik bağlamında kullanılan '*engel-engellilik*', '*özür-özürlülük*', '*sakatlık*' ve '*yeti yetimi*' kavramlarının geçmişten günümüze çeşitli tanımlamaları olmakla birlikte bu tanımlamalar aynı zamanda bir kavram karmaşası da yaratmaktadır (Kahraman-Güloğlu, 2022). Bu karmaşanın nedeni, engellilik olgusunun insana özgü ve insanla iç içe bireysel bir durum olarak biyolojik faktörlere bağlı olmakla birlikte, toplumsal durumlarla ilintili olarak toplumsal, kültürel, politik, ekonomik ve yasal faktörlerden de etkilenmesi sonucu farklı disiplinlerin çalışma konusu içinde yer almasıdır (Çağlar, 2009).

Engellilik bağlamında kullanılan bu kavramlar hem hangi kavramın kullanılacağı hem de kullanılan bu kavramların nasıl tanımlanacağı açısından dikkat çekici yaklaşımları içermektedir.

Son birkaç yıla kadar başta hukuk alanı olmak üzere birçok yerde *'özürlü*' kavramının kullanıldığı görülmekteydi. Ancak günümüzde bu kavram var olan hukuki ve sosyal durumu ifade etmekte yetersiz kalmış ve '*özür*' kavramının bir nevi yetersizliği ve defoya çağrıştırmasıyla bireyin içsel ve fiziksel durumu üzerinde gelişen olumsuz etkileri nedeni ile kullanımında vaz geçilmiştir (Çitil ve Üçüncü, 2018).

Yardımcı (2015) '*sakatlık*' kavramına sağlam/normal/eksiksiz bir beden kabulünden yola çıkan tıp biliminin yaklaşımı sonucu bir beden eksikliği veya işlevsizliği şeklinde tanımlamasının ötesinde tarihsel-toplumsal bir yaşantının ürünü olarak kavramsallaştığına dikkat çekmektedir. Bu ürün Sakatlık Çalışmaları '*Disability Studies*' başlığı altında gelişen ve görece yeni bir akademik disiplindir (Thomas, 2011).

Sakatlık Çalışmaları Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de güçlü olan Sakat Hareketinin etkinliği ile şekillenmiştir. Günümüzde sakatlığın bedensel ve toplumsal yönlerini anlatan ve İngilizce kökenli olan iki terim kullanılmaktadır. Bu terimlerden ilki '*impairment*' Türkçe karşılığı '*yeti yetimi'* olan bu kavram bir veya daha çok uzvun kısmen veya tamamen işlevsiz olması olarak tanımlanırken, '*disability*' Türkçe karşılığı '*sakatlık'* olarak çevrilen bu kavram toplumsal ve mekânsal pratiklerin, bedensel farklılıkları göz ardı etmesinden kaynaklanan kısıtlamalara veya olumsuzluklara atıf yapar (Yardımcı, 2015). Bu kavramların çevirisinde hem İngilizce hem de Türkçe literatürde engelliliğin kavramsal yolculuğu, toplumsal ve kültürel açıdan nasıl inşa edildiği, bu kavramların hangilerinin günümüzde yaygın olarak kullanıldığı, engelliliğin bireysel ve sosyal yansımasını hangi kavramın ve nasıl adlandırdığı gibi temel özellikler rol oynamıştır (Kahraman-Güloğlu, 2022). Günümüzde '*engelli*' ve '*sakat*' terimlerine dair tartışma sürmesine rağmen çoğu yasal metinde '*engelli*' kavramının kullanılması nedeni ile bu araştırmada '*engelli*' kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Çağlar (2009), engellilik tanımının yapılması noktasında; bu kavramın insana özgü ve gelişime açık bir olgu olduğunu hatırlatarak, hukuki belgelerde yer alan bu tanımlamaların yetkili yargı ve yargı dışı organlar için bağlayıcı olması nedeni ile kavramlarla ilgili net tanım yapmak yerine bu kavramların genel çerçevesinin ortaya konulmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu bağlamda uluslararası ve ulusal metinler incelendiğinde engelli bireylerin toplumsal hayata diğer bireylerle eşit katılımlarının sağlanması yaklaşımını benimseyen bir dizi yasal metin bulunmaktadır. En temel metinler Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca alınan metinlerdir. Bu metinler şöyle özetlenebilir:

BM Genel Kurulu tarafından; 1981yılında "*Uluslararası Engelliler Yılı*" ilan edilmiş, aynı yıl "*Engelliler Eylem Programı*" kabul edilmiş, 1993 yılında "*Engelliler için Fırsat Eşitliğine Dair Standart Kurallar"* oluşturulmuş,

"*Engellilik Konusunda Özel Raportör"* ve "*Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyon Raporları"* yayınlanmış ve süreç 2006 yılında '*Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*'nin kabulü ve 2008 yılında yürürlüğe girmesi ile sonuçlanmıştır (Gül, 2012a; Karan, 2012; Kalabalık, 2021).

Engellilik alanında uluslararası ve ulusal politikalara ve uygulamalara yön veren Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin kabulünden sonra Türkiye sözleşmeyi 2007 yılında imzalamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin uygun bulması üzerine 2009 yılında Bakanlar Kurulu onayı ile Resmî Gazete 'de yayınlamış. Ayrıca 2014 yılında 6574 sayılı Kanun ile sözleşmenin Ek İhtiyari Protokol'ünü de onaylamıştır (Azarkan ve Benzer, 2018).

21'inci yüzyılın ilk insan hakları belgesi olarak kabul edilen sözleşmenin 1.maddesi Amaç bölümünde "*Bu Sözleşme'nin amacı, engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir."* şeklinde sözleşmenin amacına yer verilirken aynı maddenin içinde engellilik tanımı *"Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir*." şeklinde genel bir çerçeve de verilmiştir (EHİS, 2009).

Türkiye açısından Engelli Hakları Sözleşmesinin kabulünün ne anlam ifade ettiğine baktığımızda TBMM ve Bakanlar Kurulu'nun açık iradesi söz konusu olduğu için bu Sözleşme "*kanun hükmünde*" dir. Bu da ulusal düzenleme olmasa dahi doğrudan Sözleşme'ye dayanılarak hak iddia edilebilmesi anlamına gelmektedir (Gül, 2015c).

Uluslararası sözleşmelere taraf olan ülkeler iç hukukunu sözleşmelere uyumlu hale getirebilmek adına farklı uygulamalar gerçekleştirmektedir. Örneğin, Türkiye'de genellikle Sözleşme'nin uygulanmasının nasıl olacağı Anayasa'da açıkça düzenlenmiş

olmasına rağmen, kanun ve yönetmelikler ile yürütme yolu tercih edilir (Karan, 2017). Bu nedenle Sözleşme'de yer alan yükümlülükler Özürlüler Hakkında Kanun'a yansıtılmış ve ilk yapılan değişiklikte 2013 tarihli ve 6462 Sayılı Kanun ile Kanun'da yer alan "*özürlü*" ibaresi yerine "*engelli*" ibaresinin yer alması şeklinde olmuştur (Gül, 2015c).

Engelliler Hakkında Kanun'nun 3. maddesi c fıkrası "*c) Engelli: Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi,*" şeklinde tanımlarken aynı maddenin d fıkrası "*d) Engelliliğe dayalı ayrımcılık: Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayrım, dışlama veya kısıtlamayı,*" şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca bu maddenin e fıkrasında engellilik durumu "*e) Engellilik durumu: Bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamaları,*" şeklinde yer almaktadır (EHK, 2005).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre dünya üzerinde 1 milyardan fazla insanın engelli olduğu tahmin edilmekte ve bu değer yaklaşık dünya nüfusunu %15'ini oluşturmaktadır. Aynı zamanda DSÖ verilerine göre 15 yaş ve üstü 190 milyon (%3,8) kişi işlevlerinde önemli derecede sınırlılık yaşamakta ve sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır (Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu-TİHEK, 2022b).

2002 yılında T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) tarafından, Devlet İstatistik Enstitüsü'ne (DİE) yaptırılan ve ülkemiz 'de engellilik alanındaki en büyük ve tek istatistikî araştırma olan "*Türkiye Özürlüler Araştırması*" verilerine göre, Türkiye'de engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12,29'dur. Bu veriler ışığında ülkemizde 8.431.937 kişi engelli olarak yaşamlarını sürdürmektedir (Türkiye'de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, 2010). Bir başka kapsamlı çalışma olan 2011 Nüfus ve Konut Araştırması (NKA) sonuçlarına göre ise, en az bir engeli (görme, duyma, konuşma, yürüme, merdiven

inme çıkma, bir şeyler taşıma-tutma, yaşıtlarına göre öğrenme hatırlama gibi) olan nüfusun (3 yaş ve üstü) oranı %6,9'dur. Erkeklerde %5,9 olan bu oran, kadınlarda %7,9'dur (NKA, 2011). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Eylül 2022 Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'ne göre Engelli Sağlık Kurulu Raporlarını esas alarak oluşturulan '*Ulusal Engelli Veri Sistemi*'ne kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı; 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadın olmak üzere 2.511.950'dir (https://www.aile.gov.tr/media/120191/eyhgm_istatistik_bulteni_eylul2022.pdf)

Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 verilerine göre, Türkiye'de sık görülen engelli grupları şunlardır; Bedensel engelliler, görme engelliler, işitme engelliler, dil ve konuşma engelliler, zihinsel engelliler, otistik engelliler (otizm) ve süreğen hastalar (file:///C:/Users/acer/Downloads/Turkiye_Ozurluler_Arastirmasi.pdf).

Çağlar (2009) engeli olan bireyler açısından ayrımcılığı, engelliliğe dayalı olarak ayırma, kısıtlama gibi eylemlerle, bu bireylerin hak ve özgürlüklerinin tanınmasını ve kullanılmasını engelleme ya da sınırlandırma şeklinde tanımlamaktadır.

Bu bağlamda engeli olan bireylerin Türkiye'de ayrımcılığa uğrama durumları sorgulandığında engellilere yönelik ayrımcılığın ölçülmesinde en kapsamlı çalışma olan 2010 yılında yapılan Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması verileri en etkili sonuçları vermektedir. Araştırma verilerine göre, katılımcı grubunun büyük bir çoğunluğu %75'i Türkiye'de en fazla, engellilere yönelik ayrımcılık olduğu kanısındadırlar ve bu katılımcıların %82,6'sı engellilerin çoğu ya da her zaman toplumun diğer üyelerine kıyasla daha fazla ayrımcılığa uğradığını düşündüğünü bildirmektedir (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı-ÖZDİA, 2010).

Gül (2015d), engelli ayrımcılığına dayalı olarak konuya ilişkin hukuki düzenlemelerin ayrımcılığı önlemede kullanılabilecek araçlardan sadece biri olduğunu vurgulayarak, toplumsal bir sorun olan ayrımcılıkla mücadelede hukukun konuyu etraflıca düzenlemesinin çok önemli olmakla birlikte tek başına yeterli olmadığını ifade etmektedir (Gül, 2015d). Dolayısı ile engelliliğe dayalı ayrımcılık ancak ayrımcılık yasağı alanında izleme ve belgeleme faaliyetlerinin sistematik bir şekilde

oluşturulması yanı sıra bütüncül sosyal-politikalar ile bu sürecin desteklenmesi etkili sonuçlara neden olabilmektedir (Gül ve Karan, 2011).

Akbulut (2012), engelli ayrımcılığının beslenme noktalarını üç başlık altında açıklamıştır. Bunlar;

-*Sosyal temas yoksunluğu*; engeli olan bireyler ile engeli olmayan bireyler arasındaki iletişimsizlik bu iki sosyal grup arasında önyargıların doğmasına ve yabancılaşma yaşamasına neden olmakta,

-*Mali ve idari kaygılar*; bütçe kısıtlamaları ve mali yetersizlikler gerekçe gösterilerek gerekli düzenlemelerin yapılamaması,

-*Engellilerle ilgili Sivil Toplum Örgütleri'nin (STK) kamuya, yasama ve yürütme organlarıyla ilişkilerindeki eksiklikler ve yanlışlıklar*; engellilik alanında çalışan STK'ların büyük çoğunluğunun hak temelli savunuculuk yerine yardım temelli savunuculuk modelini benimsemiş olmaları, (Akbulut, 2012).

Bu bağlamda engelli bireylerin toplumsal hayatın tüm alanlarına ayrımcılığa uğramaksızın ve diğer bireyler ile eşit katılımlarının sağlanmasına destek olabilecek yaklaşımların benimsenmesi önemlidir (Kalabalık, 2021). Toplumsal normlar açısından engellilik ve ayrımcılığı tartışırken engellilik yaklaşımlarını ele alarak bu olguyu irdelemek önem arz etmektedir.

2.2.2.Engellilik ve Yaklaşımlar

Engellilik yaklaşımları, engellilik olgusunun nasıl algılandığı, engelliliği tanımlamaya çalışan bakış açılarının tarihsel süreçle ilintili değişimini ve buna bağlı olarak engellilikten kaynaklanan çeşitli sorunlara nasıl yaklaşıldığının anlaşılması açısından önemlidir. Bu açıdan tarihsel süreç içerisinde ön plana çıkan dört temel yaklaşım modeli olan; "*Ahlaki Model*", "*Medikal* (Tıbbi) *Model*", "*Sosyal Model*" ve "*İnsan Hakları Yaklaşımı*" çerçevesinde engellilik olgusu ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.2.1. Ahlaki Model

İnsanlık tarihi boyunca her dönemde engelli bireylerin toplumsal düzenin parçası olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Hatta tarih öncesi insandan aşağı primat gruplarına dair antropolojik kanıtlar ve yazılı tarihin ilk dönemlerine dair var olan belgeler bunu desteklemektedir (Brakddock ve Parish, 2011).

"*Ahlaki model*" engelliliği dini ve ruhani bakış acısıyla açıklayan ve engelli bireylerin toplumsal bir misyonunun olmadığına dair inanışları yansıtan en eski ve ilk yaklaşımdır (Gürler, 2016). Bu yaklaşım modern çağ öncesindeki toplumların kültürel ve dinsel görüşleri doğrultusunda engelli kişileri bazen tanrının gazabına uğrayan ve bu nedenle cezalandırılan kişiler olarak tanımlarken, bazen de tanrı tarafından seçilmiş, iyi ve merhametli davranılması gereken kişi olarak tanımlar (Okur ve Erbil-Erdugan, 2010). Örneğin; Antik Yunan ve Roma'da kalıtsal sakatlıkları olan insanların tanrıların gazabının bir nevi göstergesi olarak bedenleştirildiğine ve öldürülmeleri gerektiği inanışı hakimken, orta çağ da yaygın hurafelerin varlığı ile birlikte özellikle akıl hastalığı olan kişilere karşı toplumun olumlu tutumundan söz edilmektedir (Brakddock ve Parish, 2011).

Ahlaki modelin esas alındığı tüm toplumlarda engellilik durumu tamamen dinsel ve kaderci sebeplerle açıklanmaya çalışılmış ve bu durumun ahlaki çöküntüden kaynaklandığı ve insanın içindeki '*şeytanın*' veya '*ahlaksızlığın*' dışa vurumu ya da Tanrı'nın "*insanı sınanması*" veya "*insanlara ibret olsun diye verilmiş bir tür ceza*" olduğu ileri sürülmüştür. (Yardımcı, 2015; Gürler, 2016). Kalıntılarını hala günümüzde gördüğümüz bu yaklaşım engelli bireylerin toplumdan dışlanma sürecini de başlatmıştır.

2.2.2.2. Medikal (Tıbbi) Model

Bu yaklaşım engellilik olgusunu bireylerin başına gelen "*bireysel bir trajedi*" ve "*tahlisiz*", bir durum olarak görmekle beraber bireyin kendisinden kaynaklanan bir "*eksiklik*" veya "*hastalık*" durumu olarak tanımlamaktadır (Şentürk, 2010). Tarihsel süreç içerisinde toplumların değişen "*üretim ilişkileri*" ve farklılaşan "*değerler*

sistemi" (Tanilli, 1991) bu tanımlamanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu etkiyi "*Sanayi Devrimi*", "*ojeni hareketi*" ve "*ilk kurumlar; tıp ve rehabilitasyon*" (Thomas, 2011) başlığı altında incelemek mümkündür.

Sanayi Devrimi 18. yüzyılda insanlık tarihi açsından dönüm noktası sayılacak pek çok değişiklikle beraber engellilik olgusunu anlamlandırıp açıklamaya yönelik de değişiklik yaratmıştır (Gürler, 2016). İngiltere'de on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan Sanayi Devrimi zincirleme birçok buluşa yol açarak üretim araçlarında ve "*üretim-emek*" ilişkisinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler "*el emeğinin merkezîleşmesi*" ile büyük fabrikaları yaratmıştır (Tanilli, 1991). Bu yüzyılın sonundan itibaren ücretli emek ilişkisi büyük ekonominin ayrılmaz parçası haline gelmiş ve fabrikalarda saatlerce standart bir çalışma hızı, yoğunluğu ve becerisi gerektiren bir rekabet ortamı yaratılmıştır. Yaratılan bu rekabet ortamında engelli bireyler var olamayarak sistemin dışına itilmiştir (Thomas, 2011).

Bu döneme kadar kır merkezli, iş birliğine dayalı çalışma yaşamında kendi emeği ile geçinen engelli bireyler fabrika temelli üretim sürecinde emek gücünü satamaz hale gelerek üretim sürecinin dışında kalmıştır. Bu süreçte çalışan kişiler normal ve üretici olarak isimlendirilirken, çalışamayan kişiler anormal ve tüketici olarak isimlendirilmiştir. (Oliver, 2011a; Thomas, 2011; Gürler, 2016). Bu yaklaşım çalışan bireyi "eksiksiz ve normal insan" (Oliver, 2011b) olarak görmüştür. Buradaki temel varsayım biyolojik olarak 'normal'in eksiksiz bir bedenin varoluşuna eşlik etmesi ve bedensel farklılığın bir eksikliğe işaret ederek bir sapma, bir anomaliyi tarif etmesidir (Yardımcı, 2015). Dolayısı ile '*sakatlık-engellilik*' bir yandan modern işgücünün talepleriyle uyumlu olarak iş göremeyen bireyi tarif etmek için kullanılan bir kelime haline gelirken bir yandan da "*toplumsal düzeni tehdit*" olarak algılanmıştır (Galvin, 2011). Bu yaklaşıma göre yapılması gereken tüm toplumu '*normalleştirmek*', anormal sayılanlar tıp biliminin yardımıyla rehabilite edilerek normal olana yaklaştırılacak, tedavi edilemeyenler ise çeşitli kurumlara kapatılacaktı (Gürler, 2016).

Tıbbi yaklaşımın bir ürünü olarak görülen öjenizmde sorunlu insanları ve onların sorunlu davranışlarını ortadan kaldırarak insan ırkının iyileştirilmesinin mümkün olacağı inancı hakimdi (Davis, 2011). Yunanca "*iyi doğmuş*" ya da "*iyi tür*"

anlamına gelen "*eugenes*" kelimesinden türetilmiş olan öjeni genel olarak "*insan soyunun ıslahı*" ile ilgili görüşleri ifade etmektedir (Sağıroğlu, 2020). Öjenik politikalara ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde rastlanmaktadır. Bu dönemde geniş kesimlerin sahiplendiği öjeni görüşe göre, sakatlıkların kalıtsal olduğu ve "*yetersiz olanlar*"; zihinsel engelliler, körler, sağırlar, epilepsi hastaları tedavisi mümkün olmayan hastalık olarak görülmekte ve bunların soyunun tükenmesi gerekmektedir (Braddock ve Parish, 2011; Sağıroğlu, 2020).

Ayrıca tıbbi model toplumun genelinin sağlıklı bireylerden oluştuğunu dolayısıyla engelliliğin bireysel anlamda çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Anormal olarak gördüğü engelli bireyi hasta olarak tanımlayarak tıbbi yöntemlerle tedavi etmek bu yaklaşımın temel göreviydi (Yardımcı, 2015; Gürler, 2016). Bu nedenle on dokuzuncu yüzyıla kurumlar ve müdahaleler damgasını vurmuştur. Bu dönemde fiziki ya da zihinsel engeli olan, sağır, kör ve akıl hastası kişiler için okullar ve kurumlar yaygınlaşmış. Ayrıca engelliliği tanımlamak için ayrıntılı sınıflandırma ve tedavi yöntemleri temel yaklaşım olarak benimsenmiştir (Brakddock ve Parish, 2011).

Engelli kişiler tarafından rehabilitasyon evresine geçiş ve engelli kişilerin engellerini gidermek üzere yapılan kurumsal çalışmaların son derece mantıklı ve yararlı olduğu vurgulanmıştır (Gürler, 2016). Ancak aynı zamanda bu yaklaşım sonucunda engelli kişilerin toplumsal ve eğitimsel açıdan bir sorun olarak görülmeye başlandığı ve darülaceze, sığınma evi, tımarhane, koloniler ve özel engelli okulları gibi farklı farklı kurumlara yönlendirilerek toplumsal yaşamın dışına itildiği ve daha fazla ayrımcılığa maruz bırakıldığı da savunulmuştur (Oliver, 2011a).

Sonuç olarak bu modelin ortaya çıkışında modern bilimin doğuşu tarihsel bir kırılma oluşturmuştur (Yardımcı, 2015). On dokuzuncu yüzyılın sonundan 1980'lere kadar geçerliliğini koruyan tabiileşme ideolojileri yeni tıp teknikleri geliştirerek; hayatta kalma oranlarını artırmış, yaşam süresini uzatmış ve engele neden olan bazı etmenlerin ortadan kaldırılmasında etkili olmuştur. Fakat yirminci yüzyıl sonu için mesele sadece yaşam süresi meselesi değildi artık (Oliver, 2011b), yaşam koşulları ve

yaşamdan beklenen şeyler odağında toplumsal bir varlık olarak sosyal yaşama katılım meselesiydi (Çağlar, 2009). Oysa tıbbi model toplumsal değişimden ziyade bireyin topluma uyum sağlamasına veya gelişen teknoloji ile eksik bedenin tamamlamasına bel bağlayarak, engelliliği "*özel*" normal olmayan, "*bireysel bir trajedi*" olarak değerlendirmiştir. Böylece engelli birey ve ailesine odaklanarak, geniş toplumsal, ekonomik ve çevresel faktörleri göz ardı etmiştir (Şiriner-Önver, 2012; Meşe, 2014). Dolayısıyla zaten dışlanan ve küçük görülen engelli bireyler bu yaklaşımla damgalanarak toplumdan uzaklaştırılmış aynı zamanda "*normal-anormal*", "*hasta-sağlıklı*" şeklinde yaptığı sınıflandırmalar ile ayrımcı ve eşitliğe aykırı bir yapı meydana gelmesine de neden olmuştur (Gül, 2015d, Gürler, 2016).

2.2.2.3. Sosyal Model

Sosyal model, yirminci yüzyılın ikinci yarısında tıbbi yaklaşımın engelli bireye yüklediği anlamı değiştirmek ve toplumsal anlamda kabul gören engelli algısını üretmek adına geliştirilmiştir. Bu model, engelli bireylerin yaşantılarını şekillendirerek onları bağımlı hale getiren yoksulluk, barınma yetersizliği, düşük istihdam oranları ve eğitim eksikliği gibi etkenlerin nedeninin biyolojik olmadığını, bu sorunların nedeninin engelli kişilerin sosyal yaşama tam katılımını sistematik olarak dışlayan toplumsal düzenden kaynaklandığını dile getiren görüşleri temsil eder (Hughes ve Paterson, 2011; Meşe, 2014). Bu görüş engellilik olgusu bağlamında tıbbi modelin göz ardı ettiği toplumsallık boyutunu sorgular ve ona özel vurgu yapar.

Sosyal model 1970 yılların ortasında kurulan Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Özürlüler Birliği'nin (Union of Physically Impared Against Segregation, UPIAS) entelektüel ve siyasal argümanlarından doğmuştur. UPIAS adında küçük bir grup 1976 yılında "*Sakatlığın Temel Prensipleri*" bildirisini yayınlayarak bir anlamda sosyal modelin alt yapısını hazırlamıştır (Shakespeare, 2011). Engelliliği toplumsal alana kaydırmada önemli bir adım niteliğinde olan bu bildiri şunu ifade etmiştir; "*Bize göre bedensel engellileri sakat bırakan toplumdur. Engellilik, gereksiz yere izole edilmemiz ve topluma tam katılımımızdan dışlanmamız yoluyla, sakatlıklarımıza ek olarak dayatılan bir şeydir. Engelliler bu nedenle toplumda ezilen bir gruptur. Bu analizden*

çıkan sonuca göre, örneğin düşük gelire sahip olmak baskının yalnızca bir yönüdür. Bu, eğitim, çalışma, hareketlilik, barınma vb. gibi hayatın her alanında izolasyon ve ayrımcılığımızın bir sonucudur" (https://the-ndaca.org/resources/audio-described-gallery/fundamental-principles-of-disability/ ;Thomas, 2011). Böylece engelli aktivistler 1970'li yıllarda İngiltere'de engellilerin işlevsel ve yapı bozukluğu ya da diğer engellerinin ön plana çıkartılarak toplumdan soyutlandıklarını, deneyim ve taleplerinin görmezden gelindiğini ifade ederek konuyu kişisel alandan toplumsal alana taşımışlardır (Çağlar, 2009).

Engelli aktivistlerin de içinde bulunduğu sosyal model teorisyenlerine göre; bireylerin farklılıklarını bir sorun olarak gören tıbbi yaklaşım sonucu kültürel, ekonomik ve toplumsal yaşamın baskın tutum ve değerleri engelli bireyleri toplumsal düzenin bir parçası olarak algılamamaktadır (Şiriner-Önver, 2012). Dolayısı ile bu durum sistematik bir dışlanma ile çeşitli ayrımcılık uygulamalarına neden olmaktadır. İşte var olan bu ayrımcı uygulamalar toplumsal ve siyasal pratiklerinin ardında "*normal*" veya "*sağlamcı*" olarak adlandırılan toplumsal kesim tarafından oluşturulmuştur (Hughes ve Paterson, 2011; Yardımcı, 2015). Bu modelin savunucuları her alanda ve anlamda engelli kişilerin talepleri doğrultusunda "*ayrımcılık karşıtlığı*" ve "e*şitliğin*" sağlanmasıyla birlikte olumsuzluklar ortadan kalkabileceği inancındadır. Bu anlamda engellilik tıbbi değil, siyasi bir meseledir (Çayır vd., 2015).

Bu model ile engelli bireyleri adlandırmada kullanılan "*topal*", "*geri zekâlı*", "*sağır-dilsiz*", "*özürlü*" gibi aşağılayıcı, onur kırıcı ve toplumsal yapı içerisinde klişeleşmiş deyimler yerine bireyin bazı alanlardaki sınırlılıklarını ifade eden örseleyici ve ötekileştirici olmayan ifadelerin kullanılmaya başlanmış (Deniz, 2020) olması modelin kişisel ve kurumsal bazda bir karşılık bulduğunun göstergesi niteliğindedir.

Ancak, sosyal modelde eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştirilere göre, sosyal model toplumda ayrımcı söylem ve pratikleri eleştirmiş fakat bedendeki acı /kayıp ile başa çıkmayı tamamen tıbbın eline bırakmış ve bedendeki fizyolojik koşulların

sonuçlarını dikkate almayarak engelliliği sadece çevresel bir duruma indirgemiştir (Yardımcı, 2015).

Sosyal modele karşı yapılan eleştirelin bir yansıması niteliğinde son otuz yılda sosyal modelden türeyen bir dizi alternatif yaklaşımlar ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu yaklaşımlar engelliliğe çağdaş yorumunu geliştirmeye yönelik çalışmaları içerir. Bu çalışmaların en önemli ve etkili olanı ise insan hakları hukuku ve politikası bağlamında engelliliğe ilişkin insan hakları modelidir (Lawson ve Beckett, 2020).

2.2.2.4. İnsan Hakları Yaklaşımı

Günümüzde insan hakları penceresinden engelli bireylerin yaşam koşullarına bakıldığında, uluslararası boyutta bir yaşam hakkı sorunu ile karşı karşıya oldukları gözlemlenmektedir. Uluslararası arenada yaklaşık 40 yıldır bu sorunun çözümüne yönelik "*engellilik modelleri*", "*engellilik politikası*", "*Engellilik Çalışmaları*" ve engelliler için insan haklarını düzenleme çabaları belirgin şekilde yer almaktadır (Abay-Alyüz, 2022).

Engeli olan bireylerin de diğer bireyler gibi eğitim, sağlık, sosyal hayat vb. hayatın tüm alanlarda eşit haklara ve kendi kaderini tayin edebilme hakkına sahip olabilme temeline dayanan insan hakkı yaklaşımı; "*insanın doğuştan gelen onuruna ve ardından, ancak gerekliyse, kişinin tıbbi özelliklerine odaklanır. Kendisini etkileyen tüm kararlarda bireyi merkeze yerleştirir ve en önemlisi asıl 'sorunu' kişinin dışında ve toplum içinde konumlandırır*" (Lawson ve Beckett, 2020). Bu bakış açısı doğrultusunda İnsan hakları yaklaşımının amaçları; (Arıkan, 2002).

**Engellilerin kendi seslerini, dayanışma içinde topluma en etkili biçimde duyurmak,*

**Engellilerin bağımsızlığı ve "kendi geleceğini belirleme" ilkesini hayata geçirmek,*

**Engelli bireylerin topluma gerçek anlamda bütünleştirmelerinin önündeki engelleri yıkmak ve savunuculuk yapmak üzere kendi insiyatiflerinde olan örgütleri oluşturmak,*

** Engelli bireylerin özel ve kamusal yaşamlarını etkileyen her türlü yasayı engellilere yönelik ayrımcı hükümlerden arındırmak,*

Son dönemlerde uluslararası metinlerde engelliliğin tanımı sadece "*medikal model*" veya "*sosyal model*" yaklaşımları göz önünde bulundurularak yapılmamakta yeni bir yaklaşım tarzı oluşturulmaya çalışılmaktadır (Azarkan ve Benzer, 2018). Engelli hakları bağlamında en güncel sözleşme olan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin amacında bu yaklaşımı görmek mümkündür. "*Bu Sözleşme'nin amacı; engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir."* (EHİS 2009). Burada söz edilen eşitlik vurgusu sözleşme metninin tümüne sirayet etmiştir. Bu sözleşmenin 1. maddesinde engellilik tanımlanırken "*Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir."* (EHİS, 2009) ifadesine yer verilerek engelliliğin tanımı sadece '*bozukluk*'la değil toplumda var olan yapısal dezavantajlı olma durumu ile vurgulanmış ve toplumsal bir boyut katılmıştır (Karan, 2017). Sözleşme hükümleri insan hakları hukukuna engellilik temelinden bakarak engelli bireylerin merhamet nesnesi olarak görülmek yerine hak öznesi olarak tanımlanmalarına yönündeki anlayışı geliştirmiştir (Özkan-Duvan, 2019). Bu yönüyle bu sözleşme aynı zamanda ulusal mevzuatlarda engelli bireylere yönelik kavramların temelinde kökü değişimlerin yansımasına da aracılık etmiştir (Azarkan ve Benzer, 2018).

Türkiye'de 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 2014 yılında 6462 sayılı Kanunun ile yapılan değişikliklerde Tanımlar ve Genel Esaslar bağlamında Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) ile uyumlu hale getirilmiştir (EHK, 2005). Ancak sözleşmenin uygulanmasına yönelik bazı sınırlılıklar güncelliğini de korumaktadır. Örneğin; ülkemizde engelli bireylerin yasaların tanıdığı haklardan yararlanabilmesi için öncelikle Sağlık Kurulu Raporu (18

üstü yetişkinler için; Erişkinler İçin Engellilik Sağlık Kurulu Raporu ve 18 yaş altı çocuklar için; Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu- ÇÖZGER) alması gereklidir. Alınan rapor engelli kişinin hangi haklardan yararlanabileceğini de gösterir. Sadece tıbbi yaklaşıma dayanan bu raporlama sistemi Sözleşme' ye aykırı bir yaklaşım içermektedir (Sarı vd., 2018).

Gül (2015d), hukukun yakın zamana kadar engelli bireylere tıbbın merceğinden baktığını vurgulayarak, uluslararası insan hakları sözleşmeleri ve özgürlükler bağlamında tüm yurttaşların güvence altına alınmasına rağmen engelli bireylerin bu sözleşmelerden gereği kadar yararlanamadığını ifade eder. Gül, bu durumun nedenini fiziksel bariyerler ya da ayrımcı tutumlar nedeni ile engelli bireylerin toplum geneline göre eğitimsiz olması sonucu hak ve özgürlükler bağlamında yeterince bilgi sahibi olmamalarına ve bunların önündeki erişim güçlüklerine bağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, engelli bireyler ve diğer bireylerin hak ve özgürlükten eşit yaralanmasına yönelik düzenlenen insan hakları sözleşmelerinin toplumun her kesimi tarafından tanınması için yapılan çalışmaların varlığı ve niteliği önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, engellilik olgusunun insan hakları perspektifinde evrensel tanımı sürecinde ortaya çıkan yaklaşımlar ve uygulamalar büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm hem engellilik kavramını gelişimine ışık tutmuş hem de engellilik kavramının kapsamının belirlenmesine yön vermiştir.

2.2.3. Engellilik ve Eğitim

Engeli olan kişilerin toplumsal hayata katılımlarının önündeki en büyük bariyer, eğitim olanaklarına yeterince erişememeleridir (Çaha, 2015). Bu açıdan bakıldığında toplumun önemli bir bölümü eğitim sistemi dışında kalmaktadır. Engellilik alanında yapılan en kapsamlı araştırmalardan biri sayılan Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında yaptırılan Türkiye Özürlüler Araştırması verilerine göre; genel nüfusun %12,9'u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha yüksek

çıkarak %36,3 bulunmuş. İlkokul ve öncesi eğitim düzeyine sahip engellilerin oranı %84,2 iken yüksekokul mezuniyet oranı sadece %2,42 bulunmuştur (Çağlar, 2009). Ayrıca Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2010 yılında yaptırılan Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırmasına göre de; engelli bireylerin % 51'i eğitim sistemi içinde ayrımcılık içeren uygulamalara maruz kaldıklarını bildirmişlerdir (Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, 2010).

Bu bölümde engeli olan bireylerin eğitim hakkına ilişkin bir değerlendirme yapabilmek için uluslararası ve ulusal düzenlemeler çerçevesinde eğitim hakkının unsurları ve standartları belirlenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda eğitim hakkını düzenleyen bazı uluslararası sözleşmeler ve içeriği şöyledir;

Eğitim hakkını ele alan en temel metin olarak görülen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948)' ne göre öğrenim ve eğitim görme hakkı; cinsiyet, ırk, etnik yapı ve ulus ayrımı yapılmaksızın her birey için 'hak' olarak ifade edilmiştir (Bağatur, 2016; Sağlam 2019). Bir diğer metin Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından genel kurulda ilan edilen Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme'dir. 1960 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ayrımcılığı reddedip herkesin eğitim hakkı olduğunu ilan ettiğini anımsatarak imzalanmıştır. Sözleşme doğrudan engeli olan bireylerin eğitim hakkı ile ilişkili olmamakla beraber, Üye Devletler ile "*eğitimde herkes için fırsat ve davranış eşitliğini geliştirmek*" temelinde ayrımcılık yapılmasını yasaklamıştır (Aktan, 2000). Türkiye henüz bu sözleşmeyi imzalamamıştır. Türkiye'nin bu sözleşmeyi imzalamama gerekçesi olarak Sözleşmenin dokuzuncu maddesinin "*Bu sözleşmeye çekince konamaz*" hükmünün en önemli etken olduğu ifade edilmektedir (Demirtaş, 2019). BM Engellilerin Haklarına ilişkin Sözleşme'nin 24. maddesi ise engeli olan bireylerin eğitim hakkı ile ilgilidir. Sözleşme metnine göre;

"Taraf Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraf Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkanı sağlar. Bunun için aşağıdaki hedefler gözetilmelidir:

(a) İnsan potansiyelinin, onur ve değer duygusunun tam gelişimi ve insan haklarına, temel özgürlüklere ve insan çeşitliliğine saygı duyulmasının güçlendirilmesi;

(b) Engellilerin; kişiliklerinin, yeteneklerinin, yaratıcılıklarının, zihinsel ve fiziksel becerilerinin potansiyellerinin en üst derecesinde gelişiminin sağlanması;

(c) Engellilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması.

2. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçirilmesi için aşağıda belirtilenleri sağlar:

(a) Engelliler engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamalı ve engelli çocuklar engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretim olanaklarının dışında tutulmamalıdır;

(b) Engelliler yaşadıkları çevrede bütünleştirici, kaliteli ve parasız ilk ve orta öğretime diğer bireylerle eşit olarak erişebilmelidir;

(c) Bireylerin ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler yapılmalıdır;

(d) Engellilerin genel eğitimden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için genel eğitim sistemi içinde ihtiyaç duydukları desteği almalıdır;

(e) Engellilere yönelik bireyselleştirilmiş etkin destekleyici tedbirler, engellilerin tam katılımı hedefine uygun olarak, akademik ve sosyal gelişimi artırıcı ortamlarda sağlanmalıdır.

3. Taraf Devletler engellilerin toplumun eşit üyeleri olarak eğitime tam ve eşit katılımlarını kolaylaştırmak için yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla aşağıda belirtilen tedbirleri alır:

(a) Braille ve diğer biçimlerdeki yazıların okunmasının öğrenilmesi, beden dilinin ve alternatif iletişim araçları ve biçimleri ile yeni çevreye alışma ve bu çevrede hareket etme becerilerinin öğrenilmesi, akran desteği ve rehberlik hizmetlerinin kolaylaştırılması;

(b) İşaret dilinin öğrenilmesine, işitme ve konuşma engellilerin dilsel kimliğinin gelişimine yardımcı olunması;

(c) Görme, işitme veya hem görme hem işitme-konuşma engellilerin özellikle çocukların eğitiminin en uygun dille, iletişim araç ve biçimleriyle, onların akademik ve sosyal gelişimini artırıcı ortamlarda sunulmasının sağlanması.

4. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçmesini sağlamak için, engelli olanlar dahil olmak üzere, işaret dilini ve Braille alfabesini bilen öğretmenlerin işe alınması ve eğitimin her düzeyinde çalışan uzmanların ve personelin eğitimi için uygun tedbirleri alır. Söz konusu eğitim engelliliğe ilişkin bilincin artırılmasını, alternatif iletişim araç ve biçimleri ile destekleyici eğitim tekniklerinin ve materyallerinin kullanılmasını içermelidir.

5. Taraf Devletler engellilerin genel yüksek okul eğitimine, mesleki eğitime, erişkin eğitimine ve ömür boyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında erişimini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılmasını temin eder." şeklinde çok detaylı bir tanımlamaya yer vermiştir (EHİS, 2009).

Eğitim hakkını ulusal düzeyde garanti altına alan metinler incelendiğinde, T.C. 1982 Anayasası'nın eğitim-öğretim hakkını düzenleyen 42/7 maddesi uyarınca; "*durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılmak için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü*" ile bu düzenlemenin devlete ait olduğu görülmektedir

(Çağlar, 2009). 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun da ise ayrımcılıkla ilgili düzenlemelere yer verdiği görülmektedir. Bu kanunun 4. maddesinde '*eşitlik*' bağlamında ayrımcılık yasaklanırken, 7. maddesinde herkesin eğitim hakkı olduğuna vurgu yapılmış ve 8. maddedesin de herkesin fırsat eşitliğine sahip olduğu ifade edilmiştir (Karan, 2012). Diğer bir kanun olan 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un eğitim-öğretim ile ilgili 15. maddesinde; *Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır. Engelli üniversite öğrencilerinin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için Yükseköğretim Kurulu bünyesinde araç-gereç temini, özel ders materyallerinin hazırlanması, engellilere uygun eğitim, araştırma ve barındırma ortamlarının hazırlanmasının temini gibi konularda çalışma yapmak üzere Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezi kurulur*." şeklinde yer verilmiştir (EHK, 2005). 1997 yılında yürürlüğe giren 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 24. maddesi uyarınca ise *"Resmi ve özel okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim okulları ile yaygın eğitim kurumları; kendi çevrelerindeki özel eğitim gerektiren bireylere özel eğitim hizmetleri sağlamakla yükümlüdürler. Sözkonusu okul ve kurumlarda, özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim-öğretim görmelerini sağlamak üzere gerekli tedbirler alınır."* şeklinde düzenlenmiştir (Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1997).

Türkiye'de engelli kişilerin eğitimi, milli eğitim sistemi içinde ele alınarak, engellilere özgü hüküm ya da düzenlemelerle desteklenmiştir (Çağlar, 2009). Eğitim sistemi içerisinde engeli olan birey eğitim ihtiyaçları açısından ele alındığında "*özel eğitim*", "*özel eğitimsel ihtiyaçlar*" ve "*özel gereksinimi(ihtiyacı) olan birey*" kavramları ön plana çıkmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018).

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde (MEB ÖEHY) yer alan tanımı ile özel eğitim; "*Özel eğitim: Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen*

eğitimi," şeklinde tanımlanırken, "*Özel eğitim ihtiyacı olan birey: Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireyi"* ifade eder şeklinde tanımlanmıştır (MEB ÖEHY, 2018). Özel eğitimsel ihtiyaçlar kavramı ise, engelliliğe dayalı ya da öğrenme güçlüklerine dayalı olarak ortaya çıkan ihtiyaçları ifade etmektedir (Bağatur, 2016).

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda, özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim haklarından yararlanmalarını sağlamaya yönelik usul ve esasları düzenlemektir. Bu yönetmeliğin Eğitsel Değerlendirme ve Tanılama Esasları bölümünde bu süreç şu şekilde aktarılmaktadır; Engeli olan bireylerin eğitsel değerlendirmesi ve tanılanması ile ilgili iş ve işlemleri Rehberlik Araştırma Merkezi-RAM'larda oluşturulan özel eğitim kurulu tarafından yapılır. Eğitsel tanılama ve değerlendirme sonucunda özel eğitime ihtiyacı olduğu tespit edilen bireyler Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu Raporu düzenlenerek uygun eğitim ortamına ve özel eğitim hizmetine yönlendirilir. Resmî özel eğitim okuluna, özel eğitim sınıfına ya da tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitime yönlendirilen öğrenciler için Rapor, 8/2/2007 tarihli ve 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu kapsamında hizmet sunan özel eğitim kurumlarında destek eğitim almasına karar verilen öğrenciler için düzenlenir (MEB ÖEHY, 2018).

Yükseköğrenim gören engeli olan öğrenciler açısından eğitim hakkını garanti altına alan düzenlemeler incelendiğinde, bu öğrencilerin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için gerekli tedbirleri almak ve bu yönde düzenlemeler yapmak üzere, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun gereğince, Yükseköğretim kurulu tarafından 14.08.2010 tarih ve 27672 Sayılı Resmi Gazete'de *"Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği*" yayınlanmıştır. Bu Yönetmeliğin amacı; "*yükseköğrenim gören engelli öğrencilerin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için gerekli akademik ortamın hazırlanmasını ve eğitim-öğretim süreçlerine tam katılımlarını sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almak ve düzenlemeler yapmak üzere, Yükseköğretim Kurulu Engelli Öğrenciler Komisyonu, Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi, ÖSYM Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi ile yükseköğretim kurumları bünyesinde*

oluşturulacak engelli öğrenci birimlerinin çalışma usul ve esaslarını düzenlemektir." biçiminde yer almaktadır (Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği, 2010).

Engeli olan öğrencilerin üniversitelerin uygulamalı dersleri olan bölümlerinde okuma hakkını elde etme süreci de sancılı ilerlemiştir. 2014 yılında spor branşların da üst düzey performans gösteren engelli sporcuların üniversitelerin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları (BESYO)/ Spor Bilimleri Fakülteleri'ne (SBF) yerleştirilmesi Yükseköğretim Kurulu Başkanlığınca yapılmaktaydı. Başka bir anlatımla bu bölümlere girebilmeniz için Olimpiyat Oyunları, Paralimpik ve Deafolimpik Oyunları, Dünya Özel Olimpiyat Oyunları, Avrupa Şampiyonası yapılmayan branşların büyükler kategorisindeki Dünya ve Avrupa Kupaları Finalleri gibi uluslararası spor organizasyonlarında ilk 3'e girmeniz yani bir anlamda en iyi olmanız gerekmekteydi. Bu süreç 2017 yılında mental retardasyon (zekâ geriliği/zihinsel engel) raporu bulunan bir öğrencinin özel yetenek sınavı ile ilgili alınan kararlarda belirlenen alanların neye göre belirlendiği ile bu alanlar arasına mental retardasyon raporuna sahip olanların dâhil edilip edilemeyeceğine ilişkin Kamu Denetçiliği Kurumu'na gönderdiği dilekçesi ile somutlaşmıştır. Dilekçe, Yükseköğretim Kurulunun 30.03.2017 tarihli Yükseköğretim Genel Kurul toplantısında görüşülmüş ve 19.12.2013 ve 25.09.2014 tarihli Yükseköğretim Genel Kurul kararları tekrar incelenerek şu karar alınmıştır; "*Özel yetenek sınavı ile öğrenci alan programlarda engelli öğrenciler için (bedensel engelli, görme engelli, işitme engelli, MR (mental retardasyon) ile "yaygın gelişimsel bozukluklar" (otizm spektrum bozuklukları (OSB), Asperger sendromu, RETT sendromu, dezintegratif bozukluklar, sınıflanamayan grupta yer alan yaygın gelişimsel bozukluklar) durumlarını "engelli sağlık kurulu raporu" ile belgelemeleri kaydıyla ilgili yıldaki YGS puanlarından biri 100 ve üzerinde olanların, özel yetenek sınavlarına kabul edilmesi"* https://engelsiz.yok.gov.tr/Documents/Kararlar/engelli_ogrenciler_ozel_yetenek_basvuru.pdf) Bu karar bağlamında 2017-2018 akademik yılı itibari ile Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından başvuru kılavuzlarına üniversitelerin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulları / Spor Bilimleri Fakülteleri'ndeki her bölüm için %10 engelli kontenjanı ayırması zorunluluk olarak eklenmiştir. Bu düzenlemeye rağmen bünyesinde BESYO/SBF olan birçok üniversite

yeterli fiziki ortam düzenlemelerinin ve müfredat programlarının engelli öğrencilere uygun olmadığı gibi gerekçelerle %10 engelli kontenjanı ayırmayı tercih etmemiştir. 8 Mart 2022 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı: Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik bu konu üzerindeki tartışmalara son noktayı koymuştur. Bu Yönetmeliğin amaç ve kapsamında yer alan 1. maddede; "*Bu Yönetmelik*; *yükseköğretime geçişte Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı tarafından yapılan merkezi sınavlar ve yükseköğretim kurumları tarafından yapılan özel yetenek sınavları ile yükseköğretim programlarındaki ders geçmeye yönelik sınavlarda engelli bireylere yönelik sınav uygulamalarından ve engelli kontenjanlarından yararlanacak olan aday ve öğrencilerin sağlık şartlarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır*" açıklaması ile bu konuda açık bırakılan birçok noktayı netleştirmiştir (Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik, 2022).

Yukarıda verilen uluslararası ve ulusal metinler ve düzenlemeler doğrultusunda engeli olan bireylerin eğitime erişim ve fırsat eşitliği bağlamında herhangi bir yasal engellerinin bulunmadığı görülmektedir. Ancak ülkemizde BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin eğitim hakkını içeren 24. maddesine uygun olarak yasal düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen uygulamada Sözleşme'nin sıkça ihlal edildiği bildirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında eğitimde ayrımcılık iddialarına yer veren 2018 yılı Türkiye Sivil Toplum Örgütleri Gölge Raporu'na (Sarı vd., 2018) değinmek aydınlatıcı olacaktır. Bu rapor;

*Okul yönetimlerinin engeli olan çocuklar için düzenleme yapmak yerine, çocuğun belli gün ve saatlerde okula gelmesini sağlamak için RAM kararı çıkartmalarını doğrudan ayrımcılık ile ilişkilendiren rapor ailelerin ayrımcılıkla ilgili şikâyetlerinin de dikkate alınmadığını vurgulamıştır.

*Yoğun işitme sınırlılığına sahip bir üniversite öğrencisi Kamu Denetçiliği Kurumu'na (KDK) yaptığı başvuruda; eğitim hayatı boyunca özel önlemlerin alınmadığı bu nedenle mezuniyetinin geciktiği, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme hükümlerinin özellikle makul düzenlemenin bilinmediği ya da

önemsenmediğini ifade ederek Sözleşme'nin 24. maddesinde belirtilen haklardan yararlanamadığını bildirmiştir.

*Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 2017 yılında yayınladığı Küresel Eğitim İzleme Raporu'nda (Global Education Monitoring Report-GEM Raporu) Türkiye'de engeli olan 18-24 yaş arası gençlerin okuldan erken ayrılma oranlarının %60'ın üzerinde olduğunu ve bu verinin seçilmiş 25 Avrupa ülkesi içinde en yüksek oran olduğunu bildirmiştir.

Ülkemizde 18-24 yaş aralığı yükseköğretim yıllarını kapsamaktadır. Yükseköğretim Kurulu Bilgi Sistemi (YÖKSİS) 2020 verilerine göre; yükseköğretime kayıtlı 51.647 engeli olan öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 27.782'si önlisans, 23.581'i lisans, 236'sı yüksek lisans ve 48'i doktora düzeyinde eğitim görmektedir**.** Ayrıca bu öğrencilerin %89 açıköğretim programlarında yer almaktadır. 2021-2022 akademik dönemi YÖKSİS verilerine göre ise yükseköğretimdeki engeli olan öğrenci sayısı erkek;36524 kadın;19143 toplam;55667 (https://istatistik.yok.gov.tr/) öğrenci eğitimlerine devam etmektedir. 2018 Gölge Rapor verileri dikkate alındığında yaklaşık 33 bin öğrencinin yükseköğretim sürecini tamamlayamama riski bulunduğu söylenebilir.

Bu bağlamda eğitimin çok yönlü ve dinamik bir süreç olduğu dikkate alınarak engeli olan öğrencilerin eğitim hakkını diğer öğrenciler gibi kullanabilmeleri için gerekli düzenlemelerin acilen yapılması önemlidir. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme de yer alan "*makul düzenleme*", "*evrensel tasarım*" ve "*erişilebilirlik*" kavramları bu açıdan yol göstericidir;

"*Makul düzenleme", engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder*."

"*Evrensel tasarım" ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilecek şekilde tasarlanmasıdır. "Evrensel tasarım" gerek*

duyulduğu takdirde bazı engelli grupları için ihtiyaç duyulan yardımcı cihazların tasarımı zorunluluğunu da dışlamayacaktır."

"*Erişilebilirlik; Taraf Devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşıma, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır*" (EHİS, 2009).

2.2.4. Eğitim Yaklaşımları

Eğitim, bir toplumda ideal insanı yetiştirmek amacı ile kullanılan en temel ideolojik araçlardan biri olarak, toplumsal alanda hem bir değişimi gerçekleştirmek hem de yeni bir kişilik yapısı oluşturmak anlamında önemli bir işlev görür (Zencirkıran, 2017). Bu bağlamda eğitim kurumları toplumsal ve kültürel açıdan yeniden üretimde temel bir rol oynar. Eğitim ile toplum arasındaki bu dinamik ilişki çok karmaşık olup, farklı fikir ve pratiklerin ortaya çıkmasını sağlar (Barton ve Armstrong, 2011). Tarihsel süreç içerisinde engeli olan bireylere yönelik eğitim yaklaşımları politik ve ekonomik değişimlerin etkisi ile genel ve özel eğitimin hedef ve kapsamını dünya genelinde şekillendirerek değiştirmiştir. Bu değişim süreci, ayrıştırılmış eğitim, kaynaştırma-bütünleştirme eğitimi, kapsayıcı eğitim ve akran eğitimi başlığı altında incelenmiştir.

2.2.4.1. Ayrıştırılmış Eğitim

Ayrıştırılmış eğitim yaklaşımında tıbbi model temel alınmıştır. Daha önceden belirtildiği üzere bu model bireyin ihtiyaçlarına odaklanmaz neyin "*yanlış*" ya da "*eksik*" olduğuna odaklanarak düşük beklentiler yaratır bu da bireyin bağımsız yaşamı için gerekli olan seçim ve kontrol becerilerinin kaybına yol açar (Baykara-Özaydınlık, 2019). Ayrıştırılmış eğitimi uygulayan ülkelerde engeli olan çocuklar genel eğitim sisteminin tamamen ya da kısmen dışında okul veya kurumlarda özel eğitim almış

uzman personel ve özel olarak planlamış programlar ile eğitim sürdürürler (Bağatur, 2016). Bu ülkelerde ayrıştırılmış ortamlar her yetersizlik grubuna özgü okulların açılması şeklinde uygulanmıştır. Örneğin; İşitme Engelliler Okulu ya da Görme Engelliler Okulu gibi, bu yaklaşım ile engeli olan çocuklar ayrıştırılmış ortamlarda aldıkları eğitim ile toplum içerisinde var olabilme ve varlıklarını sürdürebilme becerilerini de büyük oranda kaybetmektedirler (Tanrıverdi ve Dolunay-Sarıca, 2021).

Bu eğitim yaklaşımında engeli olan çocukların hangi okula ne şekilde devam edeceğinin kararı tıbbi model esas alınarak verilir. Bireyin yetersizliği temel alınarak yapılan sınıflandırma (Özür Durumuna Göre Tüm Vücut Fonksiyon Kaybı Oranları Cetveli) günlük yaşam aktivitelerindeki kısıtlılık üzerinden ve eğitim ihtiyacına göre yapılan raporlama doğrultusunda (ülkemizde Rehberlik Araştırma Merkezi-RAM) hangi okulda ne şekilde eğitim alacağına karar verilmektedir. (Çağlar, 2009; Bağatur, 2016). Dolayısı ile engeli olan çocukların büyük kısmı genel eğitim sınıfları dışında özel eğitim kurumlarında eğitim almaya mecbur bırakılarak akranlarından ayrı tutulmakta ve dışlanmaktadır (Çağlar, 2009). Ayrıca özel eğitim kurumlarından eğitim alarak mezun olan öğrenciler genel eğitim sınıflarından mezun olan akranları ile aynı mezuniyet haklarına sahip olamamaktadır. Örneğin, özel yetenek sınavı ile öğrenci alan yükseköğretim kurumlarına genel eğitim kurumlarından alınan diplomalar ile başvuru yapılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında engeli olan öğrencilerin "*fırsat eşitliği*" bağlamında akranları gibi eğitim görebilme şansları ellerinden alınmaktadır. Dolayısı ile bu öğrenciler ayrıştırılmış eğitim yaklaşımı ile "*ayrımcılığa*" uğratılmaktadır.

2.2.4.2. Kaynaştırma-Bütünleştirme Eğitimi

Engeli olan öğrencilerin akranlarından ayrı eğitim ortamlarında eğitim almalarına ayrıştırılmış eğitim uygulamaları denilirken akranları ile aynı ortam ve sınıflarda eğitim almalarına birlikte eğitim uygulamaları denilmektedir (Tanrıverdi ve Dolunay-Sarıca, 2021). Birlikte eğitim ortamları "*kaynaştırma*" ve "*bütünleştirme*" modelinin uygulandığı sistemlerdir.

Uzun yıllar engeli olan öğrencilerin eğitiminde ayrıştırmaya dayalı özel eğitim okullarında uzman personel ile hizmet sunulması hakimken, 1960'lı yıllara gelindiğinde insan hakları hareketinin ivme kazanması ile ayrıştırılmış eğitimin engeli olan öğrenciyi etiketleme, küçükseme, eğitim programlarında ve sosyalleşme becerilerini kazandırma da sınırlılıklar gibi olumsuz sonuçlar nedeni ile alternatif yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır (Gürgür, 2019).

Kaynaştırma kavramı, 573 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye dayanılarak çıkarılan Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin Tanımlar bölümünde yer alan "*Kaynaştırma", özel eğitim gerektiren bireylerin diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını sağlamak ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmek için geliştirilmiş eğitim ortamlarını*" şeklinde tanımlanmaktadır (Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1997). Bütünleştirme kavramı ise, 2011-2014 yılları arası Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yapılan 'Özel Eğitim Güçlendirmesi Projesi' kapsamında yeni uygulamaların yapılması ile ortaya çıkmış. 2017 yılında 'Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Genelgesi' ile yeni düzenlemelere yer verilmiş ve bir yıl sonra yayınlanan 'Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği' ile bütünleştirme uygulamaları ve düzenlemeleri yasal boyut kazanmıştır (Tanrıverdi ve Dolunay-Sarıca, 2021).

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinin Tanımlar bölümünde "*Kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları: Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademede diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmelerini sağlamak amacıyla bu bireylere destek eğitim hizmetleri de sunularak akranlarıyla birlikte tam zamanlı ya da özel eğitim sınıflarında yarı zamanlı olarak verilen eğitimi*," şeklinde yer almaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018).

Ayrıştırılmış eğitim yaklaşımında olduğu gibi kaynaştırma uygulamaları sürecinin odağında da Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) vardır. RAM, psikolojik ölçümlenmeye dayalı olarak engeli olan öğrenci için "*en uygun ortam*", '*ayrıştırma*' ve "*en az kısıtlayıcı ortam*", '*birleştirme*' kararı vererek okullara yerleştirilmektedir

(Bağatur, 2016). Dolayısı ile bu eğitim yaklaşımının uygulaması da birtakım sorunlar barındırmaktadır.

Sart (2015), Kaynaştırma-Bütünleştirme yolu ile eğitimin Türkiye'de yeterince başarılı olmamasının nedenini dört başlık altında aktarmaktadır. Sart'a göre birinci neden; bu eğitim yaklaşımının bireyin engel durumuna dair bir teşhisin parçası haline gelmesi ve tanıya göre bir sınıflandırma yaparak etiketlemesidir. Buda engeli olan çocuğa hizmet garantisi sağlarken bir taraftan da damgalayarak ayrımcılığa neden olmaktadır. İkinci nedeni; engelliliğe dair kullanılan yaklaşım olarak görmektedir. Öğrencinin gereksinim durumu yaşadığı çevre gözetilmeksizin '*tıbbi model*' bakış açısı ile ele alınması sonucunda bireylerin neyi yapacağından çok neyi yapamayacağına yönelik bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) hazırlanarak engeli olma durumunu hala salt tedavi edilmesi gereken bir sorun olarak görmeye devam edilmesi olarak aktarmaktadır. Sart üçüncü nedeni; kullanılan terminolojideki karmaşıklık olarak aktarmaktadır. Engellilik, özel gereksinim, kaynaştırma, bütünleştirme hata kapsayıcı eğitim kavramının bile Türkçe de bu anlamda kullanım içerdiğini vurgulayarak bu kavramların uygulamada ciddi sorunlar yarattığını, engeli olan çocukların akranları ile ilişki kurmalarını engellediği gibi temel eğitim ile ilgili eğitim programlarına erişimlerinin de engellediğini ileri sürmektedir. Dördüncü nedeni ise; engeli olan öğrencilerin ihtiyaçlarını yerine getirmeye çalışan özel eğitim öğretmenleri, okul idarecileri ve aileler gibi paydaşların desteklenmemesi olarak aktarmaktadır (Sart, 2015).

Çağdaş eğitim yaklaşımları çerçevesinde kaynaştırma eğitiminin engeli olan öğrenciler için tekrar düzenlenmesi önemlidir. Bu bağlamda, BM Engelli Hakları Sözleşmesi madde 24'de Eğitim Hakkı ile verilen 5. madde de '*Karma Sistem*' ya da '*Kaynaştırma Eğitimi*' değil '*Bütünleştirici ya da Kapsayıcı Eğitim*' bileşenleri referans edilmiştir (Bağatur, 2016).

2.2.4.3. Kapsayıcı Eğitim

2000'li yılların başında '*herkes için eğitim*' yaklaşımı ile başlayan bu hareket 2000'lerin sonunda Kapsayıcı Eğitim yaklaşımına dönüşmüştür (Yücesoy-Özkan vd., 2019).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 1994 yılında düzenlenen Eğitimde Özel İhtiyaçlar Konferansı'nın Erişim ve Kalite konulu toplantısında Kapsayıcı eğitim prensibi benimsenmiştir. Bu prensibe göre '*okullar, fiziksel, zihinsel, sosyal, duygusal, dilsel ya da diğer durumlarına bakmaksızın tüm çocuklar ve gençler için uygun hale*' getirilmelidir (Çağlar, 2009).

Kapsayıcı eğitim; '*dini, etnik ve kültürel azınlıkları, göçmen, mülteci ve sığınmacılar, sosyal-ekonomik düzeyi düşük olanları, kadınları, yetersizliği olanları ya da hastalıkları da içinde barındıran toplumda dezavantajlı olan tüm bireylerin ihtiyaçlarına yanıt verecek eğitim yaklaşımını*' ifade etmektedir (Yücesoy-Özkan vd., 2019). Aynı zamanda bu kavramı farklılıkları nedeni ile dışlanmış bütün öğrencilerin odağa alınması başka bir ifade ile tüm okulun odağa alınması şeklinde de açıklamak mümkündür (Gürgür, 2019). Çünkü çocuklar, gençler ve yetişkinler bedensel sınırlılıkları, öğrenme zorlukları ya da farklılıkları nedeni ile genel eğitim ortamlarına girmekten alıkonulduklarında dışlanma yaşarlar (Barton ve Armstrong, 2011). Bu dışlanmanın oluşmaması için "*herkes için eğitim*" ve "*kapsayıcı eğitim*" prensiplerinin desteklenmesi önemlidir.

Kapsayıcı eğitim yaklaşımını bütünleştirilmiş eğitim yaklaşımından ayıran en temel fark bu yaklaşımda engeli olan çocuklar genel eğitim ortamındaki okul düzenine uyarlanmaz, okul düzeni engeli olan çocuğa uygun hale getirilir (Çağlar, 2009). Bu düzenlemelerin ve uyarlanmaların gerçekleştirilmesinden önce sınıfta bulunan tüm öğrencilerin ihtiyaçları ve bireysel farklılıkları kapsamlı bir şekilde değerlendirilerek çocuklar hakkında derinlemesine bilgi sahibi olunur (Yılmaz ve Uysal, 2019). Böylece farklı özelliklere sahip tüm çocukların gelişim ve öğrenmelerinin desteklenmesi odağında program oluşturulur.

Gregory ve Chapman (2020), eğitim alanında yapılan çalışmaların, herkesin farklı şekilde öğrendiğini gösterdiğini ifade ederek, herkesin farklı beğenileri, ilgileri ve ihtiyaçları olduğunu bu nedenle "*tek beden herkese uymaz*" yaklaşımı ile her öğrencinin ihtiyaçlarına uygun öğretim ve öğrenme stratejileri geliştirmenin anahtar noktasının farklılaştırılmış öğretime odaklanmak olduğunu belirtmektedir. Gregory ve Chapman' a göre farklılaştırılmış öğretim eğitimcilerin öğrencilerinin eşsiz ihtiyaçlarını karşılamak için uygun program yapılmasına olanak tanıyan bir felsefe veya bir inanç sistemidir (Gregory ve Chapman, 2020). Bu bilgi ışığında yapılan programlar bireyin eğitim ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra ayrımcı yaklaşımlarında ortadan kaldırılmasına destek olacaktır.

Sonuç olarak bu bölümümde değinilen konular bağlamında Türkiye'de engel tanımının ağırlıklı olarak tıbbi yaklaşım temel alınarak yapılmakta olduğunu ve engeli olan öğrencilerin eğitiminde tıbbi raporların esas alınarak eğitim kurumlarına yönlendirildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca engeli olan çocukların eğitiminde temelde "*kaynaştırma*" uygulamasına dayalı karma sistem; (Bağatur, 2016) ayrıştırıcı eğitim ve kaynaştırma uygulamalarının beraber kullanıldığı bir yaklaşım ile eğitimin planlandığını da söyleyebiliriz. Bu bağlamda engeli olan çocuk ve gençlerin eşit eğitim alma hakkını, "*fırsat eşitliği*" perspektifinden sorguladığımızda, 'kaynaştırma-bütünleştirme' eğitim yaklaşımının terk edilerek yerine 'kapsayıcı eğitim' ve 'farklılaştırılmış öğretim' yaklaşımının benimsenmesinin önemini görmekteyiz. Ayrıca bu yaklaşımın benimsenmesi engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadele çabalarına da katkı sağlayacaktır.

2.2.4.4. Akran Eğitimi

Bu yaklaşım ilkokuldan üniversiteye kadar bütün eğitim kademelerinde ve çeşitli kurumlarda benimsenen en popüler müdahalelerden birisidir. Literatürde akran öğretmen (peer tutors), yardımcı eller (helping hands), akran yardımcılığı (peer facilitator), akran danışmanı (peer counseling), akran desteği (peer support) ve akran eğitimi (peer education) terimleri sık kullanılmaktadır (Nazlı, 2019). Bu tezde literatürde kullanılan en sık terimlerden olan akran eğitimi terimi kullanılmıştır.

Akran eğitimi farklı ortamlarda ve çeşitli yaş grubundaki bireylere yönelik eğitim programlarının oluşturulmasında önemli bir araçtır. Bu eğitim yaklaşımı öğrencilerin eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olmalarına, rol model olarak hareket etmelerine aynı zamanda akranların deneyim ve bilgi paylaşımlarına olanak tanır (James, vd., 2022).

Ayrımcılık karşıtı eğitim çalışmaları 1950'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde atılmış ve anti-ayrımcı eğitim hareketi çalışmalarının gelişimi 1970'li yıllar boyunca hız kazanmış ve günümüzde önyargılardan beslenen ayrımcı yaklaşımları ve tüm "*izmler (-ism)*" hedef alacak şekilde aktif veya aktivist bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Duman, 2013). Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamayı amaçlayan bu yaklaşımda bireyler toplumsal çeşitliliği bir dayatma sonucu olarak değil, uyum ile yaşayarak, paylaşarak şekillendirmektedir (Bayrakdar ve Akman, 2020). Bu bağlamda tüm çocuk ve gençlerin eğitim sürecine dahil olabilmesinde eğitiminin önündeki bariyerlerin kaldırılmasına destek olmak amacı ile akran eğitimi yaklaşımının kullanılması mümkündür.

Akran eğitimi etkili bir psikososyal desteğin oluşmasına zemin hazırlayan olumlu davranış değişikliği oluşturmak için öğrencilerin ihtiyaç duyduğu bilgi, tutum ve becerilerin geliştirmesine yardımcı olmayı amaçlar (Gökdemir, 2021). Aynı zamanda bu yaklaşımla arkadaşlık ilişkileri şekillenip geliştirilebilir.

Arkadaşlık, bir kişilerarası ilişki türü olmakla beraber karşılıklı üretkenlik içeren ve karşılıklı olarak pozitif açıdan birbirine bağlılığı ifade eden seçili ve tercih edilerek sürdürülen bir olgudur (Aytaç ve Tan, 2019). Bu anlamda engeli olan bireylerin yakın çevresindeki akranları ile kuracakları paylaşıma dayalı arkadaşlık ilişkileri kendi kendini damgalama (utanç duygusu vb.), kaçınma ve sosyal çekinme davranışlarını içeren güçlü duygusal tepkileri azaltabilir (Thornicroft, 2014).

Ayrımcılık sadece ayrımcı davranışların eğitimden ya da eğitim programlarından çıkarılması ile çözümlenecek bir konu değildir. Engeli olan çocuk ve gençlerin eğitime eşit katılımını sağlanması yönünde yukarıda sayılan tüm yaklaşımlara ek olarak bu bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal koşulları hesaba katan '*bütüncül bir sosyal politika yaklaşımının*' (Yılmaz, 2015) toplumun her

alanında varlığını göstermesiyle beraber yaşama kültürünü oluştura bilmekle mümkün olabilir.

2.3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.3.1. Konu ile İlgili Yurt İçi Araştırmalar

Akbuğ ve Gürsel (2007) bilgilendirme yoluyla Beden Eğitimi Spor Yüksekokulu öğrencilerinin engelli bireye yönelik değişen tutumları konulu çalışmalarında bedensel engelli bireylerin aile, toplumsal yaşam ve eğitimlerine ilişkin sorunlarının yazılı olduğu panel metninin BESYO öğrencilerince okunmasının bu öğrencilerin tutumlarını değiştirmede nasıl bir etkisi olduğunu araştırmışlardır. Veri toplama aracı olarak kullandıkları 1. ve 2. sınıfa devam eden 55 BESYO öğrencisine uyguladıkları Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum (YEKYT) Ölçeği analizlerine göre, BESYO öğrencilerinin panel metnini okuması ile bedensel engelli bireylere yönelik genel tutumlarının olumlu yönde etkilendiğini bildirmişlerdir.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (EŞHID) koordinatörlüğünde Ayrımcılık İzleme Platformu üyesi 21 sivil toplum örgütü (STÖ) tarafından Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık Ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu hazırlanmıştır. Raporlama sürecinde Türkiye yasal mevzuatı, yaygın/yerel medyaya yansıyan haberler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları taranmış. Ayrıca İzleme Platformu üyesi STÖ'lere yapılan başvurular, yargı organlarına intikal eden şikâyet ve davalar, resmi istatistikler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) verilen yazılı soru önergeleri ile kanun teklif ve tasarıları ve engellilik ile ilgili alan araştırmalarından yararlanılmıştır. Raporda, engeli olan bireylerin ilkokul ve öncesi eğitim düzeyine sahip olanların oranı %84,2'olduğunu ve bu sonucun okuryazarlığı olmayan ve eğitim seviyesi düşük bir engelli kitlesinin varlığını gösterdiğine işaret edilmektedir. Ayrıca bu durumun başlıca nedenin "engellilerin engellenmesinden" kaynaklandığı bilgisine değinerek, engeli olan bireylerin eğitim hizmetlerinden ve olanaklarından yararlanamadıklarını bildirmektedir.

Ayrımcılığı Önleme Platformu'nun 2012 yılında Engelli Konumlandırma, Algı ve Ayrımcılık Araştırması'nda anket yöntemi kullanılmıştır. Engellilerin ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarını anlamaya hedefleyen çalışmada anket hem engelli bireylere hem de engelsiz bireylere uygulanmıştır. Anketin engellilere uygulanan formu, 9 ilde toplam 241 engelliye uygulanırken anketin engelsiz kişiler bölümü, 9 ilde toplam 178 kişiye kantitatif yöntemle ve yüz yüze görüşmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma özellikle engelsiz bireylerin, engelli bireylere yönelik bakış açısını yansıtması açısından çarpıcı veriler ortaya koymuştur.

Sezer (2012), engelli bireylere karşı olumlu tutum geliştirmeye yönelik önleyici rehberlik çalışması; Deneysel bir uygulama konulu çalışmasında üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak amacı ile yaptığı deneysel uygulama planlamıştır. Uygulamada önleyici rehberlik anlayışı çerçevesinde deney grubundaki öğrencilerine; engelli olma nedenleri, engellilerin tedavileri ve engel türlerine ilişkin bilgi verilmiş ve engelli bireylerle yaşantı geçirmeleri için eğitim ortamlarında ziyaret fırsatı sunmuştur. Çalışmada yöntem olarak deney-kontrol gruplu, ön-test ve son-test uygulamalı deneysel bir yöntem kullanmıştır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerine önleyici rehberlik faaliyetleri kapsamında uygulanan deneysel çalışmanın engellilere yönelik olumlu tutumlar oluşturmada etkili olduğunu saptamıştır.

Sart vd., (2016), engeli olan çocukların Türkiye'de eğitime erişimi: durum analizi ve öneriler konulu çalışmalarında nitel araştırma yöntemi kullanılarak Ankara, Diyarbakır ve İstanbul illerinden 92 katılımcı ile yüz yüze bireysel görüşmeler ve odak grup çalışmaları ile veri toplamışlardır. Verilerin analizi sonucunda "*uluslararası ve ulusal mevzuat düzeyinde engeli olan bireylerin hakları güvence altına alınmış olmasına rağmen engelli bireyler farklı düzeylerde ve farklı formlarda ötekileştirmeye, ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya1 maruz kaldıklarını*" bildirmişlerdir.

Tekin (2019), Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde eğitimine devam eden engeli olan öğrencilerin eğitim yaşamlarında karşılaştıkları sorunları ortaya koymak amacı ile nitel bir araştırma planlamıştır. Araştırmasında bu üniversitelerde eğitimine devam eden 15 engeli olan (5 görme, 5 işitme ve 5 ortopedik

engeli olan öğrenci) üniversite öğrencisi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde bu öğrencilerin üniversite eğitimleri sürecinde yaşadıkları sorunları belirlemeyi amaçlayan sorular sormuş ve elde edilen verileri betimsel analiz yöntemi ile analiz etmiştir. Araştırmacının analizleri sonucunda engeli olan bireylerin genel olarak yaşamlarında karşılaştıkları sorunların üniversite eğitim sürecinde de devam ettiğine yönelik bulgulara ulaşmıştır. Araştırmacı engeli olan üniversite öğrencilerinin fiziksel ve mimari yapısal sorunlar başta olmak üzere eğitim sürecinin paydaşlarından olan akademisyenler ve engeli olmayan öğrenciler ile üniversitelerin ulaşım ve barınma imkânlarından kaynaklı sorunlar yaşadıklarını bildirmiştir.

Namlı ve Suveren (2019), üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümlerinde okuyan engelli öğrencilerin uyum düzeyleri ve beklentileri konulu bir çalışma planlamışlardır. Çalışmalarını, 2015-2016 Akademik yılında Türkiye genelindeki 21 üniversitenin beden eğitimi ve spor bölümlerinde öğrenim gören tüm engelli öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında nicel ve nitel yaklaşımların bir arada kullanıldığı, karma yaklaşım desenlerinden Açımlayıcı Sıralı Deseni yöntemini kullanmışlardır. Araştırmanın nicel bölümüne, 71 üniversite öğrencisi (27'si görme engelli, 9'u işitme engelli, 38 'i bedensel engelli katılmıştır. Nitel bölüme ise, 11 üniversite öğrencisi (4 görme, 3 işitme ve 4 bedensel engelli) katılmıştır. Araştırmacılar veri toplama aracı olarak "*Beden Eğitimi ve Spor Bölümlerinde Okuyan Engelli Öğrencilerin Uyum Ölçeği*'' ve "*Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu*" kullanmışlardır. Araştırma sonunda; görme engelli ve bedensel engelli katılımcılar fiziksel alanların düzenlenmesi, uygulamalı derslerdeki sorunları ön plana çıkarken, işitme engelli katılımcıların kuramsal derslerde sorun yaşadıkları tespiti ile engelli öğrencileri öğretim elemanlarının derslerde kendilerine daha fazla zaman ayırması gibi ortak beklentilerinin olduğunu bildirmişlerdir.

Demir (2020), "Kardeş" kavramının eleştirel söylem analizi: engelli bireyler örneği isimli çalışmasında 2015-2018 yılları arasında yüksek tirajlı gazeteleri (sabah, Milliyet, Hürriyet) ve çeşitli yerel gazeteleri örneklem olarak seçerek "*engelli kardeşimiz*" söylemini kullanarak yayınlanan haberleri analiz etmiş. Bu analiz sonucunda eğitim, sağlık, siyaset, sosyal yardımlaşma gibi toplumsal pratikler içerisinde ötekileştirilen engellilerin, medyada söylemsel karşılığının "*kardeş*"

kavramı olarak çıktığını, kullanılan dilin ve söylemin engellileri toplumsal dışlanma ve ötekileştirmeye maruz bırakan bir araç niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır. Oysa engellilerin topluma kazandırılacak "kardeşlerimiz" değil zaten toplumun bir parçası olan bireyler olduğunu aktarmaktadır. Dolayısı ile engelli bireylerin günlük hayatlarındaki normal temsilleri yerine yetersizlik üzerinden kurulmuş bir temsilin tercih edilmesi, ötekileştirici anlayışın bir yansıması olduğunu, engellileri toplumla bütünleştirmek, her şeyden önce ötekileştirici söylemi bertaraf etmekle ilgili olduğunu bildirmektedir.

Altunhan vd.,(2021), "Mardin Artuklu Üniversitesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi konulu çalışmalarında sağlık hizmetleri bölümü öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu üniversitede eğitim gören Sağlık Hizmetleri Yüksek Okulu ve Meslek Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi, Hemşirelik, İlk ve Acil Yardım, Tıbbi Tanıtım Pazarlama ve Yaşlı Bakımı bölümlerinde öğrenim gören 257'si (%71,0) kadın, 105'i (%20,0) erkek olmak üzere toplam 362 öğrenci çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmacılar veri toplamı aracı olarak ilk bölümde üniversite öğrencilerinin bireysel özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara (yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf, aylık gelir düzeyi, ebeveynlerin eğitim durumu, düzenli spor yapma durumları, ailesinde engelli bulunma durumuna yer vermiş, ikinci bölümde ise Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği (YEKYTÖ)'ini kullanmışlardır. Araştırmalarının bulgularında, öğrencilerin cinsiyet değişkinine göre engellilere yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu, yaş, sınıf, anne/baba eğitim durumu, aylık gelir ve bölüm değişkinine bakıldığında engellilere yönelik tutumlarından yaş, sınıf, anne/ baba eğitim ve aylık gelir durumunda anlamlı bir farklılık bulunmadığını bildirmişlerdir. Bölüm durumu değişkeninde ise anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmacılar çalışmalarının sonucunda sağlık hizmetleri bölümü öğrencilerinin engelli bireylere yönelik olumlu tutuma sahip olduklarını bildirmişlerdir.

2.3.1. Konu ile İlgili Yurt Dışı Araştırmalar

Morris (2001), sosyal dışlanmanın genç engelli bireylerdeki anlamını araştıran çalışmasında bu bireylerin deneyim ve kaygılarının yeterince duyulmadığını, özellikle yüksek düzeyde desteğe ihtiyacı olan genç engelli bireylerin bu gereksinimleri karşılanmamasından dolayı bağımlı kılınarak bunun sonucunda sosyal dışlanmaya uğramanın kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Morris çalışmasında toplumun tüm kesimlerinde engelli bireylerin sosyal dışlamaya maruz kaldıklarını bildirmektedir.

Mukhopadhyay ve Molosiwa (2010) özel eğitime giriş dersini alan genel eğitim okulları orta öğretim öğretmeni adaylarının engelli kişilere yönelik tutumlarını değiştirmedeki etkisini araştırmışlar. Örneklem grubunu 2007-2008 dönemi eğitim alan 96 öğrenci oluşturmuş ve veri toplama aracı olarak The Scale of Attitudess toward Persons (SADP) ölçeğini kullanmışlardır. Özel eğitime giriş dersi için oluşturulan özel programa katılan öğretmen adaylarının program öncesi ve program sonrası (14 hafta boyunca 2 saatlik derslere katılan öğretmen adayları) toplanan verilerini karşılaştırmalı olarak incelemişler. Sonuç olarak çok sayıda öğretmen adayının önyargısız programa katıldıklarında engeli olan bireylere yönelik olumlu tutumlar geliştirdiklerini önyargılı programa katılan adayların ise engelli bireylere yönelik tutumlarında olumlu tutum geliştirmediklerini bildirmişlerdir.

Douchet, vd., (2013), engelli öğrencilerin dünya çapındaki üniversitelere dâhil edilmesi konulu çalışmalarının amacının yükseköğretim ve üniversitelerde engelli öğrencilerin kabulüne ilişkin durumun bir envanterini çıkarmak olduğunu bildirmişler ve bu amaç doğrultusunda 22 ülkedeki 35 üniversiteden veri toplamışlardır. Çalışmalarının ana hedeflerini; engelli öğrencilerin kaynaştırılmasına ilişkin mevzuat açısından bir dizi ülkenin yasal bağlamlarını analiz etmek, üniversitelerin engelli öğrencileri kabul etme konusundaki uygulamalarını tespit etmek, engelleri ve zorlukları tanımlamak, hayata geçirilmiş olan iyi uygulamaları belirlemek ve engelli öğrencilerin dâhil edilmesini desteklemek üzere gelecekteki program için önerilerde bulunmuşlardır. Çalışmanın yöntemini; çerçevenin belirlenme aşaması, yükseköğretime dâhil edilmeye ilişkin bir dizi ülkenin yasal analizi ve engelli öğrencilerin kabulüne ilişkin üniversite uygulamalarının envanteri şeklinde üç aşamada gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar anket sonuçları ve görüşmelerden elde

edilen bilgiler ışığında engelli öğrencilerin kabulünde ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel ve pedagojik olmak üzere üç tür bariyer belirlediklerini bildirmişlerdir.

Sciulli,D. ve Parodi, G. (2019), İtalya'da hanelerinde en az bir engeli birey olduğunda sosyal olarak dışlanmanın hane halkını nasıl etkilediği üzerine yaptıkları çalışmalarında, 2007-2010 yılları arasında 100.000 birey ve 47.360 hane halkını incelemişlerdir. Analiz çalışmasında hanelerin %40,6'sın da en az bir yıldır engelli bir bireyin bulunduğunu ve bulunan engellilerinde 1/3'ünün ağır engele sahip olduğunu aktarmaktadırlar. Çalışmalarının sonucunda en az bir engellinin bulunduğu hanelerde sosyal dışlanmanın engelli bireyin bulunmadığı hanelere göre çok yüksek olduğunu bildirmektedirler.

Wang vd., (2021), toplumun engelli bireylere yönelik tutumları ile ilişkili faktörleri belirlemek amacı ile 1950 yılından günümüze kadar olan dönemi kapsayan üç veritabanında (Medline, EMBASE ve Cochrane) elektronik arama yaparak 995 makale ve uygunluk kriterlerini karşılayan 27 çalışmayı incelemişlerdir. Araştırma soncunda özellikle engeli olmayan bireylerin engelli bireyler hakkında ne kadar çok şey bilirlerse, olumlu tutum sergileme olasılıkları o kadar yüksek olduğunu engellilerle temasın sıklığı ve niteliğinin de tutumlar üzerinde etkili olduğunu vurgulayarak engelliliğin türü de toplumun engellilere karşı tutumu ile yakından ilişkili olduğunu bildirmişlerdir.

Aube, vd., (2022), zihinsel engelli insanlar ne kadar tehdit edici? Tehdidin türü ve engelliliğe bağlılığı konusunda yaptıkları çalışmalarında Fransa (N = 390; %70) ve Belçika'dan (N = 170; %30) toplam 560 (383 kadın, 176 erkek) katılımcıya çevrimiçi anketi yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda Fransa ve Belçika'da zihinsel engelli bireylere yönelik yaygın olarak görülen 18 basmakalıp inançlar ve algılanan tehditleri korku, öfke, tiksinti, utanç ve acıma gibi ve suçluluk, hayranlık, kıskançlık gibi özel duyguların varlığını tespit ederek zihinsel engelli bireylere yönelik ayrımcı tutumları bildirmişlerdir.

Bu konuda yapılan yurt dışı çalışmaları, ağırlıklı olarak engeli olan bireylerin engellilik olgusu bağlamında ayrımcılığa uğrama durumlarının tespitine yoğunlaşmış. Çok sınırlı sayıda çalışma bu sorunun çözümüne yönelik programlar oluşturmaya odaklanmıştır.

Konu ile ilgili yurt içi çalışmaları ise, sadece engeli olan bireylere yönelik ayrımcı tutumlara ve var olan durumun tespitine yönelik çalışmalara odaklanmıştır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın deseni, eylem araştırmasının süreci, katılımcılar, ortam, verilerin toplanması ile verilerin çözümlenme süreci ve araştırmanın güvenirliliğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Deseni

Etkileşim destek programına devam eden engelli üniversite öğrencileri ve akranlarının ayrımcılık olgusu hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amacı ile planlanan bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması ile desenlenmiştir. Eylem araştırmaları araştırmacıların ilk elden bilgi topladığı, problemin taraflarının da katılımıyla, probleme çözüm aranan ya da var olan bir uygulamanın eleştirisini yaparak, geliştirilmesine yönelik çalışılan araştırmalardır (Aksoy, 2003; Karasar, 2017).

Bu bağlamda bu araştırma bir problemin, problemin etkilediği taraflarla görüşülerek, çeşitli açılardan değerlendirilerek ortaya konulması, çözüm yöntemlerinin geliştirilmesi, geliştirilen bu yöntemlerin etkililiğinin araştırılacağı bir çalışma olması nedeniyle nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması ile desenlenmiştir.

Creswell (2021b)'a göre, nitel araştırma bir problem veya konunun keşfedilmesi gerektiği için yapılır. Bu keşif kolaylıkla ölçülemeyen değişkenleri belirleme veya susturulmuş sesleri duyma ihtiyacından dolayı gereklidir. Dolayısı ile nitel araştırma kompleks bir konuya ayrıntılı bir anlayış getirerek bireylerin hikayelerini anlatmalarına imkân verir.

Johnson (2019), eylem araştırmasını eylemlerin ve öğretimin niteliğini anlamak ve iyileştirmek aynı zamanda bir okul veya sınıfta ne olduğunu anlamaya yardım etmek veya bir problemi belirleme ve tanımlama süreci için sistematik ve düzenli bir yol olarak tanımlamaktadır.

3.2. Katılımcıların Belirlenmesi

Creswell (2021a) nitel örneklemenin amacını, araştırma kapsamında ele alınan temel araştırma problemini en iyi şekilde anlamamıza yarayacak en uygun örnekleme ulaşabilmek olarak belirtmektedir. Ona göre nitel araştırmalarda olması gereken farklılığı ortaya çıkarabilmek için farklı özellikteki bireylerden seçilen *maksimum çeşitlilik örne*klemesi ve farklı özellikteki bireylerin incelenen durumu nasıl algıladıklarını ortaya çıkarabilmek için belli özelliklere sahip bireylerin özellikle seçildiği *kritik durum örneklemesi* gibi birçok amaçlı örneklem tekniği mevcuttur. Bu bağlamda tezin araştırma sorusunu aydınlatabilecek etkili ve başarılı bir görüşme yapabilmek için, katılımcılar kritik durum örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Çalışma öncesinde bir pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada yer alan 6 katılımcı ana uygulamanın dışında tutulmuştur.

Ana uygulamaya 12 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilmiş, gönüllülük onayı ve gerekli yasal izinler alınmıştır.

Trakya Üniversitesi Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesi'ne devam eden engeli olan 4 öğrenci ve aynı fakülteye devam eden engeli olmayan 8 öğrenci olmak üzere toplam 12 üniversite öğrencisi araştırmanın katılımcı grubunu oluşturmuştur. Araştırmada katılımcı grubu oluşturan öğrencilerin gerçek adı kullanılmamış, araştırmacı tarafından 'K' kodu ile isimlendirilmiştir. Katılımcılar Spor Yöneticiliği Bölümü, Antrenörlük Eğitimi Bölümü ve Rekreasyon Bölümüne devam eden öğrenciler içinden aşağıdaki kriterler doğrultusunda seçilmiştir.

A- Engeli olan katılımcılar;

1- Çalışmaya katılacak olan engeli olan katılımcıların 'Erişkinler İçin Engellilik Sağlık Kurulu Raporu' ile tanılanmış olması ön koşul olarak belirlenmiştir.

2- Katılımcıların daha önce ayrımcılık olgusu ile ilgili herhangi bir programa devam etmemiş olmaları aranılacak özelliklerden bir diğerini oluşturmuştur.

B-Engeli olmayan (akran) katılımcılar;

1. Çalışmaya katılacak olan engeli olmayan katılımcıların devam ettikleri programda engelli akranlarının olması ön koşul olarak belirlenmiştir.

2. Katılımcıların daha önce ayrımcılık olgusu ile ilgili herhangi bir programa devam etmemiş olmaları aranılacak özelliklerden bir diğerini oluşturmuştur.

3.2.1. Katılımcılara Yönelik Betimsel Bilgiler

Katılımcıları daha iyi tanıyabilmek adına detaylı bilgilere bu bölümde betimsel olarak yer verilmektedir. Görüşme yapılan katılımcılar 19-25 yaş aralığında, 6 kadın 6 erkek toplam 12 üniversite öğrencisinden (4 engeli olan ve 8 engeli olmayan öğrenci) oluşmaktadır;

Birinci katılımcı K-1; 21 yaşında, erkek, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü şehirde geçirmiş, ailesi 2000-3000 TL ortalama gelire sahip, ailesinde kendisinden başka engelli bir birey olmayan, Erişkin Engellilik Sağlık Kurulu Raporunda engellilik oranı; % 62 Serebral Palsi tanısı ile tanımlanmış Antrenörlük Eğitimi Bölümü öğrencisidir.

İkinci katılımcı K-2; 22 yaşında, erkek, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü şehirde geçirmiş, ailesi 4000 TL ve üstü gelire sahip, ailesinde kendisinden başka engelli bir birey olmayan, Erişkin Engellilik Sağlık Kurulu Raporunda engellilik oranı % 82 Atipik Otizm - OKB; Obsesif Kompulsif Bozukluk tanısı ile tanımlanmış Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

Üçüncü katılımcı K-3; 21 yaşında, kadın, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü şehirde geçirmiş, devlet korumasında olan ve ailesinde kendisinden başka engelli bir birey olmayan, Erişkin Engellilik Sağlık Kurulu Raporunda engellilik oranı %50 Hafif Zihinsel Engel -Görme; Anizometropik Ambliyopi tanısı ile tanımlanmış Antrenörlük Eğitimi Bölümü öğrencisidir.

Dördüncü katılımcı K-4; 21 yaşında, erkek, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü şehirde geçirmiş, ailesi 4000 TL ve üstü gelire sahip, ailesinde kendisinden başka engelli bir birey olmayan ve Erişkin Engellilik Sağlık Kurulu Raporunda engellilik oranı %98 Serebral Palsi tanısı ile tanımlanmış Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

Beşinci katılımcı K-5; 25 yaşında, kadın, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü büyükşehirde geçirmiş, 2000-3000 TL ortalama gelire sahip, ailesinde ikinci dereceden işitme engelli yakını olan, Rekreasyon Bölümü öğrencisidir.

Altıncı katılımcı K-6; 20 yaşında, erkek, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü büyükşehirde geçirmiş, ailesi 4000 TL ve üstü gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan, Rekreasyon Bölümü öğrencisidir.

Yedinci katılımcı K-7; 21 yaşında, kadın, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü büyükşehirde geçirmiş, ailesi 4000 ve üstü gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan, Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

Sekizinci katılımcı K-8; 22 yaşında, kadın, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü kasabada geçirmiş, ailesi 3000-4000 TL ortalama gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

Dokuzuncu katılımcı K-9; 20 yaşında, kadın, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü büyükşehirde geçirmiş, ailesi 2000-3000 TL ortalama gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan, Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir

Onuncu katılımcı K-10; 19 yaşında, erkek, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü büyükşehirde geçirmiş, ailesi 4000 TL ve üstü gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan, Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

On birinci katılımcı K-11; 20 yaşında, erkek, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü kasabada geçirmiş, ailesi 3000-4000TL ortalama gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan, Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

On ikinci katılımcı K-12; 21 yaşında, kadın, bekâr, yaşamının büyük bir bölümünü kasabada geçirmiş, ailesi 2000-3000 TL ortalama gelire sahip, ailesinde engeli olan bir birey olmayan, Spor Yöneticiliği Bölümü öğrencisidir.

Katılımcıların yaş, cinsiyet ve engel durumuna göre dağılımları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş, Cinsiyet ve Engel Durumuna Göre Dağılımlarını Gösterir Tablo

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet		Engel Durumu
		Kadın	Erkek	
K-1	21		X	Serebral Palsi
K-2	22		X	Atipik Otizm - OKB
K-3	21	X		Hafif Zihinsel Engel -Görme
K-4	21		X	Serebral Palsi
K-5	25	X		-
K-6	20		X	-
K-7	21	X		-
K-8	22	X		-
K-9	20	X		-
K-10	19		X	-
K-11	20		X	-
K-12	21	X		-

Bu araştırmada çalışma grubunda yer alan araştırmacıların gönüllü katılımı esas alınmıştır. Çalışma öncesinde katılımcılar (Ek-1) Gönüllü Onam Formu vasıtası ile çalışmaya dâhil edilmişlerdir. Bunula birlikte Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan çalışmaya ilişkin (Ek-2) etik kurul izni alınmıştır.

3.3. Pilot Çalışma

Bu araştırmada, araştırmacı geliştirilen programın uygulamasının ön çalışması niteliğinde, programın geliştirilmesi için ve gerekli olan düzeltmeleri tespit edebilmek adına bir pilot çalışma planlamıştır. Bu çalışma engeli olan iki katılımcı ve iki akran olmak üzere 4 katılımcı ile 6 oturum üzerinden sürdürülmüştür. Oturumlar araştırmanın planlandığı süre ve mekâna sadık kalınarak benzer planlama çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu pilot çalışma sonucunda oturumlarda hangi konulara odaklanılması ve katılımcıların ayrımcılık olgusu hakkındaki ihtiyaçlarına yönelik

bilgi sahibi olunmuştur. Bununla birlikte pilot uygulama vasıtası ile oturumların zamanlaması hakkında bir fikir sahibi olunmuştur.

3.4. Eylem Araştırması Basamakları ve Uygulama Süreci

Johnson (2019), eylem araştırmasının önceden planlanmış, düzenlenmiş ve diğerleri ile paylaşılan bir sorgulama türü olduğunu vurgularken, bu araştırmanın anahtar özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

**Eylem araştırması sistematiktir;* verilerin belli bir özgürlükle toplanması, analiz edilmesi ve sunulmasının yanı sıra sistematik bir bakış acısının yaratılması önemlidir.

**Araştırma bir yanıtla başlanmaz*; herhangi bir araştırma sonucunda neye ulaşacağınızı bilemezsiniz. Onun için araştırmacı önyargısız ve tarafsız bir gözlemci olmalıdır.

**Bir eylem araştırmasının kesin veya etkili olması için karmaşık veya ayrıntılı olması gerekmez;* iyi bir planlama ile düzenlenmiş ve özü açıklanmış bir araştırma, her zaman zihin karıştırıcı ve karmaşık bir çalışmaya tercih edilir.

**Veri toplamaya başlamadan önce araştırma yeterince planlanmalıdır*; bu tür araştırmaların sistematik olması özelliğinden kaynaklı olarak veri toplamaya başlamadan önce planlı olmak gerekir. Ancak araştırma sürecinde planlar ve toplanan verinin türleri değişebilir.

**Eylem araştırması projeleri çeşitli uzunluktadır*; araştırma projesinin uzunluğu araştırma sorularına, sorgulamanın doğasına, araştırma ortamına ve veri toplama durumuna göre değişebilir.

**Gözlemler düzenli olmalıdır*; veri toplama çeşitliliği içinde sadece bir teknik olan gözlem uzun olmak zorunda değil, ama kısa dahi olsa önceden planlanmış ve tutarlı olmalıdır.

*Eylem araştırma projeleri hem basit ve resmi olmayan hem de ayrıntılı ve resmi olan şeklinde planlanabilir; eylem araştırması araştırmacıya basitten karmaşığa ve farklı alanlarda geniş bir çalışma ortamı sunar.

**Eylem araştırması bazen bir kuram ile ilişkili olabilir;* soruları, bulguları ve sonuçları bir kuramla ilişkilendirilmek araştırmanın daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

**Eylem araştırması nicel bir araştırma değildir*; eylem araştırmasında herhangi bir şeyi kanıtlamaya gerek yoktur. Amaç sadece anlamaktır. Deney ve kontrol grubu, bağımlı ve bağımsız değişkenler veya denenceler olmadığı için nicel araştırma özelliği göstermez (Johnson (2019).

Tomal (2010), eylem araştırması sürecini hastasını tedavi eden doktora benzetir. Doktor ilk önce hastanın şikâyetinden hareketle ilk problem cümlesini oluşturur, daha sonra teşhis için tıbbi bir takım testlere başvurur (veri toplama), test sonuçlarını hasta ile tartışır (veri analizi ve geri dönüt), karar verir ve hastayı tedavi eder (planlama ve eyleme geçme) ve son olarak hastanın durumunu takip eder (değerlendirme) (Tomal, 2010, aktaran Ocak ve Baysal 2021b).

Eylem araştırmalarında izlenmesi gereken aşamalar tüm eylem araştırmaları için kesin ve değişmez bir süreç olmamakla birlikte planlama, uygulama, gözlem ve yansıtma aşamaları tüm eylem araştırmalarında izlenmesi gereken döngüsel bir süreçtir (Başarır, 2019).

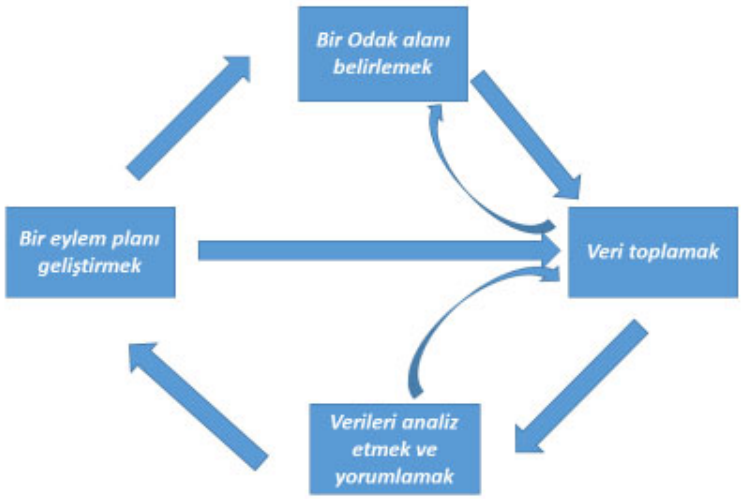
Mills (2014)'e göre eylem araştırması kişinin öğretimini geliştirmek için eleştirisel, istekli ve yansıtıcı bir duruş kazanma sürecidir. Miles bu süreci dört öğeden oluşan bir *Diyalektik Eylem Araştırması Döngüsü* biçiminde adlandırır. Bu döngü sırası ile şöyle sıralanmaktadır;

1-Belirlenen bir odak alanı ya da problem dâhilinde odak alanının belirlenmesi,

2- Verilerin toplanması uygulamanın izlenmesine veya gözlenmesine dayalı olması,

3-Verilerin analiz ve yorumlanması bilginin sentezine dayalı olarak yapılması,

4-Araştırmacıyı daima döngüsel bir süreç ve eyleme yöneltecek bir eylem planının gerçekleştirilmesi (Mills, 2014).

Şekil 1. Diyalektik Eylem Araştırması Döngüsü, Mills, (2014), Action research; Aguide fort he teacher researcher, s.20' den uyarlanmıştır.

Bu yaklaşım doğrultusunda eylem araştırması deseni bu araştırmaya uygulandığında eylem araştırmasının aşamaları; odak alanın belirlenmesi, verilerin toplanması, verilerin analizi-yorumlanması ve eylem planının geliştirilmesi aşamalarından desenlenerek uyarlanmıştır.

1.Odak alanın belirlenmesi; Eylem araştırması bir araştırma problemi ile başlar. Bu basamakta araştırmacı uygulamalarını geliştirmek ya da değiştirmek amacıyla bir durum ya da probleme odaklanarak araştırılacak olan konuyu tanımlar ve konu ile ilgili soruları belirler (Ocak ve Akkaş-Baysal, 2021a).

Ülkemizde üniversite yılları ortalama 18-22 yaş aralığına denk gelmektedir. Bu yaş aralığı geç "*ergenlik dönemi"* ve "*genç yetişkinlik dönemi"* olarak adlandırılmaktadır (Asıcı, 2018). Tüm yaş dönemlerin de olduğu gibi bu dönem için de akranların varlığı önemlidir. Akran, yaş, cinsiyet ya da toplumsal durum gibi özellikler açısından birbirine eşit veya denk olanları tanımlamak için kullanılan bir sözcüktür (Yelten vd., 2017). Kişilerin yakın çevresini oluşturan ve bu kişilerin kimlik gelişiminde önemli katkısı olan gruplara ise akran grupları denilmektedir (İkiz, 2018). Bu bağlamda akran desteği, bireysel, sosyal ve akademik alanda kazanç sağlamak üzere çok yönlü bir uyum gerektiren sıklıkla yükseköğretim sürecinde öğrenciler arasında kullanılan bir destek mekanizmasıdır (Yelten vd., 2017).

Literatürdeki bazı çalışmalar engeli olan bireylere yönelik akran desteğinin sağlanması önünde, en temel bariyerlerin akran tutumları ve sınırlı sosyal çevre olduğunu vurgulamaktadır (Kargın ve Baydık, 2002; Bulucu vd., 2007; Laat vd., 2013; Wang vd., 2021). Bu bariyerleri ortadan kaldırmak için akran etkileşimini artırmaya yönelik, spor, oyun ve dans gibi pek çok etkinlik planlanabilir. Bu planlamalar akranların sosyal etkileşime girmesi için fırsatlar yaratarak akran etkileşimini olumsuz etkileyen önyargı ve dışlanmaya karşı bir müdahale yöntemi olabilir (Küçükkaraca ve Kocakaya, 2022).

Bu bağlamda bu araştırmada engeli olan üniversite öğrencileri ve akranlarının üniversite eğitimleri sürecinde akademik, duygusal ve sosyal alanlarda kazanç sağlamaları açısından birbirlerini tanıma fırsatının sunulması önemsenmiştir. Ayrıca yaratılan bu fırsatların engeli olan öğrenci ve akranları arasında olumsuz akran etkileşimini, önyargı ve ayrımcı yaklaşımları azaltacağı düşüncesi hâkim olmuştur.

Araştırmacı bu düşünceler doğrultusunda üniversite eğitimine devam eden engeli olan öğrenci ve akranlarının ayrımcılık ile ilgili görüşlerinin ne olduğu ve ayrımcılığa uğrayıp uğramama durumlarında akran desteğinin nasıl bir önemi olduğu problemi üzerine odaklanmıştır. Bu doğrultuda araştırma sorularını oluşturmuştur.

Problemin belirlenmesinde, çalışma öncesinde yapılan pilot uygulama ve sonrasında araştırmanın çalışma grubunda yer alan katılımcılarla yapılan görüşmeler ihtiyaçların belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Bu belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda ve ilgili literatür incelenerek eylem basamağında yürütülecek olan etkileşim destek programının temeli oluşturmuştur. Daha sonrasında, araştırmacı eylem basamağında yürütülecek olan etkileşim destek programının ön uygulamasını da bu basamakta gerçekleştirmiştir. Ön çalışma sonrası araştırmacı katılımcılar ile yaptığı derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler ve uygulamacı notları ışığında eylem planını oluşturmuştur. Bu plan doğrultusunda araştırmanın olası süresi belirlenmiş ve çalışma takvimi oluşturulmuştur. Her bir etkinlik bazında ayrı ayrı süreleri hesaplanarak bu takvime göre araştırmanın toplamının 14 hafta boyunca 14 oturum üzerinden sürmesi öngörülmüştür.

2- Verilerin toplanması; Nitel araştırmalarda veri toplama, ortaya çıkan araştırma problemlerine cevap verebilmek için nitelikli bilgiler toplamayı amaçlayan, birbiriyle ilişkili bir dizi faaliyet olarak tanımlanabilir (Creswell, 2021b). Nitel veri genel olarak araştırmacının çeşitli yollarla katılımcılardan "*açık uçlu*" sorular aracılığı ile topladığı verilerden oluşur. Bu veriler arasında açık uçlu görüşmeler, gözlemler; günlükler, mektuplar, toplantı raporları ve dokümanlar; fotoğraf, video, film ile web sitelerinden elde edilen multimedya yer alır (Creswll, 2021a).

Eylem araştırmaları '*sistematik'* veri toplama süreci gerektiren araştırmalardır. Burada yer alan sistematik sözcüğü araştırmaya başlanmadan önce hangi verilerin, ne zaman ve ne sıklıkla toplanacağını açıklayan bir planın varlığını ifade etmektedir (Johnson, 2019). Eylem araştırması çalışmalarında iki tür veri kullanılır. Bunlardan biri '*ham veri'* problemin gerçek nedenini tanımlamak amacı ile toplanır, diğeri ise *'kıyaslamalı'* olası çözümleri sağlamak için toplanan veridir (Ocak ve Akkaş-Baysal 2021a).

Bu araştırmada araştırmacı literatür ışığında problemin gerçek nedenini tanımlamak ve muhtemel çözümleri sağlamak için araştırma süreci içinde veri toplama planı oluşturmuştur. Oluşturulan planda veri toplama aracı olarak; araştırmacı günlüğü, katılımcı günlük formu ve yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Araştırmanın temel verisi katılımcılar ile yapılan görüşmelerdir. Katılımcılar ile yapılan bu görüşmeler, problemin daha açık hale gelmesinde en etkili kaynak ve ilk verilerdir (Ocak ve Akkaş-Baysal 2021b).

Bu araştırma sistematik ve döngüsel bir diyalektik olması nedeni ile veri toplama süreci ile birlikte eylem planı oluşturulmuş katılımcıların ihtiyaçları doğrultusunda etkileşim destek programı oturumları süreç içerisinde gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulmuştur.

Çalışma süresince araştırmacı uygulanan programın etkinliğini gözlemleyerek karşılaşılan güçlükleri ve zorlukları araştırmacı günlükleri, ara değerlendirme görüşmeleri ve katılımcı günlük formu vasıtasıyla sistematik olarak kayıt altına almıştır. Araştırmacı katılımcılar ile yapılan ara değerlendirme görüşmelerini, oturumlar sonrası katılımcılar tarafından doldurulan katılımcı günlük form verilerini

ve her oturum sonrası araştırmacı tarafından yazılan araştırmacı günlüklerini dikkate alarak, uygulama sürecinde alınan önlemler ve programı geliştirmek için yapılan değişikliklerle çalışma sürdürülmüştür. Uygulamanın örnek araştırmacı günlüğü şekil 2'de sunulmuştur.

"7.OTURUM 3 Aralık 2021 T.Ü. Balkan Kongre Merkezi"

Katılımcılarla birlikte Özel Eğitim Topluluğunun düzenlediği Bizde Varız etkinliğine katıldık. Ön sıralarda bize ayrılan yere yan yana oturup etkinliği birlikte izledik. Videomuz yayınlandığında salonu ve katılımcıları izledim. Hazırladığımız Yardım Nesnesi Değil Hak Öznesi Videosunda ayrımcı uygulamalara yönelik eleştirisel bir yaklaşım vardı. Katılımcıların replikleri ile bütüncül bir yaklaşımın önemi vurgulanıyordu. Birbirlerine sözel olarak "bu vurguyu iyi vermişsin", "tam mesaj yerine gitti", "bence de çok güzel oldu", "hedefimize ulaştık" gibi birbirlerini destekleyen cümleler duydum. Video gibi daha somut ürünlerin ortaya çıkmasının oturumları daha verimli kıldığını aynı zamanda katılımcıların daha rahat iletişim kurduklarını ve az konuşan katılımcıların düşünce ve duygu durumlarını daha rahat ifade ettiklerini fark ettim. X etkinlikte bir söyleşide yer aldı. Kendini tanıttı; tanısını, yaptığı sporu, bölümünü ve etkileşim destek grubu üyesi olduğunu, herkes için spor topluluğu kurmak istediklerini anlattı ve etkinliğe gelen üniversite öğrencilerini topluluğa üye olmaya çağırdı. Bu çağrısı sırasında "bizler normal insanlarla birlikte ayrıştırılmadan birlikte spor ve söyleşi etkinlikleri düzenleyeceğimiz bir topluluk kurmak istiyoruz" cümlesinde söylediği "normal insanlarla" vurgusu ve program öncesi görüşmede ortaya çıkan kodlardan "normal insanlar" ifadesini tartışmak için 8. Oturumda normallik kavramını, engelliliğin tıbbi, sosyal ve diğer yaklaşım modellerini içine alan bir sunum ile tartışma ortamı yaratmalıyım. X konuşması sırasında önceki oturumda yaptıkları "Basın Avı" sırasında tartışılan konulardan biri olan yerel gazetede yer alan "Engelli Kadının Başarısı" manşeti ile verilen haberi örnek göstererek orada konuştukları ve tartıştıkları cümleleri kullanarak aktarımda bulundu. Kullanılan dilin nasıl ayrımcılık yarattığını ve "bizim de bir adımız var. Haber adını bile kullanmaya gerek duymamış etkisiz bir eleman gibi" dedi. Oturumlarda öğrendikleri yeni yaklaşım ve bakış açılarını farklı ortamlara yansıta bilmeleri düşünce yapılarında farklılıkları ortaya koymakta. Etkinlik sonrası sahneye tüm gruplar fotoğraf çekimi için çağırıldı. Katılımcılar sahneye çıktılar fotoğraf çekildi. Beni de sahneye çağırdılar birlikte fotoğraf çekilelim diye fotoğraf sırasında uzun zamandan beri bir arkadaş grubunun üyeleriymiş gibi sıcak ve tensel temas içeren yakınlık ve sarılmaların yer aldığı bir fotoğraf çektirdiler. Oturumların başından beri hatta video hazırlığı sırasında videoya koymak için çektirdiğimiz fotoğrafta bu yakınlık yoktu.

Katılımcılardan bu akşam ile ilgili duygu ve düşüncelerini içeren görüşlerini ve ne hissettiklerini bana özelden yazmalarını istedim. Etkinlik sonrasında benimle aynı yönde evi olan katılımcıları arabama aldım. En son Y'yi bırakırken "daha önce böyle bir etkinliğe katıldın mı?" dedim. "Hayır, çok güzeldi" dedi. "Sık sık arkadaşlarınla etkinliklere katılır mısın?" dedim. "Hayır genelde ailemle katılırım" dedi. "Peki arkadaşların ile katılmak nasıldı?" dedim. "Çok daha keyifliymiş çok eğlendim kendimi iyi hissettim" dedi. Bu programın sadece ayrımcılık olgusu perspektifi ile sınırlı olmadığını bir nevi akran desteği sağladığının somut bir ifadesini göstermişti Y'nın sözleri…

Şekil 2. Örnek Araştırmacı Günlüğü

3. Verilerin analiz ve yorumlanması; Bu araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemlerinden biri olan betimsel içerik analizi

yöntemi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi yöntemi, belirli bir konuda ya da belirli bir alanda çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin temalara göre derinlemesine incelenip yorumlanması sonucunda konu ile ilgili genel eğilimin tespiti olarak tanımlanır (Ültay vd., 2021). Bu yöntemle verilerin, daha derin bir işleme tabi tutulması ile fark edilemeyen kavram ve temaların analizi sonucunda özetlenerek yorumlanmasıyla keşfedilmesine olanak sağlaması (Karataş, 2017) nedeni ile bu araştırmada betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Uygulama öncesi ve sonrası katılımcılar ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler içerik ve betimsel analizler ile yorumlanmıştır. Uygulama süresince her oturum sonrası katılımcılar tarafından doldurulan katılımcı formları ve her oturum sonrası araştırmacı tarafından tutulan araştırmacı günlükleri yorumlanarak etkileşim destek programının geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.

4.Eylem basamağı; araştırmacının uygulamada yapacağı değişikliklere odaklandığı basamaktır. Bu basamakta eylemler bir plan ya da ön uygulama tarafından yönlendirilerek, gerçek problemlerin ele alındığı akıcı ve dinamik bir aşamadır (Ocak ve Akkakaş-Baysal, 2021a). Başka bir değişle bu basamak programın tekrar gözden geçirilerek uygulandığı basamaktır. Araştırmacı eylem planının bu basamağında etkileşim destek programını uygulamaya başlamış ve eylem planını uygulamaya başlarken uygulama verilerini hangi yöntemle, hangi araçlar vasıtası ile ve ne sıklıkla toplayacağına yönelik bir planlama yapılmıştır. Eylem Planı hakkında katılımcıları bilgilendirmiştir.

.*Etkileşim Destek Programı;* Araştırmanın problemine ilişkin olarak katılımcılar ile yapılan derinlemesine görüşmelerden ve literatür taraması sonucunda elde edilen verilerin ışığında, katılımcıların ihtiyaç duyduğu alanlardaki; ihtiyaçları ve beklentileri dikkate alınarak etkileşim destek programı oluşturulmuştur. Program oluşturulurken "*toplumsal temas*" hipotezi yaklaşımı benimsenmiştir.

Pettigrew (1998), toplumsal temas hipotezi'ni şu önerme ile açıklamaktadır; "*Eğer çeşitli gruplardan insanlar arasında etkileşimsizlik ve ayrışma önyargıyı besliyorsa, bunun tam tersi, birbirini olumsuz olarak algılayan grupların grup üyeleri arasında toplumsal temas sağlamak önyargının azalmasına neden olabilir.*"

(Pettigrew, 1998, aktaran Gürkaynak, 2012). Allport (1954) ise 'İlişki Hipotezi'nin ayrımcılığın önlenmesi noktasında gerekli olan dört temel şartını 'sosyal ve kurumsal destek', 'tanışıklık potansiyeli (kişiselleşmiş özel bir ilişki)', 'eşit statü' ve 'işbirlikçi etkileşim' olarak aktarmıştır (Allport, 1954, aktaran Görengeli, 2012).

Bu bağlamda oluşturulan etkileşim destek programı 14 oturum üzerinden tasarlanmıştır. Uygulama 3.5 ay ve her oturum yaklaşık 150'dk sürecek şekilde planlanmıştır. Oturumlar belirlenen konu ve kazanımlar çerçevesinde; ısınma çalışmaları, etkinlikler ve değerlendirme çalışmaları kapsamında sürdürülmüştür. Etkileşim destek programı oturumları şekil 3'te sunulmuştur. Örnek bir uygulama oturumu da Ek-4' te yer almaktadır.

Etkileşim Destek Programı Oturumları	***Amaç***
I.OTURUM;	*-Her bireyin farklı ve özel olduğunu fark etme,*
II. OTURUM;	*-Kişiler arası ilişkilerde kişisel farklılıkları ve ayrımcılık konusunda kişiler arası ilişkilerin bazı dinamiklerini kavrama,*
III. OTURUM;	*-Kişilerarası ilişkide kullanılan dilin önemini kavrama,* *-Ayrımcılık konusunda kişiler arası ilişkilerde kalıp yargı ve ön yargıların etkisini sorgulama,*
IV. OTURUM;	*-Ayrımcılık konusunda kişiler arası ilişkilerde kalıp yargı ve ön yargıların etkisini kamusal alanlarda sorgulama,* *- "Öteki" ve "Ben"*
V. OTURUM;	*-Duygu, düşünce ve davranışların birbirlerini etkilediğini fark etme,* *- Toplumsal yaklaşım temelinde engelli, özürlü ve sakat kavramlarının kullanımı sorgulama,*
VI. OTURUM;	*Toplumsal yaklaşım temelinde "Yardım Nesnesi Değil Hak Öznesi" kavramını sorgulama,*
VII. OTURUM;	*-Bir etkinlikte yer alan ayrımcılık öğelerini inceleme,*
VIII. OTURUM;	*-Normallik kavramını sorgulama ve ayrımcılıkla ilişkisini tartışma,* *- Engelliliğe dair tıbbi ve toplumsal yaklaşımı sorgulama,*
IX. OTURUM;	*Ayrımcılık konusunda kişiler arası ilişkilerde kalıp yargı ve ön yargıların etkisini çözümleme,*
X. OTURUM;	*-Engelli hakları' ve 'hak temelli savunuculuk' kavramları ile 'Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin temel dayanak ve maddelerini öğrenme,* *- Engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadelede hukukun önemini ve sınırlılıklarını fark etme,*
XI. OTURUM;	*-'Herkes için tasarım' kavramı çerçevesinde toplumsal algının farkına varma,*
XII. OTURUM;	*-'Erişilebilirlik', 'herkes için tasarım' ve 'makul uyumlaştırma' arasındaki ilişkiyi kavrama,*
XIII.OTURUM;	*-'Erişilebilirlik', 'herkes için tasarım' ve 'makul uyumlaştırma' kavramları çerçevesinde toplumsal algının farkına varma,*
XIV.OTURUM;	*-Engeli olan bireylere yönelik ayrımcı uygulamaların önlenmesi için çözüm önerileri geliştirme,*

Şekil 3. Etkileşim Destek Programı Oturumları

Bu basamakta uygulanan programda görülen problemlerin çözümüne veya ortaya çıkabilecek yeni durumların özelliklerine göre değişiklikler yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmacı bu süreçte uygulanan programın etkinliğini gözlemleyerek karşılaşılan güçlükleri ve zorlukları araştırmacı günlükleri, ara değerlendirme görüşmeleri ve katılımcı günlük formu vasıtasıyla sistematik olarak kayıt altına almıştır. Araştırmacı katılımcılar ile yapılan ara değerlendirme görüşmelerini, oturumlar sonrası katılımcılar tarafından doldurulan katılımcı günlük form verilerini ve her oturum sonrası araştırmacı tarafından yazılan araştırmacı günlüklerini dikkate alarak, uygulama sürecinde alınan önlemler ve programı geliştirmek için yapılan değişikliklerle çalışma sürdürülmüştür. Etkileşim destek programına ilişkin fotoğraflar Ek-9'da yer almaktadır.

3.4.1. Eylem Araştırmasında Güvenirlik ve Geçerlik

Eylem araştırmasında geçerlik, araştırmada ölçülmek isteneni gerçekten ölçüp ölçmediğini anlamak anlamına gelmektedir. Güvenirlilik ise, toplanan verilerin tutarlığı anlamına gelmektedir (Müftüler ve Hünük, 2018).

Eylem araştırmalarında geçerlik ve güvenirliği sağlamak amacı ile birtakım stratejiler kullanılmaktadır Guba 1981, (aktaran Mills, 2014), araştırmanın güvenirliğini araştırmacının bir çalışmada ortaya çıkan karmaşıklıkları hesaba katma ve kolayca açıklanamayan kalıplarla başa çıkma becerisi olarak ifade eder ve eylem araştırmasında geçerliği araştırmanın güvenirliğinin sağlanması olarak dört bölümde inceler. Gruba bu bölümleri; araştırmacının inandırıcı olması, transfer edilebilirlik, güvenilmeye layık olma ve onaylanabilirlik şeklinde belirtmiştir (Guba, 1981, aktaran Mills, 2014). Geçerlik ve güvenirliği sağlamak amacı ile araştırmada bu stratejiler şöyle kullanılmıştır;

Araştırmacının inandırıcı olması; Araştırmacı uzun yıllardır özel eğitim alanında çalışmalar sürdürmekte ve Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesinde görev yapmaktadır.

Araştırma sürecindeki tüm aşamalarda alan bilgisine ve eylem araştırması konularında uzman görüşlerine başvurulmuştur. Ayrıca araştırma verilerinin analizi de uzmanların görüş birliğine dayandırılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sürecinde verilerin analizi düzenli ve sistematik olarak yapılmış. Ayrıca her oturum sonrası toplanan veriler kontrol edilerek olası problemler tespit edilerek çözümlenmiştir.

Araştırmada veri çeşitliği bağlamında farklı veri kaynakları, değişik zamanlarda toplanmıştır.

Transfer edilebilirlik; Araştırmanın yazım aşamasında kullanılan dilin ve kullanılan kavramların bağlama dayalı açık ve anlaşılabilir olmasına dikkat edilmiş. Okuyucuların araştırma sürecinin her bölümünü rahat anlayabilmesi ve bu süreci zihinlerinde canlandırabilmesini sağlamasına yönelik tekniklerin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Güvenilmeye layık olma; Araştırma süreci içerisinde toplanan çeşitli verilerin sağlam ve dengeli olabilmesi için araştırmanın her aşamasında uzman görüşüne başvurulmuş ve aynı uzmanlara araştırma süreci içerinde sık sık danışılmıştır.

Onaylanabilirlik; Araştırmada elde edilen sonuçların 'yansız' olması için sonuçlar elde edilen verilere dayandırılarak sunulmuştur.

3.5. Ortam

Araştırmanın uygulaması Trakya Üniversitesi yerleşkesindeki birimlerde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar katılımcıların deneyimlerini kendi bağlamında anlaşılmasını sağlar (Creswell, 2021a) ve araştırmanın gerçekleştiği ortam ve ortamın özellikleri uygulama süreci ve sonuçlarını etkileyen bir etmen olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın uygulama sürecinin gerçekleştiği ortam betimlenmiştir.

Katılımcılara uygulanan etkileşim destek programı oturumlarının büyük bir bölümü T.Ü. Armağan Dönertaş Engelli Çocuklar Eğitim- Rehabilitasyon Uygulama

ve Araştırma Merkezi toplantı salonun da gerçekleştirilmiştir. Merkez 1997 yılında üniversite yerleşkesinin merkezindeki bir alanda inşa edilmiştir. Bina iki katlı olarak tasarlanmış, ilk kat eğitim salonları, ikinci kat ofisler ve toplantı salonu olarak düzenlenmiştir. Binanın sıcak atmosferi ve sunduğu imkânların varlığı yanı sıra erişime uygun olarak yapılmış olmasına rağmen, "*evrensel tasarım*" ve "*makul düzenleme*" açısından tekrar revize edilmeye ihtiyacı olması, bu birimin seçilmesinde etkin olmuştur.

Uygulanan programın sportif aktivite içeren oturumları Üniversitenin 75.Yıl Spor Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Salon binası yapım aşamasında erişebilir olarak tasarlanmamış, ek düzenlemelerle erişebilir kılınmıştır. Ama "*evrensel tasarım*" ve "*makul düzenleme*" bağlamında tekrar revize edilmeye ihtiyacı olması açısından sınırlı erişilebilirliği mevcuttur.

Uygulamanın sosyal etkinliklerini içeren oturumları Balkan Kongre Merkezi ve Yaşam Merkezi çevresindeki alanlarda gerçekleştirilmiştir. Kongre merkezi erişilebilirlik açısından sınırlı erişime sahipken kafelerin bulunduğu Yaşam Merkezi'nde evrensel erişim düzenlemeleri dikkate alınmamıştır.

Uygulamanın gerçekleştiği birimler B.M. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme' nin madde 2. Tanımlar bölümünde yer alan *"Evrensel tasarım" ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilecek şekilde tasarlanmasıdır. "Evrensel tasarım" gerek duyulduğu takdirde bazı engelli grupları için ihtiyaç duyulan yardımcı cihazların tasarımı zorunluluğunu da dışlamayacaktır*." ve aynı maddede yer alan *"Makul düzenleme", engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder."* (EHİS, 2009) şeklindeki tanımlaması bağlamında "*erişilebilirlik*" ele alınmıştır.

3.6. Verilerin Toplanma Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı günlüğü, katılımcı günlük formu ve yarı yapılandırılmış görüşmeler (Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu) kullanılmıştır.

Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu; Araştırmacı tarafından hazırlanan, 20 (engelliliğin tanımı, engelliliğin toplumsal algısı, engelli hakları vb.) sorudan oluşan bu form üç farklı alan uzmanının görüşüne sunulmuş, uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda form tekrar düzenlenmiş ve soru sayısı 25'e çıkartılmıştır (Ek-3:Uzman Değerlendirme Formu).

Araştırmacı Günlükleri; Bu araştırmada verilerin ve kodların analizine yardımcı bir araç niteliğinde uygulama süresi boyunca araştırmacı tarafından araştırmacı günlüğü tutulmuştur. Sistematik olarak tutulan araştırmacı günlüklerde etkileşim destek programının uygulanması esnasında karşılaşılan problemlere ve uygulanan yöntemin katılımcılar üzerindeki etkilerine değinilmiş, araştırmacının özeleştirileri ile yaşanılan uygulama süreci detaylı bir şekilde ele alınmış ve elde edilen veriler programın şekillenmesine de katkı sağlamıştır.

Araştırmacı günlükleri, araştırmacının kişisel görüşleri yansıtan veri deposudur (Ocak ve Aydınlık, 2021). Nitel araştırma sürecinde günlük tutmak sıradan bir iş değil sistematik yazılması durumunda araştırmacının eleştirel farkındalığını geliştirebilen önemli bir veri kaynağıdır (Ersoy, 2015). Bu süreç boyunca günlük yazmak, araştırmacıyı analiz içinde tutar ve fikirlerini soyutlama düzeyinin artmasını sağlarken araştırmacının düşünceleri, karşılaştırmaları, bağlantıları yakalamasına ve takip etmesi gereken soruları ve yönergeleri netleştirmesine yardımcı olur (Çelik, vd., 2020). Eylem araştırmalarında tutulan araştırmacı günlüğü araştırmacıların eylemlerini planlama sürecindeki işlerini kolaylaştırırken, verilerin ve kodların analiz edilmesine de yardımcı bir araç niteliğindedir (Ocak ve Akkaş-Baysal 2021b).

Katılımcı günlük formu; Eylem araştırmasında katılımcıların tutuğu notlar ham veri olarak değerlendirilir ve araştırmacı eylemin tam bir betimlemesini yapabilmek için analizlerinde ve çıkarımlarında kullanır (Ocak ve Akkaş-Baysal 2021b). Bu

nedenle uygulama süresince her oturum sonrası katılımcılar iki sorudan oluşan katılımcı günlük formu doldurulmuştur. Bu form araştırmacı tarafından her oturum sonrası analiz edilmiştir. Böylece uygulamalar esnasında gözden kaçırabilecek durumların tespit edilmesi sağlanmıştır (Ek-5: Katılımcı Günlük Formu).

Ara değerlendirme; Katılımcı açısından görüşmeler durumunu kendi terimleri ile tanımlama fırsatı sağlar (Ocak ve Akkaş-Baysal, 2021b). Katılımcılara devam ettikleri programla ilgili düşüncelerini ve beklentilerini kendi cümleleri ile anlatma fırsatı sunmak adına ara değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Altıncı oturum öncesi yapılan ve yarı yapılandırılmış altı sorudan oluşan görüşmeler, katılımcıların devam ettiği Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesi bünyesinde yer alan özel bir odada bire-bir gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kaydı ve notlar alınarak ortalama 20-30 dk arasında sürmüştür. Olası bir veri kaybına engel olabilmek için, kayıt cihazındaki görüşmeler Google drive programının sesli yazma bölümüne aktarılarak ve araştırmacı tarafından kayıttan tekrar dinlenerek verilerin yanlış yazılma olasılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Araştırmacı elde edilen verileri analiz etmiş ve veriler doğrultusunda etkileşim destek programını geliştirmeye devam etmiştir (Ek-6: Ara Değerlendirme Formu).

3.7. Verilerin Toplanması

Katılımcılara görüşme öncesi, araştırma hakkında bilgi verilerek araştırmaya gönüllülük esasında katılımları desteklenmiş (Ek-1: Gönüllü Onam Formu) ve araştırmanın yürütülebilmesi için Trakya Üniversitesi Etik Kurulu'ndan (Ek-2) izin alınmıştır. Daha sonra araştırma ile ilgili veri toplama sürecine geçilmiştir.

Görüşmeler katılımcıların devam ettiği Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesi bünyesinde yer alan özel bir odada bire-bir gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ile uygulanan programı öncesi 12 görüşme, program sonrası 12 görüşme ve ara değerlendirmede 12 görüşme olmak üzere toplam 36 görüşme yapılmıştır. Görüşmeler ses kaydı ve notlar alınarak ortalama 45-60'dk arasında sürmüştür. Olası bir veri kaybına engel olabilmek için, kayıt cihazındaki görüşmeler Google drive programının

sesli yazma bölümüne aktarılarak ve araştırmacı tarafından kayıttan tekrar dinlenerek verilerin yanlış yazılma olasılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Uygulama süresince her oturum sonrası katılımcılar iki sorudan oluşan katılımcı günlük formu doldurulmuştur. Herhangi bir veri kaybına neden olmamak için araştırmacı tarafından her oturum sonrası sistematik olarak toplanarak incelenmiş ve katılımcı görüşlerini yansıtıcı notlar tutulmuştur.

Katılımcılara devam ettikleri programla ilgili düşüncelerini ve beklentilerini kendi cümleleri ile anlatma fırsatı sunmak adına ara değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kaydı ve notlar alınarak ortalama 20-30 dk arasında sürmüştür. Olası bir veri kaybına engel olabilmek için, kayıt cihazındaki görüşmeler Google drive programı kullanılarak aktarılmıştır. Araştırmacı elde edilen verileri analiz ederek etkileşim destek programına katkı sağlamıştır.

Araştırmacı her oturum sonrası araştırma verilerinin ve kodlarının analizine yardımcı bir araç niteliğinde uygulama süresi boyunca sistematik olarak araştırmacı günlüğü tutmuştur.

3.8. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Tüme varıma dayalı bir analiz ve yorumlama içeren nitel araştırma sürecinde araştırmacılar belirli bir bilginin küçük bölümlerinden daha kapsamlı bulgulara ulaşarak sosyal olguları bağlı bulundukları ortam içerisinde araştırarak anlamaya odaklanır (Koca ve İlker, 2018).

Bu bağlamda bu araştırmada verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasında ‘betimsel içerik analizi ’inden yararlanılmıştır. Amaç elde edilen bulguların sistematik ve açık bir biçimde ortaya koymaktır. Analiz süreci şu aşamalardan oluşmuştur;

Verilerin yazılı forma dökümü; Olası bir veri kaybına engel olabilmek için görüşme verileri analiz edilmeden önce ses kayıtları kelimesi kelimesine bilgisayar ortamında yazılı metne aktarılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların cevapları sırasındaki duraksama, gülümseme ya da mimikleri gibi doğal tepkiler araştırmacı tarafından not edilmiş ve analizler sırasında bu tepkiler dikkate alınmıştır.

Kodlama; Kodlama ‘heuritic’ yunanca “*keşfetmek*” fiilinden gelir yani belirli bir formülü ya da izlenecek algoritması olmayan açımlayıcı bir problem çözme sürecidir (Saldana, 2022). Başka bir ifade ile kodlama katılımcıların bakış açılarından ve tecrübelerinden oluşan verilerin içinden anlamlı birimleri tanımlama ve kategoriler halinde organize etme sürecidir (Ocak ve Akkaş-Baysal 2021b). Ayrıca kodlama döngüsel bir eylemdir, birinci ikinci kodlama gibi, böylece oluşan döngü kodlamada verilerin en belirgin özellikleri işlenir süzülür ve vurgulanır (Saldana, 2022).

Saldana, (2022) verilerin kodlanmasına yönelik önerilerinde araştırmacıların nitel verileri elle kodlarken işe daha hâkim olduklarını ve işe sahiplendikleri hissini daha yoğun yaşadıklarını vurgulamaktadır. Araştırma verileri bu öneri doğrultusunda bilgisayar destekli bir program kullanmak yerine elle kodlama yöntemi tercih edilerek kodlanmıştır. Ayrıca kodlama döngüsü tekniği kullanılarak verilerin en belirgin özellikleri yakalanarak alt tama ve temalar ile anlamlı bir bütün oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kodlamaların karşılaştırılması ve güvenirlilik; Araştırmacının güvenirliğini sağlamak için eş gözlemci uygulaması kullanılmıştır. Başka bir uzman tarafından katılımcı görüşmelerden elde edilen ses kayıtlarının %20’si (3 görüşme) tekrar kodlanarak incelenmiştir. Güvenirlilik çalışması öncesinde uzmana kodlama yaparken nelere dikkat etmesi gerektiği ve uygunluk kararının nelere dayandırıldığı konularında genel bir bilgi verilmiştir. Gözlemciler arası güvenirlilik puanı görüş birliği ve görüş ayrılıkları üzerinden temalara ait güvenirlilik ortalamaları elde edilmiştir. Miles ve Huberman’ın (1994) önerdiği aşağıda yer alan formül kullanılarak araştırmacılar arası uyum % 83,3 olarak belirlenmiştir;

Güvenirlilik=Görüş Birliği/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)X100 (Miles ve Huberman 1994, aktaran Ocak ve Aydınlık 2021).

Ayrıca araştırmanın güvenirliliğini artırmak amacıyla çalışmanın başından itibaren her aşamada uzman görüşüne başvurulmuş, toplanan veriler uzmanlar ile paylaşılmış ve uzman dönütlerine göre araştırmaya yön verilmiştir.

Bulguların tanımlanması; Tüm verilerin araştırma problemi ve alt problemler bağlamında ele alınarak belirlenmesi aşamasıdır. Bu aşamada tüm verilerin analizi alıntılara yer verilerek aktarılır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler uzmanla birlikte aynı verilerin analizlerinin yapılaması ve ortak verilere ulaşılmasından sonucunda bulgulara aktarılmıştır.

Bulguların tartışılması-yorumlanması; Bu aşama bulguların aktarılmasını, açıklanmasını ve diğer bağlamlarla araştırmanın ilişkilendirilmesini kapsar. Bu araştırmada araştırmacı araştırmayı diğer bağlamlarla ele almış ve verileri kendi görüşlerini de yansıtarak yorumlanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırma sonucunda bu programa devam eden katılımcıların engelliliğe dayalı ayrımcılık olgusu üzerindeki düşünlerine yönelik bireysel ve genel bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmada katılımcıların uygulanan programla ayrımcılık olgusu üzerindeki düşüncelerin de nasıl değişiklik olduğu ile ilişkili olarak uygulama öncesi 12 tema, 35 alt tema ve 112 (kod) anlam birimi ve uygulama sonrası ise 12 tema, 26 alt tema ve 104 (kod) anlam birimi ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın bu bölümünde uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında 12 katılımcı (4 engeli olan ve 8 engeli olmayan katılımcı olmak üzere) ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Bu araştırmada, katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşme verileri temelinde elde edilen analizler sonucunda tema ve alt temalar ortaya çıkmıştır. Tema ve alt temaların belirlenmesinde, konu ile ilgili alan yazın ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme metni ve araştırmanın veri toplama araçlarından elde edilen cevaplar temel alınmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler, betimsel içerik analiz kullanılarak değerlendirildiğinde, tanımlayıcı ve açıklayıcı kodlardan 12 farklı tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar; *ayrımcılık tanımı, ötekileştirme, toplum ve tutumlar, erişilebilirlik, akran etkileşimi, eğitim hakkı, fırsat eşitliği, üniversite iklimi, akademik program, sosyal kültürel etkinliklere katılım, ayrımcılığa uğrama ve engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu* şeklinde sıralanmıştır. Bununla birlikte katılımcıların programla ilgili son sözlerini içeren *sonsöz* teması ayrı bir bulgu olarak sunulmuştur.

4.1.Ayrımcılık Tanımı Teması

Bu başlık altında araştırmanın birinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin “ayrımcılık tanımı” ile ilgili görüşlerinde uygulanan

etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.1.1 ve Tablo 4.1.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.1.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "ayrımcılık tanımı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Ayrımcılık Tanımı	-Toplumsal alan (K-1, K-5)	**2**	**16,6**
	Kod;-"Her yerde yaşıyoruz" (K-1)	1	8,3
	-"Göreceli eşit olma hali"(K-5)	1	8,3
	-Acıma (K-1)	**3**	**25**
	Kod; -"Acıyarak bakma" (K-1)	1	8,3
	-"Sürekli yardım etme" (K-1)	1	8,3
	-"Bebek gibi davranma" (K-1)	1	8,3
	-Farklılık (K-1, K-7, K-8,)	**3**	**25**
	Kod; - "Uzaylı görmüş gibi"(K-1)	1	8,3
	- "Kişilerarası fark" (K-7, K-8)	2	16,6
	-Dışlama-dışlanma (K-2,K-4,K-5,K-6,K-10,K-11)	**6**	**50**
	Kod; -"Sosyal ortama girememe" (K-4,K-6,K-11)	3	25
		2	16,6
	-"Dışlanma" (K-2, K-10)	1	8,3
	-"Görmezden gelme" (K-5)		
		3	**25**
	-Fırsat eşitsizliği (K-3,K-9,K-12)	1	8,3
	Kod; -"Eşit olmama" (K-3)	1	8,3
	-"İnsan ayırt etme" (K-9)	1	8,3
	-"Eksikmiş gibi görme" (K-12)		

Tablo 4.1.1'de görüldüğü gibi ayrımcılık tanımı teması "toplumsal alan, farklılık, acıma, dışlamak ve fırsat eşitsizliği" olmak üzere beş alt temadan oluşmaktadır.

Katılımcıların 2'si (%16,6) ayrımcılık tanımını toplumsal alanla ilişkilendirmektedir. Toplumsal alan alt temasında "**her yerde yaşıyoruz**" 1 (%8,3) katılımcı ve "**göreceli eşit olma hali**" 1 (%8,3) katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Buna göre, **her yerde yaşıyoruz** ifadesini engeli olan katılımcı K-1 şu şekilde dile getirmiştir; "…*Bence ayrımcılık olmaması gereken bir şey ama bunu her yerde yaşıyoruz. Otobüste, işte kantinde, markette* ***her yerde yaşıyoruz***". Aynı alt temada **göreceli eşit olma hali** engeli olmayan katılımcı K-5 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir*;"…..yani herkesin eşit durumlarda olmadığını ifade ediyor benim için. Çünkü bence canlı canlıdır insan insandır. Sadece bir dış farklılığı ya da içten duygu farklılığı var diye hani onu dış tutamayız yani dışarıda tutamayız*".

Katılımcıların 1'i (%8,3) ayrımcılık tanımını acıma ile ilişkilendirmektedir. Acıma alt temasında 1 katılımcı ;"**acıyarak bakma**" (%8,3), "**sürekli yardım etme**" (%8,3) ve "**bebek gibi davranma**" (%8,3) ifadeleri ile birden çok görüş bildirmiştir. Engeli olan K-1 katılımcısı tarafından dile getirilen **acıyarak bakma**, **sürekli yardım etme** ve **bebek gibi davranma** şöyle ifade edilmektedir; "…*böyle çok acıyarak bakan var…….küçük bebek mişiz gibi davrananlar oluyor……İşte sürekli yardım etmeye çalışanlar aslında sadece belli durumlarda yardım almamız gerekiyor ama böyle sürekli aman yardım edelim. Aman düşmesin…".*

Katılımcıların 3'ü (% 25) ayrımcılık tanımını farklılık ile ilişkilendirmektedir. Farklılık alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**uzaylı görmüş gibi**" ve 2 (%16,6) katılımcı "**kişilerarası fark**" ifadelerini kullanmıştır. Engeli olan K-1 katılımcısı tarafından **uzaylı görmüş gibi** şöyle aktarılmaktadır; "…*uzaylı, uzaylı görmüş gibi bakıyorlar. Öyle bir problem oluyor*." İki katılımcı tarafından dile getirilen **kişilerarası fark** ise şöyle ifade edilmektedir: Engeli olmayan katılımcı K-7; "…*kişilerin arasındaki farkı*…." ve engeli olmayan katılımcı K-8; "…*ayrımcılık belki insanların arasındaki farkı ifade ediyor. Dış görünüş olabilir, karakter olabilir. Ya da birinin birine daha yakın olması sonucu ortaya çıkan farklar olabilir*".

Katılımcıların 6'sı (%50) ayrımcılık tanımını dışlanma-dışlama ile ilişkilendirmektedir. Dışlama-dışlanma alt temasında 3 (%25) katılımcı "**sosyal ortama girememe**", 2 (%16,6) katılımcı "**dışlanma**" ve 1 (%8,3) katılımcı

"**görmezden gelme**" ifadelerini kullanmıştır. Üç katılımcının dile getirdiği **sosyal ortama girememe** şöyle ifade edilmektedir: Engeli olan katılımcı K-4; "*…bir yere giderken beni almıyorlarsa o ayrımcılıktır. Tabi durumumdan dolayı..",* engeli olmayan katılımcı K-6*;* "*Ayrımcılık, dışlanma diyebilirim. Nasıl anlatabilirim ki ayrımcılığı. Nasıl diyeyim. O sosyal ortamlarda bulunamama ayrımcılık dışlanma…*" ve engeli olmayan katılımcı K-11;*"….engelli bireylerin normal bireylerden toplum içinde ayrılması".* İki katılımcı tarafından dile getirilen **dışlanma** ise şu şekilde aktarılmaktadır: Engeli olan katılımcı K-2; "*…ee şey, yani şimdi dışlanma ayırmak…*" ve engeli olmayan katılımcı K-10; *"…bir kişiyi dışlama gibi olabilir*". Bu bölümde bir defa dile getirilen **görmezden gelme** engeli olmayan katılımcı K-5 tarafından şöyle izah edilmektedir; "*…..onu görmezden gelemeyiz. Bizde var yani ayrımcılık olumlu bulmuyorum. Benim için iyi şeyler ifade etmiyor…*".

Katılımcıların 3'ü (%25) ayrımcılık tanımını fırsat eşitsizliği ile ilişkilendirmektedir. Fırsat eşitsizliği alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**eşit olmama**", 1 (%8,3) katılımcı "**insan ayırt etme**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**eksikmiş gibi görme**" ifadeleri kullanmıştır. Buna göre, **eşit olmama** engeli olan katılımcı K-3 tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Birine mesela şey veriliyor daha çok ilgi verilip de öbürküne hani az düzeyde verilmesi mesela. Ayrımcılık yemek konusunda her türlü her şeye giriyor yani sıra okul…*". Bir katılımcının söz ettiği **insan ayırt etme** engeli olmayan K-9 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; "*insan ayırt etmek bence, çok insan saygısına ters bir durum yani…*". Engeli olmayan katılımcı K-12 tarafından dile getirilen **eksikmiş gibi görme** ise şöyle ifade edilmiştir; "*Ayrımcılık yani aslında herkes eşittir ama yani böyle bakınca insanlar bir engelli olunca bir eksikmiş gibi görüyor ama aslında görülmemesi gerekiyor herkese eşit. Yani bu bence saçma yani empati yapmadığı sürece hep bir ayrımcılık var…*".

Tablo 4.1.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "ayrımcılık tanımı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Ayrımcılık Tanımı	-Sosyal kabul (K-1)	**1**	**8,3**
	Kod;-"Yavaş yavaş azalıyor" (K-1)	1	8,3
	-Sosyal dışlanma (K-2, K-3, K-4, K-5, K-6, K-7, K-8, K-9,K-10, K-11, K-12)	**11**	**91,6**
	Kod; -"Dışlanma-sevilmeme" (K-2)	1	8,3
	- "Yok sayma" (K-3, K-5)	2	16,6
	-"İstememe" (K-4)	1	8,3
	-"Dahil olamama" (K-6, K-12)	2	16,6
	-"Haklarından mahrum etme" (K-7)	1	8,3
	-"Çok yaygın" (K-9)	1	8,3
	-"Eksik görme" (K-10)	1	8,3
	-"Ayırma" (K-8, K-11)	2	16,6

Katılımcılara uygulanan etkileşim destek programı sonrası yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.1.2'de gösterilmiştir. Buna göre ayrımcılık tanımı teması "sosyal kabul ve sosyal dışlama" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Katılımcıların 1'i (%8,3) ayrımcılık tanımını sosyal kabul ile ilişkilendirmektedir. Sosyal kabul alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**yavaş yavaş azalıyor**" ifadesini kullanmıştır. **Yavaş yavaş azalıyor** ifadesini engeli olan katılımcı K-1 şu şekilde dile getirmiştir; *"Ayrımcılık genelde engellilerle ilgili ayrımcılık benim çok gözüme batıyordu o da yavaş yavaş azalmaya başladı. Hani işte sen rahatsız, sen sakatsın bizimle oynamaya bizim yanımıza gelme ve plan işte plan yapıldığı zaman işte çok koşturmacalı bir plansa engelliyi dışarıda tutuyorlardı ama artık yavaş yavaş azaldığını düşünüyorum".*

Katılımcıların 11'i (%91,6) ayrımcılık tanımını sosyal dışlama ile ilişkilendirmektedir. Sosyal dışlama alt temasında 1 (%8,3) katılımcı **"dışlama-sevilmeme",** 2 (%16,6) katılımcı "**yok sayma**", 1 (%8,3) katılımcı **"istememe"**, 2

(%16,6) katılımcı **"dahil olamama"**, 1 (%8,3) katılımcı **"haklarından mahrum etme"**, 1 (%8,3) katılımcı **"çok yaygın"**, 1 (%8,3) katılımcı **"eksik görme"** ve 2 (%16,6) katılımcı "**ayırma**" olmak üzere sekiz farklı sosyal dışlama durumu dile getirilmiştir. Bir katılımcının dile getirdiği **dışlanma-sevilmeme** engeli olan K-2 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Evet hımm dışlanma, sevilmeme".* **Yok sayma** iki katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olan K-3 katılımcısı; "*İki tarafın da nasıl diyeyim hani bir konu üzerinde ona bakış açısına işte bakış açısında olan ayrımcılık mesela örnek vereyim, hani ikimiz konuşuyoruz bir konu atılıyor, hani en üst şey gibi gözüküyor normaller gözüküyor ama engellileri hiç düşünmüyorlar. Öyle engellilerle ve normaller diyorlar ya işte onlar arasında çoğunlukla oluyor"* ve engeli olmayan K-5 katılımcısı*;* "*Yani benim için herkes aynıdır ama bazı kişiler kendilerinden olmayan ya da kendilerinde olup da diğerlerinde olmayan şeyleri. Şeyleri görüp de, yani onları dışlamak gibi yokmuş gibi davranmak ayrımcılık gibi geliyor bana. Aslında herkes aynı şeyi hak ediyor".* Bir katılımcının dile getirdiği **istememe** engeli olan K-4 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Beni bir yere almıyorlar işte ayrımcılık bu".* İki katılımcı tarafından dile getirilen **dahil olamama** ise şu şekilde ifade edilmiştir. Engeli olmayan K-6 katılımcısı; *"Nasıl anlatabilirim tekrardan bunu ayrımcılık nasıl diyim istediğin halde o ortamda bulunamam. Ya da karşına o engellerin çıkması başkaları istese de o hakkını alamama. Belki o işte iyi olmana rağmen yapamama. İşe dahil olamama"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Ötekileştirme ayrıştırma yani farklılaştırma diye düşünüyorum. Şu an ayrımcılık üstün görme de olabilir".* Katılımcılar tarafından bir defa ifade edilen **haklarından mahrum etme** engeli olmayan K-7 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Kişiyi haklarından mahrum bırakma."* **Çok yaygın** katılımcılar tarafından bir defa ifade edilmiş ve engeli olmayan katılımcı K-9 tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; *"Ayrımcılık denildiğinde toplum içinde bence, yani ayrımcılık. Bakıldığında kelime olarak bile çirkin çirkinlik ifade ediyor yani bana direk. Yani aslında herkese sorulduğunda ayrımcılığa herkes çok karşı ama toplum içinde herkes gayette birbirlerine ayrımcılık yapılıyor yani".* Bir katılımcı tarafından söz edilen **eksik görme** ise engeli olmayan K-10 katılımcısının ifadeleri ile şu şekilde aktarılmıştır; *"Ayrımcılık bence bir insandaki eksiklik ya da diğer insan eksik değilken bir insan eksikken onu toplumdan ayırmak mesela. Sakat biriyle normal bireyi*

toplumdan ayırmak". İki katılımcının dile getirdiği **ayırma** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-8; ***"****Ayrımcılık, bence insanların birbirlerine olan tavırları, olumluda olabilir olumsuzda olabilir ikisi de bence ayrımcılığa girer."* ve engeli olmayan katılımcı K-11*; "Bir insanı başka bir insandan ayırmak. Toplumdan dışlamak gibi".*

4.2. Ötekileştirme Teması

Bu başlık altında araştırmanın ikinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "ötekileştirme" ile ilgili görüşlerinde uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.2.1 ve Tablo 4.2.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.2.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "ötekileştirme" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Ötekileştirme	-Sözel zorbalık (K-2, K-7)	**2**	**16,6**
	Kod;-"Dalga geçme" (K-2, K-7)	2	16,6
	-Kullanılan dil (K-1,K-2, K-4, K-7, K-8, K-9, K-10, K-11)	**8**	**66,6**
		1	8,3
	Kod: -"Normal insanlar" (K-1,)	1	8,3
	- "Sağlıklı-engelli" (K-2)	2	16,6
	-"Normal-engelli"(K-4, K-11)	4	33,3
	-"Bizler-onlar" (K-7,K-8, K-9, K-10)		
		3	**25**
	-Görmezden gelme (K-1, K-5, K-8)	3	25
	Kod; -"İnsanlar görmüyorlar"(K-1, K-5, K-8)		
		6	**50**
		1	8,3

	-Ön yargı-kalıp yargı (K-3, K-4, K-5, K-6, K-9, K-11) Kod; -"Yetersiz olarak görme" (K-3) -"Farklı davranış" (K-4, K-11) -"Toplum baskısı" (K-5) -"Engeli ile vurmak"(K-6) -" Reddedilme korkusu" (K-9)	2 1 1 1	16,6 8,3 8,3 8,3

Tablo 4.2.1'de görüldüğü gibi ötekileştirme teması "sözel zorbalık, kullanılan dil, görmezden gelme ve kalıp yargı-önyargı" olmak üzere dört alt temadan oluşmaktadır.

Katılımcıların 2'si (%16,6) ötekileştirme teması ile ilişkili olarak sözel zorbalık alt temasında "**dalga geçme**" ifadesini kullanmıştır. **Dalga geçme** iki katılımcı tarafında şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; "*Eee şey şimdi şey sınıfta işte. Şey ee iki kişi vardı, öyle bi şey. Onlar böyle işte böyle şey böyle farklı baktılar böyle işte engelli dediler böyle. Engelli dediler. Evet, birkaç evet oldu… birden fazla oldu*." Engeli olmayan katılımcı K-7; *"…yaaaa nasıl diyeyim biraz dalga geçmek gibi anlımın büyüklüğüyle falan çok dalga geçtiler. O yüzden dalga geçilmesini pek sevmem. Dışlandım yani bu konuda biraz".*

Görüşmeler sırasında katılımcıların engeli olan ve engeli olmayan bireyleri tanımlarken kullandıkları ifadeler kullanılan dil alt temasında ötekileştirme ile ilişkilendirilmiştir. Kullanılan dil alt temasında 1(%8,3) katılımcı "**normal insanlar**", 1(%8,3) katılımcı "**sağlıklı-engelli**", 2 (%16,6) katılımcı "**normal-engelli**" ve 4 katılımcı (%33,3) "**bizler-onlar**" olmak üzere 8 (%66,6) katılımcı dört farklı ifade kullanmıştır. Engeli olan K-1 katılımcısı tarafından dile getirilen **normal insanlar** şu şekilde ifade edilmiştir; "*...çalıştırmak için bir de engelliler normal insanlardan çok daha fazla çalışır…*", S**ağlıklı-engelli** ifadesi engeli olan K-2 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"…sağlıklı insanda da oluyor. Engelli insanda da oluyor".* İki katılımcı tarafından söz edilen **normal-engelli** ifadeleri şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; *"…normal biri bir yere istediği zaman kendi gidebilir. Engelli gidemiyor. Zor gidiyor"* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"….engelli bireylerin normal bireylerden toplum içinde ayrılması",* **bizler-onlar** ifadesi ise dört

katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-7; "*….bizim gibi onlarında eğitim hakkı var*", engeli olmayan katılımcı K-8; *"....onların da bizim gibi yakın arkadaş olabileceğini düşünüyorum. ...*", engeli olmayan katılımcı K-9; "*.yani gayet mutluyum onlarda bizim gibiler çünkü..*" ve engeli olmayan katılımcı K-10; "*…bize göre onlar daha çok zorlanıyorlar..*".

Katılımcıların 3'ünün (%25) ifade ettiği görmezden gelme ötekileştirme teması ile ilişkilendirilmiştir. Görmezden gelme alt temasında üç katılımcı tarafından dile getirilen **insanlar görmüyor** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; *"....yani görmezden geliniyor. En basitinden kaldırıma bir rampa yaptırmak istediğinizde tamam diyorlar ama sonuç gelmiyor…*", engeli olmayan katılımcı K-5; "*…insanlar onları görmezden geliyor"* ve engeli olmayan katılımcı K-8*; "Bence engelli bireyleri görmüyorlar ….*".

Ötekileştirme teması ile ilişkili olarak önyargı-kalıp yargı alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**yetersiz olarak görme**", 2 (%16,6) katılımcı "**farklı davranış**", 1 (%8,3) katılımcı "**toplum baskısı**", 1 (%8,3) katılımcı "**engeli ile vurmak**" ve 1 (%8,3) katılımcı **"reddedilme korkusu**" olmak üzere 6 (%50) katılımcı beş farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **yetersiz olarak görme** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-3 şu ifadeyi kullanmıştır; "*haniii bize şey gibi bakıyorlar. Hani yapama yapamamamız hani yapamazlar gibi bakıyorlar. O yüzden hani aslında en çok biz yapabiliriz diye düşünüyorum. O yüzden çok ayrımcılık yaptıklarını gördüm*". **Farklı davranış** iki katılımcı tarafından şu şekilde dile getirmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; "*…öbürleri gibi davranmalı ama diğer insanlara davrandıkları gibi davranmazlar...*" ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"..hani iş görüşmesinde engelli olanı tercih etmezler genelde ...*". **Toplum baskısı** ifadesini engeli olmayan K-5 katılımcısı şu şekilde dile getirmiştir; *"..yani bu en kötüsü özel hayat diye de örnek verebiliriz. Mesela diyelim birisiyle sohbet ediyorsunuz. Sosyal medyada sizin mesela hani yürüme engelli diyelim sizin yürüme engeliniz olduğunu bilmiyor size O zaman çok daha farklı davranıyor ama yürüme engeliniz olduğunu bilse sizi çok daha ayrımcılık davranacak. Yani davranışı çoğu zaman iyi olmayacak. Çünkü toplumsal baskı da bunu gösteriyor buna şey yapacak, yol açacak".* **Engeli ile vurmak** ifadesini engeli olmayan K-6 katılımcısı şöyle dile

getirmiştir; "*Hımm genelde zaten direk engeli ile vuruluyor. Ben futbol oynarken bizimle birlikte konuşma engelli bireyler vardı. Onlar da futbol oynuyordu ve genelde onlar hani takım olarak dışlanmak zorunda kaldı. Ayrı antrenmanlar yapıyorlardı. Oda ek olarak bir gerginliğe sebep oluyordu. Kavgalar oluyordu mesela işitme engelli bireylerle çok anlaşamıyorlardı*". R**eddedilme korkusu** engeli olmayan K-9 katılımcısı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "*…bir kere dışlanma duyguları onların bizden daha fazla oluyor diye düşünüyorum. Korkuları oluyor genellikle benle arkadaş olurlar mı olmazlar mı gibisinden".*

Tablo 4.2.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "ötekileştirme" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Ötekileştirme	Küçümseme-önem vermeme (K-2,K-7)	**3**	**25**
	Kod;-"Dalga geçme" (K-2)	1	8,3
	"Tepeden bakma" (K-7)	1	8,3
	-Görmezden gelme (K-5)	**1**	**8,3**
	Kod;- "Var ama yok gibi" (K-5)	1	8,3
	-Ön yargı-kalıp yargı (K-1,K-3,K-4,K-6,K-8,K-9,K-11,K-12)	**8**	**66,6**
		1	8,3
	Kod;-"Farklı bir tür gibi görme" (K-1)	1	8,3
	-"Üstün görme" (K-3)	3	25
	-"Farklı görme" (K-4,K-8,K-12)	1	8,3
	-"Yıkılan önyargılar" (K-6)	2	16,6
	-"Ön yargılar etkili oluyor" (K-9,K-11)	**4**	**33,3**
	-Kullanılan dil (K-1,K-3,K-8,K-10)	3	25
	Kod;- "Normal-engelli"(K-1,K-3,K-8,K-10)	1	8,3
	-"Sakat-normal" (K-10)		

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.2.2'de sunulmuştur. Tablo 4.2.2'de görüldüğü

gibi ötekileştirme teması "küçümseme-önem vermeme, görmezden gelme, önyargı-kalıp yargı ve kullanılan dil" olmak üzere dört alt temadan oluşmaktadır.

Ötekileştirme teması ile ilişkili olarak küçümseme-önem vermeme alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**dalga geçme"** ve 1 (%8,3) katılımcı **"tepeden bakma**" olmak üzere 3 (%25) katılımcı iki farklı ifade kullanmıştır. **Dalga geçme** engeli olan K-2 katılımcısı tarafında şu şekilde ifade edilmiştir: "*Toplum anlamıyor. Yani şey dalga geçiyorlar, öyle istemiyorlar. Sevmiyorlar*". Engeli olmayan K-7 katılımcısı tarafından ifade edilen **tepeden bakma** ise şöyle dile getirilmiştir; "*...tepeden bakma daha çok oluyor bence, okulda lise öğretmenim vardı benim görme engelliydi. Mesela herkes ona yardım ediyordu ama yardım edilmesini istemiyordu. Bence bu da bir ayrımcılık. Neden yardım ediyorsunuz ki karşınızdaki insan istemiyor diyor ki oda hocam da söylüyordu hatta ben sizden farklı değilim. Ben sizle birim, diyordu… Ya yardım edilmesi gereken yerlerde var edilmemesi gereken yerlerde var mesela. Nasıl anlatayım ki? Karşıdan karşıya evet geçirebilirsin. Arabalar sonuçta hızlı gidiyor, onu dikkatle şey yapabilirsin ama normal düz bir yolda yürüyorsa bence yardım etmemelisin ki o da tek başına yaşamayı öğreniyor. Tek başına hayatını sürdürebiliyor. Yardım edilmesini istiyor mu bakalım*".

Katılımcıların 1'i (%8,3) ötekileştirme teması ile ilişkili görmezden gelme alt temasında "**var ama yok gibi"** ifadesini kullanmıştır. Engeli olmayan K-5 katılımcısı tarafından **var ama yok gibi** ifadesi şöyle dile getirilmiştir; "*Hani onlar varlar ama yok gibiler herkes yanlarından geçip gidiyor. Mesela o bir arkadaşımla engelli bir arkadaşımla okulun içinde yemekhaneye götürecektim. Onu mesela çok yağmur yağıyordu. Siz tanıyorsunuz işte koluna girmiştim. Mesela o kadar çok yağmur yağıyor ki ve ben hep şey sanıyordum. Yemekhane çok yakın. Aslında o kadar ben benim sandığım kadar yakın değilmiş. Ben onun koluna girip onun hızında yürümeye başlayınca anladım. Hani onunla birlikte yürümeye başlayınca kesinlikle çok uzakmış ve o kadar otostop çekmemize rağmen kimse durmadı. Bize en son çok yaklaştığımız da bir tane kadın durmuş sağ olsun o almıştı, arkadaşımızı o götürmüştü en son çünkü yoruluyordur. Yürürken zaten zorlanıyor. Yağmur da* yağıyor".

Ötekileştirme teması ile ilişkili olarak önyargı-kalıp yargı alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**farklı bir tür gibi görme",** 1 (%8,3) katılımcı "**üstün görme",** 3 (%25) katılımcı **"farklı görme",** 1 (%8,3) katılımcı "**yıkılan önyargılar"** ve 2 (%16,6) katılımcı "**ön yargılar etkili oluyor**" olmak üzere 8 (% 6,66) katılımcı beş farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcıların bir defa dile getirdiği **farklı bir tür gibi görme** engeli olan K-1 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "…. *sürekli böyle bir görmezden gelme sürekli bir dışarıda tutma, farklı bir türmüşüz gibi göstermeye çalışıyorlar. Aslında biz insanız sadece hafif bir fiziksel sıkıntımız. Var o kadar. Ya da zihinsel onun haricinde biz de onlar gibiyiz ama bize böyle çok başka bir şeymişiz gibi bakıyorlar".* **Üstün görme** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan K-3 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Engeli olan şey bunu yapamaz, bunu edemez. Hep böyle olumsuz cümleler görüyorlar ama normal denenler de şey görüyorlar. Hani bunlar yapar bunlar şeyden ama aslında ben kendimce diyorum ki aslında onlarda sorun diye düşünüyorum ama bilmiyorum. Evet, onlar böyle kendilerini çok üstün görüyorlar. Hani böyle çok biliyorlarmış gibi görüyorlar".* Üç katılımcının söz ettiği **farklı görme** katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olan K-4 katılımcısı; "*Farklı konularda önyargısı var farklı bakıyor istemiyor",* engeli olmayan K-8 katılımcısı; *"En başta düşünceler farklı, düşüncelerde ayrımcılık yapılabiliyor. Bakış açısıyla da ve gözlerimizle de ayrımcılık yapabiliyoruz bakarak. Farklı görüyoruz, farklı bakıyoruz"* ve engeli olmayan K-12 katılımcısı; *"Yani onlara herkes farklı bir gözle bakıyor".* Bir katılımcı tarafından ifade edilen **yıkılan önyargılar** engeli olmayan katılımcı K-6 tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Beni etkileyen aslında farkındalık benim için ben bu kadarını içimizde olduklarını bilmiyordum. Aslında hiç dikkat etmemiştim. Benim bu kadar iyi iletişim aslında kendime ben çok şaşırdım yani ben çok kendimi ön yargılıydım. İletişim kuramam konuşamam diye düşünüyordum. Çok da iyi kuruluyormuş aslında. Yani çok yanlış biliyor muşum. Kendime kendime ön yargım vardı aslında o şekilde başkasına değil de*". **Önyargılar etkili oluyor** ifadesi iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan K-9 katılımcısı; "*Bizden kaynaklanıyor, onlarda kendilerini çekiyor ama kendilerini çekmelerinin sebebi bizleriz aslında. Çünkü her girdikleri ortamda herkes onlara iyi davranmıyor. İyi dönüt almıyorlar yani bizden, ön yargılar çok var"*

ve engeli olmayan K-11 katılımcısı; *"Engelli konularında mesela biraz önyargılı davranıyorlar".*

Katılımcılar ile yapılan son görüşme sırasında katılımcıların engeli olan ve engeli olmayan bireyleri tanımlarken kullandıkları ifadeler kullanılan dil alt temasında ötekileştirme ile ilişkilendirilmiştir. Kullanılan dil alt temasında 4 (%33,3) katılımcı "**normal-engelli**" ifadesini ve 1 (%8,3) katılımcı birden çok görüş bildirerek **"sakat-normal**" ifadesi ile 4 (%33,3) katılımcı iki farklı ifade kullanmıştır. Dört katılımcının ifade ettiği **normal-engelli** katılımcılar tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan K-1 katılımcısı; "*Ben gayet engellide olsa normalde olsa ben gider arkadaş olurum her şeyi paylaşırım*", engeli olan K-3 katılımcısı; "*…….normallerden daha iyi anlaştığımızı düşünüyorum. Çünkü oda beni biliyor. Ben de onu biliyorum. Ona göre davrandığımız için ama normaller olarak onlara öyle düşünmüyor. Gariban garibanın halinden anlarmış derler ya bizim de durum öyle..."*, engeli olmayan K-8 katılımcısı;"*...yani bende hala normal olarak gördüğümü söyleyemem…"* ve engeli olmayan K-10 katılımcısı*; "Derslere girdiğimiz zaman engelli bireyde normal bireyde aynı anda ders yapabilmeli*". Bir katılım tarafından dile getirilen **sakat-normal** engeli olmayan K-10 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Sakat biriyle normal bireyi toplumdan ayırmak".*

4.3. Toplum ve Tutumlar Teması

Bu başlık altında araştırmanın üçüncü alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "toplum ve tutumlar" ile ilgili görüşlerinin uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.3.1 ve Tablo 4.3.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.3.1.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "toplum ve tutumlar" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Toplum ve Tutumlar	-Toplumsal dışlama (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-8,K-9,K-10, K-11, K-12)	**11**	**91,6**
	Kod; -"Zorluk çıkarma"(K-1)	1	8,3
	-"Benimsememe-dışlama" (K-2,K-10, K-11)	3	25
	-"Pasif görme"(K-3)	1	8,3
	-"Farklı tutum" (K-4)	1	8,3
	-"Görmezden gelme" (K-5,K-8)	2	16,6
	-"Eksik görme" (K-6,K-9,K-12)	3	25
		2	**16,6**
	-Acıma-merhamet (K-1, K-7)	2	16,6
	Kod; -"Acıyan gözlerle bakma"(K-1,K-7)	**2**	**16,6**
	-Normalleştirme -Normallik algısı (K-1, K-6)	1	8,3
	Kod;-"Normal insan" (K-1)	1	8,3
	-"Dayatılmış güzellik algısı" (K-6)	**12**	**100**
	- Engellilik ile ilgili duygusal ifadeler (K-1, K-2, K-3, K-4, K-5, K-6, K-7, K-8, K-9, K-10, K-11, K-12)	1	8,3
		1	8,3
	Kod;-"Güçlü-muhtaç çelişkisi" (K-1)	2	16,6
	-"Olumlama; güzel şeyler"(K-2)	1	8,3
	-"Yalnızlık" (K-3,K-5)	4	33,3
	-"Çaresizlik" (K-4)	1	8,3
	-"Üzüntü" (K-6,K-9,K-10, K-11)	1	8,3
	-"Buruk" (K-7)	1	8,3
	-"Saygınlık" (K-8)		
	-"Merhamet" (K-12)		

Tablo 4.3.1'de görüldüğü gibi toplum ve tutumlar teması "toplumsal dışlama, acıma-merhamet, normalleştirme-normallik algısı, engellilik ile ilgili duygusal ifadeler ve en fazla ayrımcılığa uğrayan grup" olmak üzere beş alt temadan oluşmaktadır.

Toplum ve tutumlar teması ile ilişkili olarak toplumsal dışlama alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**zorluk çıkarma**", 3 (%25) katılımcı "**benimsememe-dışlama**", 1 (%8,3) katılımcı "**pasif görme**", 1 (%8,3) katılımcı "**farklı tutum**", 2 (%16,6) katılımcı "**görmezden gelme**" ve 3 (%25) katılımcı "**eksik görme**" olmak üzere 11 (%91,6) katılımcı altı farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **zorluk çıkarma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; "….*engelli olmayanlar engelli olanların önünü kapatıyor sürekli mesela kaldırımlara park ediyorlar. O tarz problemler oluyor. Engelli olmayanlar bize daha çok zorluk çıkarıyor…*". **Benimsememe-dışlama** üç katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olan K-2 katılımcı; *"…..farklı bakıyor öyle şey. Benimsemiyor dışlıyorlar."*, engeli olmayan K-10 katılımcı; *"Benimsemiyor yok gibi.."* ve engeli olmayan K-11 katılımcı;*" Normal insana göre farklı görüyorlar bence. Biraz daha aşağıda görüyorlar gibime geliyor".* Katılımcılar tarafından bir defa söz edilen **pasif görme** engeli olan katılımcı K-3 tarafından şöyle ifade edilmiştir; "….*pasif görüyorlar*". Bir katılımcı tarafından dile getirilen **farklı tutum** engeli olan katılımcı K-4 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "…..*burada öyle. Diğer ülkelerde çok gezdim dışarıda hemen yardım ediyorlar*". İki katılımcı tarafından dile getirilen **görmezden gelme** engeli olmayan katılımcı K-5 tarafından; "…*kötü görüyorlar. Onlar görülmedikleri için görünmez gibi görüyorlar desem.. Görmüyorlar hatta desem daha doğru olabilir*" şeklinde ifade edilirken engeli olmayan katılımcı K-8 tarafından; "*Bence engelli bireyleri görmüyorlar*…." şeklinde ifade edilmiştir. Üç katılımcının dile getirdiği **eksik görme** ise katılımcılar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-6; "*..eksik görüyor genelde ..Yani bizden daha düşük seviyede görüyor insanlar genelde. Aynı seviyede değil. Engeline bağlı tatbikî"*, engeli olmayan katılımcı K-9; "*Geçersiz görüyor... yani yetersiz buluyorlar onları*" ve engeli olmayan katılımcı K-12; "*Empati yapmadıkları sürece hiç onlara karşı yani saygınlık, hani onların yerine kendilerini koymuyorlar. Yani bir eksikmiş gibi bakıyorlar. Olmaması gereken bir düşünce*".

Katılımcıların 2'si (%16,6) toplum ve tutumlarını acıma-merhamet ile ilişkilendirmektedir. Acıma-merhamet alt temasında "**acıyan gözlerle bakma"** ifadesi kullanılmıştır. İki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan

katılımcı K-1; "*…toplumun bir kısmı dediğim gibi acıyan gözlerle bakıyor….*" ve engeli olmayan katılımcı K-7; "*..şöyle, nasıl deyim daha küçük…Yaa acıyan gözlerle bakmak gibi..".*

Toplum ve tutumlar teması ile ilişkili olarak normalleştirme-normallik algısı alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**normal insan**" ve 1(%8,3) katılımcı "**dayatılmış güzellik algısı**" şeklinde 2 (% 16,6) katılımcı iki farklı durumu ifade etmişlerdir. Bir katılımcı tarafından ifade edilen **normal insan** engeli olan K-1 katılımcısı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; "**….***bir kısmı da gerçekten normalini sıradan normal insanlarmış gibi bakıyor. Zamanla bizim normalleştirmeye çalışanların sayısı gittikçe artıyor. Bu da bizim için güzel bir şey….*". Bir defa ifade edilen **dayatılmış güzellik algısı** ise engeli olmayan K-6 katılımcısı tarafından şu şekilde dile getirmiştir; "*Yani nasıl diyeyim. Hani alışılmışın dışında nasıl diyeyim. O statünün dışında belirli bir güzellik algısı vardır ya. Onun dışında olduğu için genelde insanlar ayrımcılık tan çok korkar. Mesela bana da oluyordu, bazen herkeste olurdu. Bilmiyorum. Çok alışık olmadığından ya da konuşmadım bilmiyorum. Bir gerginlik olur onları şey görünür, dış görünüşünden dolayı. Hani konuşsam mı? Konuşmasam mı yakın dursan mı baksam mı bakmasam mı o böyle bir gerginlik oluyor."*

Toplum ve tutumlar temasının engellilik ile ilgili duygusal ifadeler alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**güçlü-muhtaç çelişkisi",** 1 (%8,3) katılımcı "**olumlama; güzel şeyler**", 2 (%16,6) katılımcı "**yalnızlık**", 1 (%8,3) katılımcı "**çaresizlik**", 4 (%33,3) katılımcı "**üzüntü**", 1 (%8,3) katılımcı "**buruk**", 1 (%8,3) katılımcı "**saygınlık**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**merhamet**" olmak üzere 12 (%100) katılımcı sekiz faklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **güçlü-muhtaç çelişkisi** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; "*…bende çok güçlü insanların psikolojik olarak çok güçlü insanları çağrıştırıyor ama dışarıda sorduğunuz zaman hani yardıma muhtaç, kendi işini kendi yapamayan insanlar canlanıyor insanların kafasında*". **Olumlama; güzel şeyler** bir katılımcı tarafından dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-2 şu ifadeyi kullanmıştır; *"…güzel güzel şeyler*". İki katılımcı tarafından dile getirilen **yalnızlık** engeli olan K-3 katılımcısı tarafından;"*…yalnızlık derim*" şeklinde ifade ederken engeli olmayan K-5 katılımcısı tarafından; "*…yalnızlık. Çünkü yalnızlaştırıyorlar, eve kapatıyorlar,*

yalnızlaştırılıyor, görünmüyorlar." şeklinde ifade edilmiştir. Bir katılımcı tarafından dile getirilen **çaresizlik** engeli olan K-4 katılımcısı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "…*bir şey yapmak isteyip yapamayan*". Dört katılımcının ifade ettiği **üzüntü** şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-6; "*Duygu eeee bilmiyorum, üzüntü olurdu herhalde bilmiyorum. Olmaması lazım ama aklıma ilk o geliyor*", engeli olmayan katılımcı K-9; "*Üzüntü….*", engeli olmayan katılımcı K-10;"*Hüzün hüzün veriyor biraz..*" ve engeli olmayan katılımcı K-11; "*Yani kötü hissediyorum genelde*". Bir katılımcının dile getirdiği **buruk** engeli olmayan K-7 katılımcısı tarafından; "*Buruk*" şeklinde ifade edilmiştir. Bir katılımcının söz ettiği **saygınlık** engeli olmayan K-8 katılımcısı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; "*Ben saygı duyuyorum*". Bir katılımcı tarafından dile getirilen **merhamet** ise engeli olmayan K-12 katılımcısı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "*Yani merhamet…".*

Tablo 4.3.2.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "toplum ve tutumlar" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Toplum ve Tutumlar	-Toplumsal kabul (K-1, K-7)	**2**	**16,6**
	Kod; -"Daha normal karşılama" (K-1)	1	8,3
	-"Eşit görmek önemli" (K-7)	1	8,3
	-Toplumsal dışlama (K-2, K-3, K-4, K-5, K-6, K-7, K-8, K-9, K-10, K-11, K-12)	**11**	**91,6**
	Kod;-"Rahatsız olma" (K-2)	**1**	**8,3**
	-"Hor görme" (K-3)	1	8,3
	-"Kötü biri gibi görme"(K-4)	1	8,3
	-"Yok sayma" (K-5)	1	8,3
	-"Önyargılar belirleyici oluyor" (K-6)	1	8,3
	-"Dış görünüş etkili oluyor" (K-7)	1	8,3
	-"Anormal görme"(K-8)	1	8,3
	-"Dışlama"(K-9, K-12)	2	16,6
	-"Eksik görme" (K-10, K-11)	2	16,6
	- Engellilik terminolojisi (K-1, K-2, K-3, K-9)	**4**	**33,3**
	Kod; - "Dildeki değişim iyi hissettiriyor"(K-1)	1	8,3
	-"Engelli-sağlıklı" (K-2)	1	8,3

	-“Eleştirel yaklaşım” (K-3,K-9)	2	16,6
	- Engellilik ile ilgili duygusal ifadeler (K-1, K-2, K-3, K-4, K-5, K-6, K-7, K-8, K-9, K-10, K-11, K-12)	**12**	**100**
	Kod;- “Herkesin yapabildiği iyi bir şey var” (K-1)	1	8,3
	- “Sevmek” (K-2)	1	8,3
	-“Özgüveni kırılmış”(K-3)	1	8,3
	-“Duygusal hissizlik” (K-4)	1	8,3
	-“Engellenmişlikten dolayı üzüntü” (K-5)	1	8,3
	-“Yardıma muhtaç” (K-6, K-10, K-12)	3	25
	-“Buruk” (K-7)	1	8,3
	-“Çekimser” (K-8)	1	8,3
	-“Merhamet- vicdan” (K-9)	1	8,3
	-“Eksiklik” (K-11)	1	8,3

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.3.2’de sunulmuştur. Tablo 4.3.2’de görüldüğü gibi toplum ve tutumlar teması “toplumsal kabul, toplumsal dışlama, engellilik terminolojisi ve engellilik ile ilgili duygusal ifadeler” olmak üzere dört alt temadan oluşmaktadır.

Toplum ve tutumlar teması ile ilişkili olarak toplumsal kabul alt temasında 1 (%8,3) katılımcı “**daha normal karşılama**” ve 1 katılımcı (%8,3) “**eşit görmek önemli**” olmak üzere 2 (% 16,6) katılımcı tarafından iki farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **daha normal karşılama** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; “*Toplum nasıl görüyorlar yaa ben 20 senedir engelliyim. Bundan on sene önce falan daha kötüydü ama şu an yavaş yavaş engellilerin de sokağa çıkmaya başlamasıyla beraber daha normalleşmeye başladığı durumlar yani zaten ben sokağa çıktığımda artık böyle insanlar ya bunun sokakta ne işi var ya da ne bileyim işte Allah kimseye göstermesin, bak ayakları yamulmuş falan demiyorlar, daha normal karşılıyorlar, yardımcı olmaya çalışanlar var işte bir şey istiyorsan getirelim götürelim seni bir yere bırakalım tarzı. O tarz şeyler bizim hayatımızı kolaylaştırıyor, daha da iyiye gideceğiz”*. **Eşit görmek önemli** ifadesini ise engeli olmayan katılımcı K-7 şöyle dile getirmiştir; *“Toplum engelli bireyi yaa normal görenler de var. Aşağılayıcı görenler de var. Onlara acıyan gözlerle bakan bakanlar da var. Bence bunlar olmamalı herkes eşit. Ya açıkçası onlar adına ben üzüldüm ilk*

önce çünkü hani isteyerek engelli olmadılar veya doğmadılar ama bir ayrımcılığa uğramaları söz konusu. Ben bunun olmamasını isterdim. Bunun daha çok farkına vardım".

Toplum ve tutumlar teması ile ilişkili olarak toplumsal dışlama alt temasında 1 (%8,3) katılımcı **"rahatsız olma"**, 1 (%8,3) katılımcı **"hor görme"**, 1 (%8,3) katılımcı **"kötü biri gibi görme"**, 1 (%8,3) katılımcı **"yok sayma"**, 1 (%8,3) katılımcı **"önyargılar belirleyici oluyor"**, 1 (%8,3) katılımcı **"dış görünüş etkili oluyor"**, 1 (%8,3) katılımcı **"anormal görme"**, 2 (%16,6) katılımcı **"dışlama"** ve 2 (%16,6) katılımcı **"eksik görme"** olmak üzere 11(%91,6) katılımcı dokuz farklı ifade kullanmıştır. Buna göre engeli olan K-2 katılımcısı tarafından ifade edilen **rahatsız olma** şu şekilde dile getirilmiştir; "*Sevmiyor, istemiyor, rahatsız oluyorlar*", **hor görme** ifadesini engeli olan K-3 katılımcısı şöyle dile getirmiştir; "*Toplum hastalık gibi görüyor. Gerçekten öyle hastalık gibi hani hiç düşünmeden görüyorlar. Hani böyle bir yere girersin direk girersiniz. Yani hiç izin almadan onlarda öyle böyle ağzına geldiği gibi söylüyorlar yani. Hor görüyorlar. Çok hor görüyorlar. Bu insanın da psikolojisi nasıl hani karşı taraf hani hastalığı evet bizim var ama o karşı tarafı kendisi düşünmediği için empati kuramadığı için o kadar beyni gelişmiş herhalde empati kurmadıkları için çok sıkıntı yaşıyoruz. Hani o açıdan bakabiliyorum yani",* bir katılımcı tarafından ifade edilen **kötü biri gibi görme** engeli olan K-4 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Toplum iyi görmüyor. Kötü biri diye görüyorlar".* Engeli olmayan K-5 katılımcısı tarafından ifade edilen **yok sayma** şöyle dile getirilmiştir; "*Fazlalık olarak görüyor ya da görmüyor da diyebilirim. Aslında toplum onları görmüyor. Evet, bu daha doğru bir cümle olur".* **Önyargılar belirleyici oluyor** ifadesini engeli olmayan katılımcı K-6 şöyle dile getirmiştir; *"Genelde ülke için konuşursak çok herkes sosyal olarak aktif olmadığı için zaten kendi arasında iletişim kuramadığı için engelliler ile hiç iletişim kuramıyor. Genelde hiç birbirlerine bile bakmıyorlar. Kendi insanlar yüz yüze bile bakmıyor ki aynı zamanda engellilere aynı şekilde engellilere daha iyi davranmaya çalışsınlar. Genelde önyargılı oluyorlar yani",* aynı bölümde yer alan **dış görünüş etkili oluyor** ifadesini engeli olmayan katılımcı K-7 şöyle dile getirmiştir; *"Hareketleri kısıtlı olduğu için bence dışlanıyor bazı konularda. Sonuçta ben engelli değilim. Benim mesela dış görünüşümden dolayı*

mesela saçım kısadır. Belki bir yaram ya da bir çiziğim vardır. Onun konusunda ayrımcılığa uğrayabilirim ama engellilerin bedensel veya zihinsel bir engeli olduğu zaman ister istemez uğruyor. Mesela zihinsel engeli olan bir insanı engeli olmayan bir insanla bir tutmayanlar da oluyordur". **Anormal görme** ifadesini ise engeli olmayan katılımcı K-8 tarafından şöyle dile getirmiştir; *"Anormal olarak görüyor. Çok farklı gözlerle bakılıyor hala".* İki katılımcı tarafından ifade edilen **dışlama** şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-9;*"Toplumdan dışlanıyor"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Pek iyi bir gözle bakılmıyor. Dışlıyor. Düzelir inşallah".* **Eksik görme** ifadesi ise iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-10;*"Eksik, Yani yürüyemiyorsa onun bir eksiği olduğunu düşünüyor ya da zihinsel bir engeli varsa bunun normal bir insandan daha eksik olarak görüyor. Daha altta görüyor bence"* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Bir şeyleri yapamaz, eksik bireyler gibi görüyorlar. Yani yanlış bakış açısı var".*

Toplum ve tutumlar temasının engellilik terminolojisi alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**dildeki değişim iyi hissettiriyor**", 1 (%8,3) katılımcı "**engelli-sağlıklı**" ve 2 (%16,6) katılımcı "**eleştirel yaklaşım**" olmak üzere 4 (%33,3) katılımcı üç farklı ifade kullanmıştır. Bir katılımcı tarafından ifade edilen **dildeki değişim iyi hissettiriyor** engeli olan K-1 katılımcısı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; ***"****Engelli eskiden engelli denmiyordu sakat deniliyordu o mesela çok üzücü bir şeydi. Ben küçükken biliyorum mesela ağlamışlığım falan da vardı ama şu anda engelli deyince bende çok bir şey uyandırmıyor. İyi yani*". Engeli olan K-2 katılımcısı tarafından ise **engelli-sağlıklı** şöyle dile getirilmiştir; "*Engelli ve sağlıklı öyle evet. Engelli ve sağlıklı öyle ayrım yapıyorlar. Ya, evet şey yani şey farklı olduğu için şey yani farklı farklı olur. Böyle şeyde ayrımcılık konusunda farklı olur".* İki katılımcı tarafından ifade edilen **eleştirel yaklaşım** katılımcılar tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan K-3 katılımcısı; "…*öyle engellilerle ve normaller diyorlar ya işte"* ve engeli olmayan K-9 katılımcısı; *"Bence hani şey olarak ayrımcılığa bence direk şu konudan uğruyor, normal insan. Onlar da yani kime göre normal, neye göre normal onlarda normal aslında ama bir engelli bir bireyle yan yana olduğumuz zaman bize normal onlara engelli deniliyor. Bence böyle denilmesi saçma yani".*

Toplum ve tutumlar temasının engellilik ile ilgili duygusal ifadeler alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**herkesin yapabildiği iyi bir şey var**", 1 (%8,3) katılımcı "**sevmek**", 1 (%8,3) katılımcı "**özgüveni kırılmış**", 1 (%8,3) katılımcı "**duygusal hissizlik**", 1 (%8,3) katılımcı "**engellenmişlikten dolayı üzüntü**", 3 (%25) katılımcı "**yardıma muhtaç**", 1 (%8,3) katılımcı "**buruk**", 1 (%8,3) katılımcı "**çekimser**", 1 (%8,3) katılımcı "**merhamet- vicdan**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**eksiklik**" olmak üzere12 (%100) katılımcı on farklı ifade kullanmıştır. Buna göre engeli olan K-1 katılımcısı tarafından ifade edilen **herkesin yapabildiği iyi bir şey var** ifadesi şu şekilde dile getirilmiştir; **"**…… *yani benim için normal bir şey ama böyle değil insanlar da bakıma muhtaç işte yardıma muhtaç kendi başına bir işi yapamayan insanlar olarak görülüyoruz. O da yanlış bir şey, herkesin iyi yapabildiği bir iş vardır. Önemli olan onu bulmak*". Bir katılımcı tarafından ifade edilen **sevmek** engeli olan K-2 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; "*Engelli denildiği zaman duygu yani ee sevmek*". Bir defa ifade edilen **özgüveni kırılmış** engeli olan K-3 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; "*İnsanlar tarafından özgüveni olmayan, özgüvenini kaybetmiş. Kapanma isteği olan*". **Duygusal hissizlik** katılımcılar tarafından bir defa ifade edilmiş ve engeli olan katılımcı K-4 tarafından şöyle dile getirilmiştir; "*Bir şey duymuyorum".* Engeli olmayan K-5 katılımcısı tarafından ifade edilen **engellenmişlikten dolayı üzüntü** şöyle dile getirilmiştir; "*Engellenmişlik. Yani kısıtlama özgürlüğünün elinden alınması engellilik bence kesinlikle sadece bedensel değil. Yani hayatın her alanında engelleniyor… Nasıl diyim hani üzülüyorum çünkü şundan dolayı engelli olduğu için üzülmüyorum. Yani engelli olup da benim kadar rahat hareket edebilecek edemediği için ona bu imkanlar verilmediği için üzülüyorum. Yani rahat sokağa çıkamadığı için sandalyesiyle ya da bastonu yada herhangi bir şeyi nasıl desem..".* Üç katılımcı tarafından ifade edilen **yardıma muhtaç** katılımcılar tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan Katılımcı K-6; *"Yine maalesef yardıma muhtaç oluyor genelde*", engeli olmayan katılımcı K-10; *"Yardım, mesela yine topluluk topluluğumuzda beraber olduğumuz zaman işte bir merdiven mesela eksikliği vardır. O şekilde ona gidip yardım edebilirim. Ben aynı yere birlikte gidebiliriz ya da toplu taşımayı birlikte kullanabiliriz. Onun binmesi için bir yer olmasa da yardım isterse ben yardım edebilirim mesela"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Yardımcı olmak geliyor aklıma hemen ne bileyim, merhamet gibi mi desem*

yani böyle deyince de sanki şey oluyor, böyle üstün görme gibi oluyor ama yani ne biliyim, hani onun yerine koyma gibi kendimi". Bir katılımcı tarafından ifade edilen **buruk** engeli olmayan katılımcı K-7 tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Yani şöyle, buruk neden engelli doğdular diye neden engelli oldu".* Engeli olmayan katılımcı K-8 tarafından ifade edilen **çekimser** şöyle dile getirilmiştir; *"Çekimserlik, engelliler bence diğer insanlardan çekiniyorlar engelli oldukları için bana nasıl bakarlar ya da benim hakkımda ne düşünürler gibisinden".* **Merhamet- vicdan** katılımcılar tarafından bir defa ifade edilmiş ve engeli olmayan katılımcı K-9 tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Vicdan duygusu genelde merhamet vicdan. Mesela yanımdaki arkadaşımla yolda yürürken bir engelli birey görsek mesela ben yardım etmeye kalktığımda eğer o beni ya işte boş ver sonra hallederiz veya işte boş ver yardım etmeyelim tarzı bir yaklaşımda bulunursa mesela ben buna müsaade etmem. Görmezden gelmem. Vicdan derken fark etmek yani çünkü toplumda onlarda var, yani bizimle birlikte".* Bu bölümün son ifadesi olan **eksiklik** engeli olmayan katılımcı K-11 tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Engelli derken akla gelen zaten eskilerden yani zihinsel olsun ya bir sakatlığı olsun öyle bir insan geliyor akla. Bir eksiklik yanlış ama eksiklik*".

4.4. Erişilebilirlik Teması

Bu bölümde araştırmanın dördüncü alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "erişilebilirlik" ile ilgili görüşlerinde uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.4.1 ve Tablo 4.4.2' de sunulmuştur.

Tablo 4.4.1.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "erişilebilirlik" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Erişilebilirlik	-Evrensel tasarım (K-1,K-4,K-7,K-8,K-10,K-12)	**6**	**50**
	Kod; -"Uygun olmayan şehir hayatı" (K-1,K-4)	2 4	1,6 33,3
	-"Her şeye erişimin olmaması" (K-7,K-8, K-10, K-12)		
		10	**83,3**
	-Makul düzenleme (K-1,K-2,K-3,K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-11,	4	33,3
	K-12)	4	33,3
	Kod;-"Yetersiz düzenleme" (K-1, K-6, K-8,K-11)	1 1	8,3 8,3
	-"Uygun önlem" (K-2,K-3,K-7,K-12)		
	-"Var olan sisteme güvensizlik" (K- 9)		
	- "Denetimin olmaması" (K-5)		

Tablo 4.4.1'de görüldüğü gibi erişilebilirlik teması "evrensel tasarım ve makul düzenleme" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Erişilebilirlik temasının evrensel tasarım alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**uygun olmayan şehir hayatı**" ve 4 (%33,3) katılımcı "**her şeye erişimin olmaması**" şeklinde iki farklı ifadeyi 6 (%50) katılımcı kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **uygun olmayan şehir hayatı** iki defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; "*..ya belli yerlerde haklarımız verilmiyor. Öyle bir sıkıntı var….. yani şehirde buna engellilere pek uygun değil aynı şekilde otobüsler de uygun değil……*", engeli olan K-4 katılımcısı ise şu ifadeyi kullanmıştır; "*…çok kötü. Arabayla gidemiyor (tekerlekli sandalye) erişim ile ilgili yoğun sıkıntılar var. Normal biri bir yere istediği zaman kendi gidebilir. Engelli gidemiyor. Zor gidiyor. Güvenmiyorum*." Aynı bölümde yer alan **her şeye erişimin olmaması** ifadesi dört katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olamayan katılımcı K-7; **"***…rahat hareket edememek, onlara uygun alan olmaması, yukarı katlara çıkarken*

sorun yaşaması daha çok bedensel engelliler için…", engeli olmayan katılımcı K-8; "*Okul düzayak olabilir….engelliler bizim yaptığımız çoğu şeyi yapamıyorlar*", engeli olmayan katılımcı K-10; *"….bize göre onlar daha çok zorlanıyorlar diye düşünüyorum. Dersler her konuda*" ve engeli olmayan katılımcı K-12; "*…yani başka bir şehirden geliyorsa yani yanında bir aileden birisi olması lazım ya da yani illaki yanında birisi olması gerekiyor. Ev hayatım olsun, okul hayatı olsun getirip götürmesi zor bir durum. Tek başına düşününce çok zor yani*".

Erişilebilirlik temasının makul düzenleme alt temasında 4 (%33,3) katılımcı "**yetersiz düzenleme**", 4 (%33,3) katılımcı "**uygun önlem**", 1 (%8,3) katılımcı "**var olan sisteme güvensizlik**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**denetimin olmaması**" olmak üzere 10 (%83,3) katılımcı dört farklı ifade kullanmıştır. Dört katılımcı tarafından dile getirilen **yetersiz düzenleme** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; "*…bazı üniversitelerde rampa yok. Mesela engellilerin ulaşabileceği alanları kısıtlı bazı yerleri mesela gidemiyorlar tekerlekli sandalyesi olanlar. Bazı mesela bankalar bazılarında yetersiz kalıyor. Taşa falan oturmalar oluyor. Onları giderseler biraz daha böyle samimi sıcak bir ortam olsa güzel olur…*", engeli olmayan katılımcı K-6; "*…okulun şartları okulun durumu. Sınıfların durumu. asansör gibi yeterli rampalar var mı? O gibi durumlarda zorluklar var*.", engeli olmayan katılımcı K-8; "*Mesela en basitinden engelliler için rampa yapılabilir, asansörler çalışabilir ama çalışmıyor*" ve engeli olmayan katılımcı K-11; "*…bize göre bazı derslerde bize göre daha fazla zorlanabiliyorlar*." Aynı bölümde **uygun önlem** ise dört katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; "*..yani durumuna göre durumuma göre olmalı*..", engeli olan katılımcı K-3; : "*Her yerde olmalı bence, hani ayrımcılık yapmamak lazım.….*", engeli olmayan katılımcı K-7; "*..Engelli bireye engelli değilmiş gibi davranarak olabilir yani…örnek veriyorum.. uygulamalı derslerde bizim yapabildiğimiz hareketleri onların da az çok yapabilmesini sağlayarak*" ve engeli olmayan katılımcı K-12; "*O kişinin engel durumuna göre mesela bedensel engelli ona göre. Aracının eee geçmesi için geçiş yapılabilir. Duyusalsa duyusalda olmaz herhalde ama şeyde mesela hani görme bozukluğu varsa onun için öyle klavyeler oluyor ya mesela böyle dokununca hissediyorlar. Öyle bir şey de olabilir. Böyle bir düzende olabilir."* **Var olan sisteme güvensizlik** engeli olmayan katılımcı K-9

tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; *"..11. sınıfta da benim bölüm hocam görme engelliydi. Kendisi okulda mesela sarı çizgi yapılmasını istedi o daha yöntemini daha iyi yapabilmesi için ama fırsat vermediler. Yapılacak yapılacak diye, salladılar yani birazcık..*". **Denetim olmaması** engeli olmayan katılımcı K-5 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; *"...yani şu şimdi mesela görme engelliler için yollara sarı şeyler yapıyorlar ve daha tırtıklı zemin yapıyorlar. Yani onlar işte sopaları ile daha rahat fark etsinler diye. Ama bunun da çok bir çözüm olduğunu sanmıyorum. Çünkü bunu yaparken kontrol edilmiyor bu. Yani onların yolunun olduğu yere araba park edilebiliyor mesela ya da şey yapabiliyor, ağaç koyabiliyorlar. Bunu bizim belediyelerimiz yapıyor yani. O yüzden bunun için çok fazla bir şey yapıldığını düşünmüyorum, ben fark etmiyorum en azından…*"

Tablo 4.4.2.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "erişilebilirlik" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Erişilebilirlik	-Evrensel tasarım (K-1,K-2,K-5,K-7,K-8,K-9)	**6**	**50**
	Kod; - "Sosyalleşmek zorlaşıyor" (K-1)	1	8,3
	- "Erişimde yaşanan zorluklar" (K-2, K-5, K-7, K-9)	4	33,3
	-"Planlı tasarım" (K-8)	1	8,3
	-Makul düzenleme (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-9,K-10, K-11, K-12)	**10**	**83,3**
	Kod;-"Düzenlemeler eşitliği sağlamalı" (K-1, K-2, K-5,K-11)	4	33,3
	-"Yetersiz düzenleme özgüveni zedeliyor" (K-3)	1	8,3
	-"Yetersiz önlem bağımlı kılıyor" (K-4)	1	8,3
	-"Hayata katılımı kolaylaştırıyor " (K-6, K-10, K-12)	3	25
	-"Muafiyet zarar veriyor" (K-9)	1	8,3

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.4.2'de sunulmuştur. Tablo 4.4.2'de görüldüğü gibi erişilebilirlik teması "evrensel tasarım ve makul düzenleme" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Erişilebilirlik temasının evrensel tasarım alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**sosyalleşmek zorlaşıyor**", 4 (%33,3) katılımcı "**erişimde yaşanan zorluklar**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**planlı tasarım**" olmak üzere üç farklı ifadeyi 6 (%50) katılımcı kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **sosyalleşmek zorlaşıyor** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; *"Yani dışarı çıktığın zaman bizim tekerlekli sandalyede olan bir bireyin rahatça gezip dolanabileceği yerler bile kısıtlı yani sosyalleşmesini de böyle bir ayrımcılık oluyor. Sağlıklı insanlar gidip sosyalleşiyor, sosyalleşebiliyor. En basitinden hayatın temel noktası sosyalleşmektir ya onu bile sizden alıyorlar".* Dört katılımcı tarafından ifade edilen **erişimde yaşanan zorluklar** katılımcılar tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; ***"…şimdi o değişir. Yani durumuna göre değişiyor. Engeline göre görme engelli yürüme de zorluk yaşar gibi erişim uygun değil"***, engeli olmayan katılımcı K-5; *"…engelli bireyler daha çok kısıtlanıyor bu konuda yani zaten hani özgürlüklerini doğru düzgün yaşayamıyorlar. Çünkü mesela Edirne'de engelli bir birey rahat rahat tekerlekli sandalyesi ile dolaşamıyorlar bile. Çünkü mesela yollarda düzgün değil. O yüzden kesinlikle daha fazla onlar ayrımcılığa uğruyor"*, engeli olmayan katılımcı K-7; ***"****Mesela yeterli koşullar olmayabilir, rampa olmayabilir, asansör çalışmıyor olabilir. Görme engelliler için koridorda şeyler olmuyor olabilir. O yollarda sarı işaretler kaldırım taşları onlar olmuyor olabilir. Bunlar yani her alanda erişim yani olmayabiliyor"* ve engeli olmayan katılımcı K-9; ***"****Bizim mesela on bir de olan sınavımıza ben on buçukta çıksam bile yetişebilirim ama onların daha erken çıkması gerektiği konuları oluyor. Bazen tekerlekli sandalyede olanlar, Y mesela hani ulaşım dan yana sıkıntı çekmemek için daha erken çıkıyor olabilirler evden bu onlara sıkıntı yaşatıyor olabilir".* Katılımcılar tarafından bir defa dile getirilen **planlı tasarım** engeli olmayan K-8 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Üniversiteyi çizerken, bu binayı inşa ederken her şey göz önünde bulundurarak yapılabilir. Her birey düşünerek yapılabilir".*

Erişilebilirlik temasının makul düzenleme alt temasında 4 (%33,3) katılımcı "**düzenlemeler eşitliği sağlamalı**", 1 (%8,3) katılımcı "**yetersiz düzenleme özgüveni zedeliyor**", 1 (%8,3) katılımcı "**yetersiz önlem bağımlı kılıyor**", 3 (%25) katılımcı "**hayata katılımı kolaylaştırıyor**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**muafiyet zarar veriyor**" olmak üzere beş farklı ifadeyi 10 (%8,3) katılımcı kullanmıştır. Dört katılımcı tarafından dile getirilen **düzenlemeler eşitliği sağlamalı** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; ***"****Ben her zaman en böyle en ağır engelli düşünüpte hesaplanmalı. Her şeyin sadece bir tekerlekli sandalye olarak bakılmamalı. Hani en alt engel grubundan başlanarak planlanmalı. O zaman ayrımcılık olmaz."*, engeli olan katılımcı K-2; *"Evet, evet, şimdi şey Kocaeli Üniversitesine gitmiştik. Eee orada görüşmüştük. Orada şey, giriş sınavları için. Evet, bu yetenek yetenek sınavıyla ilgili şey parkur hazırlamamışlar öyle şey dediler. Size yönelik bir sınav yapamayız. Evet, evet, parkur, evet, evet, hazırlayamayız dediler. Ayrımcılığa uğrama ayrımcılık yaptılar aslında,"*, engeli olmayan katılımcı K-5; "*…mesela işitme engelli biri birinin bizlerden aslında hiçbir farkı yok. Tamam, belki bedensel engelinde yok bence ama hani işitme engelin sadece duymuyor onun yerine mesela onu bir sınıfa verip mesela bir tane de ekstra bir hoca gelirdi. İşitme engelli dilini bilen biri normal hocamız ders anlatırken ya da bizim hocamız dersi anlatırken aynı şekilde işitme dili ile de bunu anlatabilirdi. Yani hani bu yapabilir. Eğer ağır geliyorsa ek bir hocayla birlikteki bizde o insanlarla birlikte onlar da eşit olduklarını. Hani bizimle aynı eşit şartlara sahip olduklarının bilincine daha rahat varabilirler. Dışlanmadıkları hissedebilirler. Yani bizde varız diye"* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Toplu taşıma gelip gitmeleri filan zorluk çekiyorlar bence. Sınıfta mesela şeyde yan tarafta duruyorlar. Kendilerine özgü masaları falan yok. Ayrımcılık söz konusu bence"*. Katılımcılar tarafından **yetersiz düzenleme özgüveni zedeliyor** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-3 şu ifadeyi kullanmıştır; ***"****Onlara daha fazla ilgi verilmesi lazım. Hani böyle şey yapılması lazım. Yani daha çok desteklenmesi lazım. Evet, normalde yapılıyor ama çok destek görmedikleri için onlar da kendilerini kapattığı kapandığı için onların ilgileri hani özgüvenlerinin bayağı bir kaybolduğu için o yüzden sıkıntı çekebiliyorlar"*. **Yetersiz önlem bağımlı kılıyor** katılımcılar tarafından bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-4 şu ifadeyi kullanmıştır; ***"****..mesela sınavlara çalışırken, sınavlara çalışırken zor. Arkadaşımdan alıyorum, notları yazılı not*

tutamadığım için ders notlarımı arkadaşımdan alıyorum". Üç katılımcı tarafından dile getirilen **hayata katılımı kolaylaştırıyor** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-6; **"***Zorluklar okulun direk en başta okulun şartları, sınıf düzeni. Engelliler için sağladığı şartlar ne? Ne kadar bakım yapıyor? Şeyler ne kadar kontrol ediliyor? Kurallara ne kadar uyuluyor? Bunlar problem çözülmüyor. Aslında avantaj sağlanmalı, zaten sağlanmalı zaten yaşadıkları zorlukları daha da kolaylaştırılması lazım. İlk sırada teşvik edilmesi lazım zaten. Aslında hayata katılmak için ekstra avantajlar sağlanması lazım diye düşünüyorum. Kesinlikle yaşadım farkı uyarlamalar yapmak, düzenlemeler yapmak, bu ayrımcılık sürecinde bir farklılık yaratıyor bence"*, engeli olmayan katılımcı K-10; *"..... Yani yolda bir şey fark ettiğim zaman erişimle ya da bir eksiklik fark ettiğim zaman bunu yanlış olduğunu görebiliyorum. Önceden bu kadar dikkat etmezdim. En büyük katkısı farkındalık oldu bu programın. Genelde merdivenlerin yanında tekerlekli sandalye için daha düz bir zemin yapılması ya da asansörlerin engelli bireylere göre ayarlanması yani erişebilirlik"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Şura da rampa yoktu önce burada zaten ben hatırlıyorum yaptılar. Şuraya beton döktüler daha önce yoktu. Onlar için zor bir şey ulaşım konusunda. Asansör falan var zaten okulda hani derslerle sıkıntı olabiliyor".* Bir katılımcı tarafından dile getirilen **muafiyet zarar veriyor** engeli olmayan katılımcı K-9 tarafından şöyle ifade edilmiştir; **"***Galiba engelli arkadaşların bazı dersleri ödev diye biliyorum. Final vize ödev diye biliyorum. Belki bu bir tık not olarak onları öne geçirebilir. Onlara artı olmuş oluyor ama bu bizi zedeleyen veya etkileyen bir durum değil. Bence onlar için daha avantajlı bir şey yani ödev verilmesi".*

4.5. Akran Etkileşimi ve Desteği Teması

Bu başlık altında araştırmanın beşinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "akran etkileşimi ve desteği" ile ilgili görüşlerinde uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrası nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.5.1 ve Tablo 4.5.2.'de sunulmuştur.

Tablo 4.5.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "akran etkileşimi ve desteği" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Akran Etkileşimi ve Desteği	- Acıma-merhamet (K-1, K-6, K-7)	**3**	**25**
	Kod; -"Acıyan gözle bakma" (K-1,K-7)	2	16,6
	-"Üzülme" (K-6)	1	8,3
	- Sosyal ortamlarda yer almak (K-1,K-3,K-5)	**3**	**25**
	Kod; -"Halkın içine karışma" (K-1)	1	8,3
	-"Görünür olmak" (K-3)	1	8,3
	-"Sosyalleşmek" (K-5)	1	8,3
	-Üstün görme (K-3, K-8)	**2**	**16,6**
	Kod:- "Üstün bulmak" (K-3, K-8)	2	16,6
	-Tutumlar (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,K-11, K-12)	**12**	**100**
	Kod; -"Kötü davranış" (K-2)	1	8,3
	-"Normallik" (K-1)	1	8,3
	-"Kırgınlık" (K-3)	1	8,3
	-"Yardım" (K-4, K-7,K-9,K-10,K-11,K-12)	6	50
	-"Daha fazla ilgi" (K-5)	1	8,3
	-"Uzak durma"(K-6)	1	8,3
	-" Karakteri önemli" (K-8)	1	8,3

Tablo 4.5.1'de görüldüğü gibi akran etkileşimi ve desteği teması "acıma-merhamet, sosyal ortamlarda yer almak, üstün görme ve tutumlar" olmak üzere dört alt temadan oluşmaktadır.

Akran etkileşimi ve desteği temasının acıma-merhamet alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**acıyan gözle bakma**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**üzülme**" olmak üzere 3 (%25) katılımcı iki farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, iki katılımcı tarafından dile getirilen **acıyan gözle bakma** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; "*…benim arkadaş tercihlerim de bir kere eğlenceli olmasını zaten hayat sıkıcı bence o yüzden eğlenceli olması, güvenilir olması .....acıyan gözle bakmaması*…." ve engeli olmayan katılımcı K-7; " *…yaa acıyan gözlerle bakmak gibi*…". **Üzülme** ifadesi

engeli olmayan katılımcı K-6 tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; *"..üzülüyorsun aslında, ama aslında nasıl diyeyim sende bazen o ayrımcılığa yapabiliyorsun…".*

Akran etkileşimi ve desteği teması ile ilişkili olarak sosyal ortamlarda yer almak alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**halkın içine karışma**", 1 (%8,3) katılımcı "**görünür olmak**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**sosyalleşmek**" olmak üzere 3 (%25) katılımcı üç farklı durumda görüş bildirmiştir. Katılımcılar tarafından **halkın içine karışma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; "*…engellilerin kenarda kalmadığı. Onların da daha böyle halkın içine karıştığı işte arkadaşları ile beraber oldukları daha sıcak, daha samimi bir ortam yani kimse kimseye acıyarak bakmamasın ….*", bu bölümde yer alan **görünür olmak** engeli olan katılımcı K-3 tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; "*..arkadaş tercihimde hımmm..bence ben düşünmüyorum arkadaş hani seçiminde. Her türlüsü olması lazım. Hani insanların da görmesi lazım o yüzden hani. Nasıl desem her ortama girmeleri lazım hani evet öyle biliyor ama öyle de göstermeye çalışıyoruz yani….*", engeli olmayan K-5 katılımcısı tarafından **sosyalleşmek** ise şu şekilde dile getirilmiştir; *"….çünkü o da bir insan yani onun bizden bir farkı yok ki yani sadece bacakları yok diye bizden bir eksi yönü olamaz yani o da sosyalleşmeleri hatta en çok o sosyalleşmeleri biz niye bunları bu insanları görmek istemeyip eve tıkıyoruz ki bu insanların sosyalleşmesi gerekiyor".*

Akran etkileşimi ve desteği temasının üstün görme alt temasında 2 (%16,6) katılımcı tarafından "**üstün bulmak**" ifadesi vurgulanmıştır. İki katılımcının dile getirdiği **üstün bulmak** engeli olan katılımcı K-3 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; " **….** *düşünüyorum çok, çünkü haniii bize şey gibi bakıyorlar. Hani yapama yapamamamız hani yapamazlar gibi bakıyorlar. O yüzden hani aslında en çok biz yapabiliriz diye düşünüyorum",* engeli olmayan katılımcı K-8 tarafından ise şu şekilde ifade edilmiştir*;* ***"….****bence onlar bizden daha zekiler. Bizden daha çok iş yapabilme kapasitesindeler, biz den daha azimliler".*

Akran etkileşimi ve desteği teması ile ilişkili tutumlar alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**kötü davranış**", 1 (%8,3) katılımcı "**normallik"**, 1 (%8,3) katılımcı "**kırgınlık**",6 (%50) katılımcı "**yardım**", 1 (%8,3) katılımcı "**daha fazla ilgi**", 1

(%8,3) katılımcı "**uzak durma**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**karakteri önemli**" olmak üzere yedi farklı ifadeyi 12 (%100) katılımcı kullanmıştır. Katılımcılar tarafından **kötü davranış** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-2 şu ifadeyi kullanmıştır; *"…kötü davranış. Hı hı. O olmaması yani evet, evet, evet, arkadaş seçerken arkadaşım olması için…bana karşı işte kötü davranış. Kötü davranmaması."*

Bir katılımcının ifade ettiği **normallik** engeli olan K-1 katılımcısı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir;*"… ya bir de dediğim gibi yani beni normal bir insan gibi görmesi…",* **kırgınlık** katılımcılar tarafından bir defa dile getirilmiş ve engeli olan K-3 katılımcısı şu ifadeyi kullanmıştır; "…*bunlar beni anlamıyor dedim. Sonra onlar benimle konuşmak istediğinde ben konuşmadım. Hani derdini anlat gibisinden ben de anlatmadım siz dedim beni dinlemiyorsunuz, bende sizi dinlemiyorum".* Altı katılımcı tarafından dile getirilen **yardım** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4;*"....arkadaşlarım yardım ediyor…iyi davrananlarla arkadaş oluyorum…*", engeli olamayan katılımcı K-7; "…*onlarla içli dışlı oldum, onlarla sohbet ettim, konuştum, yardımcı oldum. Onların da bizler gibi derslere katılmasına yardımcı oldum. Yani bizim gibi hareket etmesine*", engeli olamayan katılımcı K-9; *"...mesela yine bir ders konusunda galiba sıkıntı çekmişti. Kendini ifade edememişti galiba hocaya karşı heyecanına yenik düştüğünden ben yardımcı olmuştum*.", engeli olamayan katılımcı K-10; *"..yardım etmek hımm olurum yakın arkadaş, yardım etmek beni rahatsız etmez*." , engeli olamayan katılımcı K-11; *"....sınıfta X ve Y ile genel de konuşuyorum herhangi bir yardımım olursa diye…*" ve engeli olamayan katılımcı K-12; "*Yani arkadaşımız var zaten yani güzel bir şey yardımcı olabilmek onlara".* Bir katılımcının dile getirdiği **daha fazla ilgi** engeli olan katılımcı K-5 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir;"*... iyi düşünüyorum. Yani birbirimize çok şey katabileceğimize inanıyorum. Yani onun eksikliğini ben gideririm. Benim eksikliğimi o giderir. O kişi sadece onun çok fazla böyle dışlandığını düşündüğüm için onunla daha fazla ilgileniyorum. Yani istediğim kimse kendi içine kapatmasın. Sosyalleşsin herkes*", **uzak durma** ifadesi engeli olmayan K-6 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir: "…*üzülüyorsun aslında, ama aslında nasıl diyeyim sende bazen o ayrımcılığa yapabiliyorsun. Sende yapabiliyorsun o ayrımcılığı. hani arkadaş olmak istemiyorsun dışlıyorsun onu…Çocukluğumuzda ilk okulda vardı. Bizim bir zihinsel sanırım çok kavga ederdi*

bizle bize de arkadaş olmazdık doğal olarak bilmiyorum. Öyle vuruyordu kendini dışarı çok fazla kavga ediyordu. Biz de arkadaş grubu olarak ondan uzak duruyorduk yani," bir katılımcı tarafından ifade edilen **karakteri önemli** ifadesi ise engeli olmayan K-8 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; "*..onların da bizim gibi yakın arkadaş olabileceğini düşünüyorum. Sadece karakter bakımından karakteri iyi ise bence engeli bir şey ifade etmez*".

Tablo 4.5.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "akran etkileşimi ve desteği" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Akran Etkileşimi ve Desteği	-Sosyal deneyim (K-1,K-3,K-4,K-5,K-8,K-10,K-11,K-12	**8**	**66,6**
	Kod;-"Yeni yönleri keşfetme" (K-1)	1	8,3
	-"Özgüven kazanımı" (K-3)	1	8,3
	-"İlk kez yaşamak" (K-4)	1	8,3
	-"Farklı bakış açıları kazanma" (K-5, K-8, K-11)	3	25
	-"Yeni arkadaş-deneyimler" (K-10, K-12)	2	16,6
	-Tutumlar (K-3)	**1**	**8,3**
	Kod;-"Karşısındakine değerli olduğunu hissettirmek"(K-3)	1	8,3
		12	**100**
	-Arkadaşlık (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,	2	16,6
	K-11,K-12)	2	16,6
	Kod;- "Gönüllü olmak önemli" (K-1, K-7)	1	8,3
	-"Arkadaşlık iyi hissettiriyor" (K-2, K-3)	1	8,3
	-"Dışlanma korkusu"(K-4)	1	8,3
	-"Acıyan bakışlar kötü hissettiriyor"(K-5)	5	41,6
	-"Önyargılar etkiliyor" (K-6)		
	-"Beraber zaman geçirme" (K-8, K-9, K-10, K-11, K-12)		

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.5.2'de sunulmuştur. Tablo 4.5.2'de görüldüğü

gibi akran etkileşimi ve desteği teması "sosyal deneyim, tutumlar ve arkadaşlık" olmak üzere üç alt temadan oluşmaktadır.

Akran etkileşimi ve desteği teması ile ilişkili sosyal deneyim alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**yeni yönleri keşfetme**", 1 (%8,3) katılımcı "**özgüven kazanımı**", 1 (%8,3) katılımcı "**ilk kez yaşamak**", 3 (%25) katılımcı "**farklı bakış açıları kazanma**" ve 3 (%25) katılımcı "**yeni arkadaş-deneyimler**" olmak üzere beş farklı durumla ilgili 8 (%66,6) katılımcı görüş bildirmiştir. Buna göre, bir katılımcının dile getirdiği **yeni yönleri keşfetme** engeli olan katılımcı K-1 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "*Bu benim hayatımda katıldığım en güzel programlardan biriydi. Keşke bitmeseydi biraz daha devam etseydi güzel olabilirdi ama her şeyin bir sonu vardır. Bizim için güzel oldu. Yeni insanlar tanıdık, yeni yüzler gördük. Ondan sonra güzel etkinliklerde bulunduk. Mesela o son yaptığımız gitarla ritim tutma etkinliği çok güzeldi. Orada herkes farklı bir yeteneğini keşfetti. Bende mesela ritim konusunda iyi olduğumu bilmiyordum. Yeni yönlerimizi keşfetmiş olduk"*. **Özgüven kazanımı** engeli olan K-3 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Program bana çok özgüven kazandırdı. Hani böyle kendimi açmayı, konuşmayı o kadar çok güzel etkinlikler yaptık. ……. İnşallah uzun daha niceleri olur. Çok güzel bir etkinlikti*". Bir katılımcı tarafından ifade edilen **ilk kez yaşamak** engeli olan K-4 katılımcısı tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"…boccia herkes oynadı. Keyif aldım. İlk defa böyle bir şey oldu. Yani arkadaşlarımla oyun maç gibi iyi hissettirdi"*. Üç katılımcı tarafından dile getirilen **farklı bakış açıları kazanmak** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-5; *"Ben çok farkındalıklı bir birey olduğumu sanıyordum. Aslında o kadar da değilmişim. Yani bu etkileşim grubundan sonra etrafıma bakış açım daha da değişti. Daha derinden bakmaya başladım. Mesela insanları daha iyi gözlemlemeye başladım. Hani yanlarından sadece geçip gitmedim. Hani onların yürüyüşlerini, davranışlarını bakışlarını hepsini gözlemlemeye başladım ve bu mesela etkileşim grubunda bir video hazırlamıştık işte. Hani bütün herkes Balkan kongresinde engelliler günü haftası için. Mesela orada engelli olan insanlar da vardı ama engelli olmayan insanlarda vardı ve ben o gün mesela çok duygulanmıştım belli sahnelerde gösterilerde ağladığımda olmuştu mesela. Yani böyle böyle insanlara bir şeyleri çaresini farkındalık yaratabiliriz diye düşünüyorum"*, engeli olmayan katılımcı K-8;

"...yani bende hala normal olarak gördüğümü söyleyemem. Ama en azından iletişim kurmam daha rahatlaştı diyebilirim. Önceden bu kadar gözüm açık değildi. Farkındalığım arttı" ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Yani insanın ön yargısı kalkıyor bence. Daha farklı bakış açısı oluyor".* İki katılımcı tarafından dile getirilen **yeni arkadaşlar-deneyimler** ise şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-10; "*Yeni arkadaşlar da edindim, daha iyi kaynaştık. Kendi sınıfımdaki engelli arkadaşlarımla da arkadaşlık konusunda da kaynaşma konusunda yardımcı oldu topluluk"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Yeni yeni insanlarla tanıştık. Yani bilmediğim şeyler öğrendim".*

Akran etkileşimi ve desteği teması ile ilişkili olarak tutumlar alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**karşısındakine değerli olduğunu hissettirmek**" ifadesini kullanmıştır. Katılımcılar tarafından **karşısındakine değerli olduğunu hissettirmek** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-3 şu ifadeyi kullanmıştır; "*Öncelerde olmuştu. Geçmişte olmuştu işte. Geneli yarış oluyor. Çünkü orada çok gördüğüm için bir şey olmuyor. Genelde yarışlarda oluyor. Ev ortamın da oluyor. Yazları mesela çok yani bizim kendi yurt evimizde yaşadığım olmuştu. Bir kızla arasında normal hani şey diye düşünüyorlardı. Bu kız zaten engelli hani anlamıyor bir şey etmiyor gibisinden diyorlardı ama ben hani karşı çıkıyordum bak o öyle değil. O sizden daha iyi. Hani ona öyle yaklaşmayın, çünkü bende yaşadığım için hani onlara aktarmak için onlar gene anlamıyordu. Ben dedim hani sizde acaba sorun var gibisinden diyordum. Öyle çatışma oluyordu yani baya büyük bir çatışma oluyordu. Hani ben onları engelleyeyim şey yapayım yani önüne geçeyim derken onu o kişi beni karşı tarafa hani tutmuş gibi oluyordum. Yani onları onlar öyle düşünüyordu ama ben öyle düşünmüyorum hiçbir zaman hani iki tarafın da görebiliyordum yani normali de normali olmayanı da ikisi de haklı görebiliyordum. Ooo çok yaşanıyordu hatta kavgaya bile dönüşüyordu bazen. Programda, hiç olmadı. Çok güzeldi. Farklı hissetmedim hiç onlarmış gibisinden hissettim. Hani rahat açabildik kendimizi hani konuşma hakkımızda vardı".*

Akran etkileşimi ve desteği temasının arkadaşlık alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**gönüllü olmak önemli**", 2 (%16,6) katılımcı "**arkadaşlık iyi hissettiriyor"**, 1 (%8,3) katılımcı "**dışlanma korkusu**", 1 (%8,3) katılımcı "**acıyan bakışlar kötü hissettiriyor**", 1 (%8,3) katılımcı "**önyargılar etkiliyor"** ve 5 (%41,6)

katılımcı "**beraber zaman geçirme**" olmak üzere altı farklı ifadeyi 12 (%100) katılımcı kullanmıştır. Katılımcılar tarafından **gönüllü olmak önemli** iki defa şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; "*Ben gayet engellide olsa normalde olsa ben gider arkadaş olurum her şeyi paylaşırım ya bu engellilikle değil düşünce ile alakalı. Yani evet düşüncesi bana uymuyorsa engellide olsa zengin de fakir de ne olursa olsun hani arkadaşlık kurmazsın. Ama düşüncesi bana uyuyorsa işte kendisi kalbi iyi ise onun isterse hiç konuşamıyor olsun. Yine arkadaş olursun arkadaşlık yani gönüllü kurulan bir şey olduğu için çok etkilemiyor bence*" ve engeli olmayan katılımcı K-7;*" …onlarda daha fazla yakın olmaya karar verdim. Onlarla daha iç içe samimi olmaya eskiden çekinirdim mesela o benimle konuşmak istemez diye ama bu programdan sonra onlarla daha samimi olabileceğimi gördüm".* İki katılımcı tarafından dile getirilen **arkadaşlık iyi hissettiriyor** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; ***"****Eee şey okulda da olmuştu. Eeeşey ilkokulda olmuştu. Şey sınıfta. Evet, sınıftakilerle sınıftakilerle öğrencilerle evet, orada da işte şey dışlıyorlardı evet. Evet de öyle oluyordu. Bazen oluyor böyle bazen bazen yapıyorlardı. İlk ilk ilk yıl birinci sınıfta da olmuştu. Öyle oyunlara evet, aralarına almıyorlardı, dışlıyorlar. Böyle istemiyorlardı..…… Etkileşim destek grubunda evet evet yeni arkadaşlar oldu. Evet oldu. Eee iyi hissettim, güzeldi. Eğlendim. Orada beraber etkinlikler yaparken. Olduğu zaman orada beraber etkinlik yaparken. Yalnızlık hee hiç hissetmedim, yalnız hissetmedim, birlikte olurken yaparken*" ve engeli olan katılımcı K-3; ***"****Program çok güzeldi. Gerçekten çok güzeldi. Hani onlardanmışız gibi hissettim. Hani böyle onlar da ayrımcılık yoktu. Hani böyle konuşup gülüşe biliyorduk şeylerimizi aktarabiliyorduk hani istediğimizi de çok rahat aktarabiliyorduk".* Bir katılımcı tarafından dile getirilen **dışlanma korkusu** engeli olan K-4 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Bana ne kadar gelirse, ben de o kadar giderim. Bana iyi davrananlara ben de iyi davranıyorum".* **Acıyan bakışlar kötü hissettiriyor** bir defa dile getirilmiş ve engeli olmayan katılımcı K-5 şu ifadeyi kullanmıştır; "*Şöyle diyeyim ya mesela hani bir arkadaşıma dedim ya yemekhaneye yürüyorduk. Giren insanların acınası bakışlarını gördüm. Aslında o acınacak hiçbir şey yoktu ki. İki insan yürüyordu orada ama insanlar hep acıyarak bakıyordu. Oda bence arkadaşımın yerine koyduğumda kendimi bana çok kötü hissettirdi. Yani gerçekten kötü bir durum yani neden sürekli bakıyorsun ki sende yürüyorsun oda yürüyor yani farklı hiçbir şey*

yapmıyor ama sanki farklı yapıyor gibi bu sefer ne oluyor. O insan kendini eve kapatmak istiyorum. Niye? Çünkü herkes garip bakıyor ona bütün gözler sürekli üstünde". Bir katılımcının dile getirdiği **önyargılar etkiliyor** engeli olmayan K-6 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"... beni etkileyen aslında farkındalık benim için ben bu kadarını içimizde olduklarını bilmiyordum. Aslında hiç dikkat etmemiştim ben. Bu kadar iyi iletişim aslında kendime ben çok şaşırdım yani ben çok kendime ön yargılıydım. İletişim kuramam konuşamam diye düşünüyordum. Çok da iyi kuruluyormuş aslında. Yani çok yanlış biliyor muşum"*. Beş katılımcının dile getirdiği **beraber zaman geçirme** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-8; *"Hep beraber çok güzel aktiviteler yaptık. Hep beraber çok güzel zaman geçirdik. Ve bu zamana kadar da daha çok farkında olmamı sağladı"* , engeli olmayan katılımcı K-9; *"X ile benim bu kadar şeyi, iletişimim yoktu…. Şu anda mesela bende onunla konuşuyorum ne yapıyorsun? Nereye gidiyorsun? İstiyorsan birlikte yürüyelim durağı falan gibisinden hani iletişimimiz daha kuvvetlendi. Etkileşim destek grubuna gidiyorsan birlikte gidelim. Aradaki iletişim daha çok arttı yani"*, engeli olmayan katılımcı K-10; *"Normal bir arkadaştan farkı yok. Yani X'le ben birinci sınıfta fazla içli dışlı değildim ama şu an nerede görsem oturur konuşuruz. Hatta kafeye falan gittiğimizde var yani"*, engeli olmayan katılımcı K-11; *"Eskiden kurmuyordum. Böyle bir ortam da olmadı zaten öyle insanlarla rastlaşmadık ama bu programdan sonra arkadaş oldum yine olurum… Tabii görüşüyoruz okulda okul dışında da"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Daha önce bu kadar yakın temasım olmamıştı. Onları tanıma fırsatım oldu, yani daha çok anlayabildim. Arkadaş olduk. Empati duygum biraz daha gelişti"*.

4.6. Eğitim Hakkı Teması

Bu başlık altında araştırmanın altıncı alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "eğitim hakkı" ile ilgili görüşlerinde uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.6.1 ve Tablo 4.6.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.6.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "eğitim hakkı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Eğitim Hakkı	-Eğitimsel uyarlamalar (K-1,K-2,K-3,K-5,K-6,K-7, K-8,K-9, K-10, K-11,K-12)	**11**	**91,6**
	Kod; -"Tolerans tanıma" (K-1)	1	8,3
	-"Uygun tedbirler" (K-2 ,K-3, K-12)	3	25
	- "Eşit erişim"(K-5,K-7,K-8,K-9, K-10,K-11)	6	50
	-"Hocaların tutumu" (K-6)	1	8,3
	-Hakka erişememe (K-4, K-6)	**2**	**16,6**
	Kod; -"Hakkını kullanamama" (K-4,K-6)	2	16,6

Tablo 4.6.1'de görüldüğü gibi eğitim hakkı teması "eğitimsel uyarlamalar ve hakka erişememe" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Eğitim hakkı temasının eğitimsel uyarlamalar alt temasında 1(%8,3) katılımcı "**tolerans tanıma**", 3 (%25) katılımcı "**uygun tedbirler**", 6 (%50) katılımcı "**eşit erişim**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**hocaların tutumu**" olmak üzere dört farklı ifadeyi 11 (%91,6) katılımcı kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **tolerans tanıma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; "*Eğitim hakkı tabi her insanın eğitim hakkı vardır ama engelli bireylere biraz daha özen gösterilmesi biraz daha tolerans tanınması gerekebiliyor bazen….*", üç katılımcı tarafından dile getirilen **uygun tedbirler** şu şekilde ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; *"..kendi başıma zorlanabiliyorum.. destek olunması önemli…",* engeli olan katılımcı K-3; "*…bence iyi diye düşünüyorum. Daha çok hani eğitilmesi lazım. Hani hayatı evet, görüyorlar, biraz zor olarak görüyorlar ama. Daha çok eğitilmesi lazım...*" ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Yani bireylerin engelleri farklıdır ama yani koşullara göre kaynaştırma falan oluyor."* Aynı bölümde **eşit erişim** altı katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-5; *"….kesinlikle herkes eğitim almalı. Yani engelli olması onun eğitim alamayacağı anlamına gelmiyor. Eğer yatalaksa bile yani onlar bile olsa bir şekilde o eğitimi almalı kişi…*", engeli olmayan katılımcı K-7; *"Bence bizim gibi onların da eğitim hakkı var. Aynı ortamda bulunarak*

öğrenmek çok güzel bir şey...", engeli olmayan katılımcı K-8; "*Eğitim hakları bizimle aynı olmalı bence… sınavların hepsi eşit olmalı*", engeli olmayan katılımcı K-9; "*Herkes bizim ne kadar yetkimiz varsa onlara da aynı şekilde yetki verilmeli yani ayrımcılık yapılmamalı bence eşit olmalı..*", engeli olmayan katılımcı K-10; "*Eğitim görmeleri hakkında hım evet eğitim almalı, eşit eğitim hakları...*" ve engeli olmayan katılımcı K-11; "*Normal bireylerden farkı olmadığını düşünüyorum*". Katılımcılar tarafından **hocaların tutumu** bir defa dile getirilmiş ve engeli olmayan katılımcı K-6 şu ifadeyi kullanmıştır; "*…hocaların tutumu öğrenciye karşı şu an bilmediğim için genelde olabiliyor, negatif tutumları da olabilir. Emin değilim, bilemiyorum".*

Eğitim hakkı teması ile ilişkili olarak hakka erişememe alt temasında "**hakkını kullanamama**" 2 (%16,6) katılımcı tarafından vurgulanmıştır. İki katılımcının dile getirdiği **hakkını kullanamama** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; *"..okul şey ilkokula başlarken ilkokulu müdürü bulunduğum durumundan dolayı okula almadı kaydettirmedi. Babamın okuluna kayıt oldum…*" ve engeli olmayan katılımcı K-6; *"....yeterli eğitim alabildiklerini düşünmüyorum. Özellikle ülkemizde eğitim aldıklarını bile düşünmüyorum daha çok iyi bir şekilde. Çoğu zaten bildiğim kadarıyla eğitime bile gönderilmiyor. Sadece ev ortamında yaşıyor*".

Tablo 4.6.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "eğitim hakkı" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Eğitim Hakkı	- Herkes için eğitim (K-1,K-2,K-4,K-5,K-6, K-7,K-8,K-9,K-11, K-12)	**10**	**83,3**
	Kod;-"Eğitim ortamı eşit değil" (K-1, K-12)	2	16,6
	-"Herkese eşit olmalı" (K-2,K-4,K-5,K-7,K-8,K-9,K-11)	7	58,3
	- "Eğitim hakkı talep edilmeli" (K-6)	1	8,3
	-Eğitimsel Uyarlamalar (K-3,K-5,K-8,K-10,K-12)	**5**	**41,6**
	Kod;-"Yoğun destek" (K-3)	1	8,3
	-"Eşitlikçi ve detaylı planlama"(K-5,K-8,K-10,K-12)	4	33,3

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.6.2'de sunulmuştur. Tablo 4.6.2'de görüldüğü gibi eğitim hakkı teması "herkes için eğitim ve eğitimsel uyarlamalar" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Eğitim hakkı teması ile ilişkili herkes için eğitim alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**eğitim ortamı eşit değil**", 7 (%58,3) katılımcı "**herkes eşit olmalı**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**eğitim hakkı talep edilmeli**" olmak üzere 10 (%83,3) katılımcı üç farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, iki katılımcının dile getirdiği **eğitim ortamı eşit değil** engeli olan katılımcı K-1 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "*O şimdi engelli bireyden engelli bireye değişen bir şey mesela bizim arkadaşımız XX kulaklığı olmadığı için okula gelemiyor ya mesela onun eğitim hakkını elinden almış oldu şimdi yetkili birimler ama mesela ben okulda işte otobüsle geliyorum ya da babam getiriyor. Benim eğitim hakkım var. Yani bu engelli bireyin engelli bireye değişebilen bir durum ama yine de herkes için eşit bir eğitim sistemi yok şu anda. Yani onun kulağından engelli olması onun suçu değil ki. Doğuştan gelen bir şey. Bunun içinde onu cezalandırmasını hani eğitim hakkını alamazsınız"*, engeli olmayan katılımcı K-12 ise şu ifadeyi kullanmıştır; "*Eee şey yapmıştık ya video hazırlamıştık. 3 Aralık Engelliler Günü için yani güzeldi yani hakları öğrenme açısından, eğitimde fırsat eşitliği yok o etkiledi beni çok".* Yedi katılımcının dile getirdiği **herkes eşit olmalı** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; *"Eğitim hakkım engelli bireylerin eğitim hakkı eeeee evet, eğitim hakkı olacak. Engelle bireylerin evet, evet o herkese eşit olması lazım"*, engeli olan katılımcı K-4; *"Eğitim hakkı olmalı ve eşit davranmak herkese eşit davranmak… eğitim hakkım için evet zorluyorum"*, engeli olmayan katılımcı K-5; "*Yani hani bilmiyorum bana bu soruda çok saçma geldi mesela çünkü o bir birey yani onun engelini olup olmaması benim için hiç önemli değil. O bir birey ben nasıl bu eğitimi almaya hak kazandım ise moda deyimle aynı şekilde aynı haklarla hak kazandı. Yani kimsenin hakkında gözüm olmamalı yani, fırsat eşitliği, hepimiz aynı eşit şartlarda"*, engeli olmayan katılımcı K-7; **"***Tabiki de sonuna kadar okumalılar başarılı olmalılar. Benim eğitim hakkım varsa onların da olacak"*, engeli olmayan katılımcı K-8;*"Engelli hakları ile ilgili en çok hoşuma giden engellerin de bizimle beraber aynı zamanda okuyabilmeleri bence eğitim hakkı beni en çok etkileyen*

eğitim hakkıydı", engeli olmayan katılımcı K-9; *"Eğitim hakkı hiçbir şekilde ellerinden alınmamalı. Aynı şekilde bize nasıl uygulanıyorsa onlara da uygulanmalı. Yani bir fark gözetmeden"* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Eğitim eşit olmalı hepimizin hakkı"*. Katılımcıların bir defa ifade ettiği **eğitim hakkı talep edilmeli** engeli olmayan katılımcı K-6 tarafından şöyle dile getirilmiştir; ***"****Eğitim hakkı olmalı zaten bunun içine nasıl diyim bilgilendirme, ailelerin bilgilendirilmesi lazım. Ses çıkarılması lazım aslında"*.

Eğitim hakkı temasının eğitimsel uyarlamalar alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**yoğun destek**" ve 4 (%33,3) katılımcı "**eşitlikçi ve detaylı planlama**" olmak üzere iki farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcıların bir defa ifade ettiği **yoğun destek** engeli olan katılımcı K-3 tarfından şöyle dile getirmiştir; *"Onlara daha fazla ilgi verilmesi lazım. Hani böyle şey yapılması lazım. Yani daha çok desteklenmesi lazım"*. Dört katılımcının dile getirdiği **eşitlikçi ve detaylı planlama** katılımcılar tarafından ise şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-5; "*Çok eksikler olduğunu düşünüyorum. Yani özellikle mesela pandemi döneminde zaten onlar çok sosyalleşemiyordu. İyice eve kapandılar iyice psikolojileri bozuldu zaten alabildikleri düzgün bir eğitim yoktu yani. Daha da eksikler oldu yani hani İstanbul'da büyük şehirlerde, Ankara'da falan tamam ama mesela köyde yaşayan engelli çocuklar onlar hiç yani büyük şehirlerdeki ne göre hiç eğitim almadılar. Doğru düzgün eğitim alamadılar. Çünkü görmüyorlar onları. Ancak büyük bir milletvekilinin bir Belediye Başkanı ya da bir başbakanın çocuğu olması lazım ki bunu görsün"*, engeli olmayan katılımcı K-8; *"Eğitimler bence hala şu an çok az seviyede. Yani sınıf mevcutları daha fazla olabilir ya da daha fazla imkanlar olabilir. Her canlıya uygun bir şekilde, engelli ise engelliye uygun bir şekilde olabilir. Ona göre planlamalar, proje yapılmalı"*, engeli olmayan katılımcı K-10; *"Zihinsel engeli olan için sınavlar olabilir. Fiziksel engeli olanlar için de ama yine üniversite onlara göre belli bir kritere göre sınav düzenleyebilir yani. Uyarlamalar önemli, uyarlanabilir yani onlara göre"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Onlara uygun okuldaki her şey engeline göre düzenlenmesi"*.

4.7. Fırsat Eşitliği Teması

Bu bölümde araştırmanın yedinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "fırsat eşitliği" ile ilgili görüşlerinin uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.7.1 ve Tablo 4.7.2'de gösterilmiştir.

Tablo 4.7.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "fırsat eşitliği" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Fırsat Eşitliği	-Haklar-özgürlükler (K-1,K-2,K-3,K-5,K-6,K-7,K-9,K-10,K-12)	**9**	**75**
	Kod; -"Bilgi eksikliği" (K-1, K-2,K-10)	3	25
	- "Söz hakkı tanımama" (K-3,)	1	8,3
	- "Eşit olmama hali" (K-5,K-9)	2	16,6
	- "Devletin sağladığı ayrıcalıklar" (K-6,K-7,K-12)	3	25
	- Haklardan eşit yararlanma (K-4,K-5,K-7,K-8,K-11)	**5**	**41,6**
	Kod; -"Eşitlik" (K-4,K-7,K-8)	3	25
	-"Sesini çıkarmazsan ezilirsin" (K-5)	1	8,3
	- "Bildirimde bulunma" (K-11)	1	8,3

Tablo 4.7.1'de görüldüğü gibi fırsat eşitliği teması "haklar-özgürlükler ve haklardan eşit yararlanama" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Fırsat eşitliği temasının haklar-özgürlükler alt temasında 3 (%25) katılımcı "**bilgi eksikliği**", 1 (%8,3) katılımcı "**söz hakkı tanımama**", 2 (%16,6) katılımcı "**eşit olmama hali**" ve 3 (%25) katılımcı "**devletin sağladığı ayrıcalıklar**" olmak üzere dört farklı durumda 9 (%75) katılımcı görüş bildirmiştir. Üç katılımcı tarafından **bilgi eksikliği** şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; "…*bugüne kadar gördüğüm engellilere senin böyle bir hakkın var, kullanmalısın bence dediğim*

olmuştur… Hımm hepsini bilmiyorum.", engeli olan katılımcı K-2; "*…bir engelli kişi anlatmıştı, şey böyle şey avantajları var. diye…hatırlayamadım…"* ve engeli olmayan katılımcı K-10; "*Hakları ne bilmiyorum*." Katılımcıların bir defa dile getirdiği **söz hakkım yok** engeli olan K-3 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Hani bunlar şey diye engelli diye birbirlerini daha çok dinleme konusunda diye düşünüyorum. Daha çok dinleniyor hatta.….hani bizim söz hakkımız bile olduğunu düşünmüyorum."* İki katılımcı tarafından dile getirilen **eşit olma hali** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-5; *"...yani hayır, bu mesela şey yapıyorlar. Şimdi zorunlu artık bütün devlet kurumlarında bir engelli birey çalışmalı ama bunu şey gibi lütfetmiş gibi yapıyorlar. Neden bir ya da üç neden bunun yarısı olmasın ki? Yani engelli olduğu için sadece o kontenjanı var. Hani bir kişilik kontenjanı bir kişisi mi hak ediyor, bir tane engelli mi hak ediyor. Nasıl bizden atıyorum BESYO'dan bir mesela okula üç tane öğretmen alınabiliyorsa onlardan da alınabilir..."* ve engeli olmayan katılımcı K-9; *"Eşit olmalı ama onlara tanınması gereken hakların çoğunun tanınmadığını düşünüyorum yani".* **Devletin sağladığı ayrıcalıklar** üç katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-6; *"...engellilerin hak olarak bazı avantajları var. Ama genel olarak ne kadar avantajlı bilmiyorum hangisi üstüne devletin sağladığı ayrıcalıklar var, onu biliyorum.",* engeli olmayan katılımcı K-7; "*...yani kısmen yani toplumda daha fazla saygınlık oluyor. Devlet onlara yani onlara daha çok yardımcı olunuyor."* ve engeli olmayan katılımcı K-12; "*Yani şey olarak onlara göre de hani bazen memurluk sınavlarına falan oluyor ya bence onların avantaj yani güzel bir şey yani hakları da zaten. O yönden iyi oluyor. Mağdur olmamaları güzel bir şey".*

Fırsat eşitliği teması ile ilişkili haklardan eşit yararlanma alt temasında 3 (%25) katılımcı "**eşitlik**", 1 (%8,3) katılımcı "**sesini çıkarmazsan ezilirsin**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**bildirimde bulunma**" şeklinde üç farklı durumda görüş bildirmiştir. Üç katılımcı tarafından dile getirilen **eşitlik** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; *"...herkese aynı olmalı.",* engeli olmayan katılımcı K-7; "*Onlarla içli dışlı oldum, onlarla sohbet ettim, konuştum, yardımcı oldum. Onların da bizler gibi derslere katılmasına yardımcı oldum. Yani bizim gibi hareket etmesine*" ve engeli olmayan katılımcı K-8; "*…farklı noktalarda ayrımcılığa uğruyorlar. Engelli bireyler bizim*

yaptığımız çoğu şeyi yapamıyorlar. Bu yüzden bu ayrımcılık ortaya çıkıyor." Bir katılımcının dile getirdiği **sesini çıkarmazsan ezilirsin** engeli olmayan katılımcı K-5 tarafından şöyle ifade etmiştir; "*….sesimi çıkarttım. Birazcık bağırdım. Çünkü bizim Türk toplumunda sesini çıkarmazsan her zaman ezilirsin diye bir şey vardır. Bu hep geçerli yani engelli bireyi İETT şoförü bile hadi hadi çabuk binin falan deyip de onu onun için o rampayı açmadığında ben mesela tepki göstermiştim. Ne yapıyorsunuz yani? Burada bir kişi daha var, yardım edin. Hani hep birlikte bu rampayı çekelim indirelim o kişide gideceği yere ulaşsın yani, böyle sesim biraz fazla çıkarınca sonradan herkes yardım etmeye başlamıştı. İndirmişlerdi rampayı. Ama o kişi için çok küçük düşürücü bir şeydi bence bilmiyorum. Çok üzülmüştüm. Bende olabilirim. Herkes olabilir bu…*". **Bildirimde bulunma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olmayan katılımcı K-11 tarafından şu ifade kullanılmıştır; "*Yani mesela eğer ki bir sınıfta ayrımcılık yapılıyorsa bu hocaya veya daha üst bir birime bildirilebilir. Ayrımcılığı önlemek için".*

Tablo 4.7.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "fırsat eşitliği" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Fırsat Eşitliği	-Engelli Hakları(K-1,K-2,K-3,K-4,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,K-11, K-12)	**11**	**91,6**
	Kod;-"Engelli Hakları Sözleşmesi"(K-1,K-4,K-7,K-8,K-9)	5	41,6
	-"Haklar ve çözüm yolları"(K-2,K-11,K-12)	3	25
	-"Herkesle eşit olma"(K-3,K-10)	2	16,6
	-"Haklar var ama uygulanmıyor" (K-6)	1	8,3
	-Hak Savunuculuğu(K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-9,K-10, K-11)	**10**	**83,3**
	Kod;-"Hakkını savunamama" (K-1, K-2)	2	16,6
	-"Yaşamın içine aktarılamamış" (K-3, K-9)	2	16,6
	-"Çok caba gerekiyor" (K-4)	1	8,3
	-"Yalnız bırakılmak" (K-5)	1	8,3
	-"Kullanılan kavramlar önemli" (K-6)	1	8,3
	- "Dayanışma" (K-7, K-10, K-11)	3	25

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.7.2'de sunulmuştur. Tablo 4.7.2'de görüldüğü gibi fırsat eşitliği teması "engelli hakları ve hak savunuculuğu" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Fırsat eşitliği temasının engelli hakları alt temasında 5 (%41,6) katılımcı "**Engelli Hakları Sözleşmesi**"**,** 3 (%25) katılımcı "**haklar ve çözüm yolları**", 2 (%16,6) katılımcı "**herkesle eşit olma**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**haklar var ama uygulanmıyor**" şeklinde dört farklı görüşü 11(%91,6) katılımcı bildirmiştir. Buna göre, üç katılımcı tarafından **Engelli Hakları Sözleşmesi** şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1;*"Bu program ilk öncelikle bize haklarımızı öğretti. Yani dünyada yapılan dünyada engellilerin yaptığı şeyleri öğretti. İşte Amerika'da mesela merdivenlerden tırmanmışlar hakları için dünyada engellilerin hakları için çabaladığını öğretti. Haklarımızı öğretti…bu etkileşim destek grubunda öğrendik. Nerelere başvurmamız gerektiğini işte Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni hepsini öğrendik. En azından artık başıma bir olay geldiğinde. Nereye başvuracağımı ya da kimlere danışacağımı biliyorum",* engeli olan katılımcı K-4; "*Programda haklarımı öğrendim. Sözleşmeden bilgi sahibi oldum. Herkese eşit davranmalıyız. Diğerlerine nasıl davranılıyorsa engellilere de öyle davranılmalı. Yani ayrımcılık yapılmadan"*, engeli olmayan katılımcı K-7; "*Benim sahip olduğum tüm haklar özgür yaşama hakkı, eğitim hakkı, dolaşıp gezip eğlenme hakkım varsa tabii ki onların da olacak. Benim yolda yürüme hakkım varsa benim araba sürme hakkım varsa gelip öğrenebilme hakkım varsa onların da var. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları konusu orada daha fazla netleşti. Çünkü orada bir resmileşmiş bir şey var. Herkes bir şey söyleyebilir ama resmi bir şey varken gerisi pek de önemli değil. Yani yasal olarak"*, engeli olmayan katılımcı K-8; *"...engelli hakları ile ilgili daha önce bilgim yoktu. Programdan önce bilmiyordum. Program sırasında öğrendim. Video çekmiştik engelli hakları için video çekiminde engelli hakları konusunu öğrendim"* ve engeli olmayan katılımcı K-9; *"Engelli bireylerin ne kadar hakka sahip olduğunu ben yani bu kadar fazla hakka sahip olduğunu bilmiyordum. Engelliler sözleşmesine işlediğimiz hafta mesela daha çok bilinçlenmiştim"*. **Haklar ve çözüm yolları** üç katılımcı tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; **"***Şey, şimdi o*

kişilere öyle yapılması yanlış. Yani ya öyle yapılması yanlış. O kişilere evet öyle evet yani öyle öyle yapılması yanlış kötü davranılmasını kötü buluyorum yasal değil..…... hakları, çözüm yolları. Evet, o şey de programda yapmayı yapmıştık yapmıştık, yapmıştık, evet ayrımcılıkla ilgili çok şey öğrendim", engeli olmayan katılımcı K-11; *"Haklarla ilgili bilgim az olsa da vardı, o kadar detaylı değildi program destekledi geliştirdi. Toplumun iletişim kurmaları gerekiyor engelliler ile engeli olmayan insan işte karışık önemli olan birlikte olmamız hepimiz beraber o zaman çözüm olur. Birlikte çözüm bulmalıyız"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Bu program engelli hakları vardı. Bu konuda bilinçlendiğimi düşünüyorum"*. İki katılımcının dile getirdiği **herkesle eşit olma** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-3; "*….programda bu haklar konusunda programda çok işlediğimiz için işte bu konuyu o yüzden gördüm. Hani gerek kendimde olsun gerek karşı tarafım da olsun herkesle eşittim. Yani herkesle çok rahat konuşabiliyordum"* ve engeli olmayan katılımcı K-10; "*Herkes eşit olmalı"*. Katılımcılar tarafından bir defa dile getirilen **haklar var ama uygulanmıyor** engeli olmayan K-6 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Bilgim yoktu ama öğrendim. Kurum olarak mesela dekanlığın aldığı önlemleri öğrendim. Ona ulaşabileceğimizi öğrendim. Bunlarla ilgili yasaların olduğunu öğrendim uygulanmasa da Birleşmiş Milletler' in yasaları, ülkenin bizim kabul ettiğimiz engelli hakları ne kadar çok uygulandığını düşünmesem de en azından bir çözüm önerisi olmuş"*.

Fırsat eşitliği teması ile ilişkili hak savunuculuğu alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**hakkını savunamama",** 2 (%16,6) katılımcı "**yaşamın içine aktarılmamış**", 1(%8,3) katılımcı "**çok çaba gerektiriyor**", 1 (%8,3) katılımcı "**yalnız bırakılmak**", 1 (%8,3) katılımcı "**kullanılan kavramlar önemli**" ve 3 (%25) katılımcı "**dayanışma**" olmak üzere 10 (% 83,3) katılımcı altı farklı ifade kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından iki defa dile getirilen **hakkını savunmama** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; *"Engelliler daha çok dışlanma noktasına gelebiliyor. Yani siz işte ne yaparsanız yapın ya da sadece göstermelik olarak a biz bunların yanındayız tarzında olaylar oluyor. Normal insana o tarz bir şey yapamazsın çünkü daha fazla bir tepki koyar. Hani böyle diyordunuz şimdi niye böyle yaptığınız tarzında ama engelliler de öyle bir ses çıkarma olmuyor. Çünkü insanlar nereye*

başvuracaklarını ne yapacaklarını bilmiyorlar bir ayrımcılık olduğunda" ve engeli olan katılımcı K-2; "*Engelli birinin evet ona şey şöyle. Şöyle olmuştu. Böyle dalga geçiyorlardı, onunla öyle öyle olmuştu, dalga geçiyorlardı. Engelli bir kişinin ayrımcılık oluyor oluyor oluyor oluyor. Dalga geçmişlerdi görmüştüm. Tanık oldum. Diğerleri dalga geçiyorlar diye eeşey, şimdi de şey yapsam. Şimdi bana tepki verebilirler. Sessiz kaldım. Zarar verebilirler diye yapmadım"*. İki katılımcının dile getirdiği **yaşamın içine aktarılmamış** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-3; **"***Haklarla ilgili böyle olmaması lazım, böyle olsa dahi hani böyle kötü anlamda hani böyle olumsuz anlamda değil, iyi anlamda konuşmuşluğum oldu baya. Çünkü 2017 de şeye gitmiştik, konferans vardı işte şeyin genel koordinatörünün İstanbul da ona gitmiştim. Bir kere orada çok rahattık gibi ama. Hani böyle çok hani görünüşte herkes oncuyuz buncuyuz ama dışarıda hiç kimse oncuyuz buncuyuz olmuyor. Öyle bir ayrımcılık gördüm baya İstanbul'da bile*" ve engeli olmayan katılımcı K-9; *"Engellilere gereken özen özenin gösterilmediğini daha çok fark ettim. Yani şöyle Düşünüldüğünde konuşuyoruz. Toplantı da konuşuyoruz, ediyoruz ama çıkıldığında mesela X'in en son en son toplantıda onu söylediğinde çok dikkatimi çekmişti. Eee ben buradan çıkıyorum, burada konuşuyoruz, ediyoruz, kafa patlatıyoruz. Bir şeyler söylüyoruz ama ben çıkıyorum. Buradan çıktığımızda otobüs beklerken otobüs geçiyor ve otobüs beni engelli olduğum için almıyor dediğinde ben onun bir durup düşünmüştüm yani evet, konuşuruz ediyoruz ama insanların kafasındaki düşünce yapısını bir şekilde hani atamıyoruz, anlatıyoruz. Evet, mesela 3 Aralık Dünya Engelliler günü içinde o gün herkes çok duygusaldır. Yok işte engellilere çok önem verdiler falan ama 4 Aralık oldu. Herkesin her şeyine aynı şekilde stabil bir şekilde devam. Engellilere sadece üç gün 3 Aralık Dünya Engelliler günü için özen gösterilmez. Full özel gösterilse daha iyi olabilirdi"*. Engeli olan katılımcı K-4 tarafından dile getirilen **çok çaba gerektiriyor** şöyle ifade edilmiştir; **"***Okula almadılar, ilkokula başladığımızda başka okula gittik. Yani bunun için çaba çaba harcadık"*. Bir katılımcı tarafından dile getirilen **yalnız bırakılmak** engeli olmayan katılımcı K-5 tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"…video çekimi ya da sohbetlerimizde işte neler yaşadıklarına dair çözüm için uğraşıp da ne kadar yüzüstü bırakıldıklarında dair ve şunu fark ettim. Onların hiçbir umudu kalmamış artık bir şeylerin düzelebileceğine dair. Çünkü her seferinde umutlarını kırıp yarıda bırakmışlar. O*

yüzden o beni çok üzdü mesela hani ben diyorum ki şunu yapabiliriz, belki sesimizi duyarlar. Hayır diyor. Ben bunu da yaptım. Şunu da yaptım ama hiçbir zaman sesimizi duymadılar, duymuş gibi yaptılar. Sadece belli günlerde bizi fark ettiler. O da hepsi hani kamera için, gösteriş için fark ettiler. Onun dışında hiç birileri bizi görüp sorunlarımızı çözüm yapmadı diyorlar yani". Bir katılımcının dile getirdiği **kullanılan kavramlar önemli** engeli olmayan katılımcı K-6 tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Önceden de söylemiştim. Çok şaşırdım aslında örneğin o videoyu birlikte hazırladığımız sözler aslında. Hani ben çok basit gördüm. O şeyin normal tanım gibi ama hani o konuşmaya gittiğimizde konuşmadaki nasıl diyeyim. Herkes onu bizim yazdığımız şeyleri söylemeye çalışıyordu aslında biz zaten videoda onu anlatmışız. Ben çok basit gördüm aslında o cümleler aslında çok da önemliymiş onlar. Eğitim hakkı yaşam hakkı yazdığımız tanımlar. Videolar çok önemli aslında. Ama iyi işte iyi hazırlanması ve video ile uğraşılması lazım yani erişilebilirlik önemli".* **Dayanışma** üç katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-7; *"Bu program öncesinde bazı hakları biliyordum ama bu kadar değildi. Program da geliştirdi. Destekledi. Onlar hakkında daha fazla bilgi edindim. Haklarını daha fazla savunacağıma kendime görev bildim"*, engeli olmayan katılımcı K-10; "*Toplantı yaptığımız zaman Y söylemişti. Özellikle hani asansörleri anlatmıştı. Şeyi anlatmıştık. Armağan Dönertaş da ki asansörü orada bilmiyorum çözüm olur mu? Ama orada birlikte dayanışma içinde olmasını istedik. Talep ettik. Dayanışma önemli yani"* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Üniversite olsun, özel hayatları olsun her yerde nasıl bence birlik olmaları gerekiyor herkesin birlik olmaları haklar konusunda destek olma konusunda her şeyde herkes birlik olmalı".*

4.8. Üniversite İklimi Teması

Bu başlık altında araştırmanın sekizinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "üniversite iklimi" ile ilgili görüşlerinin uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.8.1 ve Tablo 4.8.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.8.1.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "üniversite iklimi" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Üniversite İklimi	-Yönetim ve uygulamalar (K-1,K-4,K-6,K-9)	**4**	**33,3**
	Kod;-"Ulaşım sıkıntılı" (K-1)	1	8,3
	-"Yetersiz bilgilendirme" (K-4,K-9)	2	16,6
	-"Tüm öğrenciler ayrımcılığa uğruyor"(K-6)	1	8,3
	-İletişim (K-1,K-2,K-3,K-6,K-9)	**5**	**41,6**
	Kod:-"Dersle ilgili" (K-1)	1	8,3
	-"Güvensizlik" (K-3)	1	8,3
	-"Arkadaşlığa açık" (K-2)	1	8,3
	-"Fırsat tanımama"(K-6)	1	8,3
	-"Daha hassas davranma" (K-9)	1	8,3
	-Değer yargıları (K-2,K-3,K-4,K-5,K-7,K-8,K-11,K-12)	**8**	**66,6**
	Kod;-"Adil olma" (K-3)	1	8,3
	-"Eşit görme"(K-4,K-8,K-11)	3	25
	-"Saygı duyma" (K-2,K-5,K-7)	3	25
	-"Önyargısız olma" (K-12)	1	8,3
	-Arkadaş tercihleri (K-1,K-3,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,K-11,K-12)	**9**	**75**
	Kod; -"Eğlenceli olmalı" (K-1)	1	8,3
	-"Benzer olma" (K-3,K-6,K-8,K-9,K-11,K-12)	6	50
	-"Herkes arkadaşım" (K-7,K-10)	2	16,6

Tablo 4.8.1'de görüldüğü gibi üniversite iklimi teması "yönetim ve uygulamalar, iletişim, değer yargıları ve arkadaş tercihleri" olmak üzere dört alt temadan oluşmaktadır.

Üniversite iklimi temasının yönetim ve uygulamalar alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**ulaşım sıkıntılı**", 2 (%16,6) katılımcı "**yetersiz bilgilendirme**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**tüm öğrenciler ayrımcılığa uğruyor**" şeklinde üç farklı ifadeyi 4 (%33,3) katılımcı kullanmıştır. Bir katılımcının dile getirdiği **ulaşım sıkıntılı** ifadesi engeli olan katılımcı K-1 tarafından şöyle aktarılmıştır; *"...getirdiği zorluklar bir kere ev uzak ise ulaşım çok büyük problem ya da işte kampüsler arası geçişler. Eğer ortopedik*

rahatsızlığı olanlar için en büyük sıkıntı ulaşımda diyebilirim…", katılımcılar tarafından iki defa dile getirilmiş olan **yetersiz bilgilendirme** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; "*….başkan konuşabilir, başkan derken şey yöneticiler konuşabilir, bilgilendirebilir. Bölüm başkanı, hocalarında konuşması lazım…"* ve engeli olmayan katılımcı K-9; "*..ders programlarına mesela 15 dakikalık veya 20 dakikalık ve bize bu konuda bilgi verebilecek öğretmen, ders programı olarak konulabilir bilgi verme amaçlı olarak..*". Bir katılımcının dile getirdiği **tüm öğrenciler ayrımcılığa uğruyor** engeli olmayan K-6 katılımcısı tarafında şöyle ifade edilmiştir; "*…aslında o konuda hocalarla biraz ayrımcılık oluyor olabilir diyebilirim. Aslında üniversite ortamında hocalarla öğrenciler arasındaki şeyler farklar genelde çok soğuk olabiliyor. Ayrımcılığı toplu olarak uğrayabiliyoruz. Ayrımcılığa yani pozitif bakmıyorlar öğrencilere empati kurabilirler diye düşünüyorum hoca olaraktan üniversite olaraktan…".*

Üniversite iklimi teması ile ilişkili iletişim alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**dersle ilgili**", 1 (%8,3) katılımcı "**güvensizlik**", 1 (%8,3) katılımcı "**arkadaşlığa açık**", "1 (%8,3) katılımcı **fırsat tanımama**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**daha hassas davranma**" olmak üzere beş farklı ifadeyi beş katılımcı kullanmıştır. Katılımcılar tarafından **dersle ilgili** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; "*…sınıf ortamında genelde yakın çevremde sırada benimle beraber oturan arkadaşlarımla konuşurum. Ondan sonra ders ödevi paylaştığım arkadaşlarım var, onlarla konuşurum genelde ödevle alakalı …",* bir katılımcı tarafından dile getirilen güvensizlik engeli olan K-3 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*…daha çok arkadaşlarımla geçiriyorum….konuşmasına, hareketlerine birde bana nasıl yaklaşımı, nasıl olduğunun şey yapıyorum. Seziyorum yani..*". **Arkadaşlığa açık** olma durumunu engeli olan katılımcı K-2 şöyle dile getirmiştir; "*Ee sağlıklı bir kişiyle benim arkadaşlık yapmam…yani beraber olmamız konusunda iyi, evet, iyi güzel, güzel…*". Bir katılımcının ifade ettiği **fırsat tanımama** engeli olmayan katılımcı K-6 tarafından şöyle dile getirilmiştir; "*..okulumuzda engelli arkadaşlar var ama birbirimizi görme fırsatımız olmadı. Hiç görmedim. Sınıfta görmüştüm ama hiç iletişim kurmadık…".* Katılımcıların bir defa dile getirdiği **daha hassas davranma** engeli olmayan katılımcı K-9 tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*...yani arkadaşım var*

X ve Y onlarla da çok iletişimimiz çok sağlamdı. Yani ben dediğim gibi ayırt etmeden onları da bu yani engelli olduklarını hissettirmeden her konuşmamızda dikkat ederek konuşuyoruz. Zaten hepimiz yanlış bir şey söyleyip kalplerini kırmamak için".

Üniversite iklimi teması ile ilişkili değer yargıları alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**adil olma**", 3 (%25) katılımcı "**eşit görme**", 3 (%25) katılımcı "**saygı duyma**" ve 1 (%8,3) katılımcı "**önyargısız olma**" şeklinde dört farklı ifadeyi 8 (%66,6) katılımcı kullanmıştır. Buna göre, katılımcılar tarafından **adil olma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-3 şu ifadeyi kullanmıştır; *"Bir insana nasıl bakıyorsan karşındakine de öyle bakmalısın ama daha naif, hani bizim tarafımızdan daha naif bakılması lazım…Düşünsünler demiyorum. Hani bizi düşünsünler demiyorum ama şeye baksınlar, ortak baksınlar. Adaletli olarak baksınlar…",* katılımcılar tarafından üç defa dile getirilen **eşit görme** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; *"…öbürleri gibi davranmalı….diğer insanlara davrandıkları gibi davranmazlar.*", engeli olmayan katılımcı K-8; "Her bireyin, her canlının eşit bir şekilde sevileceği bir yer olmalı…" ve engeli olmayan katılımcı K-11; "*Engelli bireyler veya normal bireylerin hep birlikte derse katılması olabilir. Ayrımcılık olmadan…*". **Saygı duyma** üç katılımcı tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; "*…insanlar sevmeye biliyor ama hani saygı duyması lazım. Öyle bir şey var. Öyle bir şey var*", engeli olmayan katılımcı K-5; *"... herkesin birbirine saygı duyduğu bir ortam olmalı. Yani kimsenin bu ayrımcılık sadece engel olarak değil maddi olarak da olabilir. Hani? Çünkü biz bakıyoruz mesela BESYO üzerinden örnek vereyim, kimin hangi marka giydiğine çok fazla bakıyoruz. Yani hummel mı giymiş nike mi giymiş ona göre yaklaşımlar da farklı oluyor. Kesinlikle insanların birbirini hani maddi veya da hani fiziksel engelli hani bir sorun olarak görmeden sadece insan olduğu için sadece aynı havayı birlikte soluyabildiğimiz için bir şeyleri paylaşmamız gerektiğini düşünüyorum. Saygı çerçevesinde*." ve engeli olmayan katılımcı K-7; *"….tüm insanların iç içe birlikte sevgili ve saygılı olduğu ortam*". Bir katılımcının ifade ettiği **önyargısız olma** engeli olmayan katılımcı K-12 tarafından şöyle dile getirilmiştir; *"Yani dürüstlük etkili oluyor. Yani insanlara karşı bakış açısı. Yani önce önyargılı olmaması".*

Üniversite ilkimi temasının arkadaş tercihleri alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**eğlenceli olma**", 6 (%50) katılımcı "**benzer olma"** ve 2 (%16,6) katılımcı "**herkes arkadaşım**" biçiminde üç farklı ifadeyi 9 (%75) katılımcı kullanmıştır. Katılımcılar tarafından **eğlenceli olma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; *"…arkadaş olma konusunda şöyle, bazı engelliler çok karamsar oluyor, böyle işte hayat hikayesini baştan alıyor işte hayat bize kötü davrandı falan çok karamsar başlayanlar var. Ben öyleler ile pek arkadaş öyle samimi arkadaş olmuyorum ama böyle çok eğlenceli engelliler var. Onlarla arkadaş oluyorum benim de var engelli arkadaşlarım. Duruma göre değişiyor*". Altı katılımcı tarafından dile getirilen **benzer olma** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-3*; "..iyi düşünüyorum çok iyi düşünüyorum hatta. Normali bizim gibi hani bizi anlamıyor normal yani karşımızdaki bizi anlamıyor. Hani aynı engelli olduğumuz engel durumunda olan daha çok anlıyor. Daha çok şey yapıyor. Hani en azından birlik olacağımızı düşünüyor yani kol kola bir yere kadar gidebileceğimizi düşünüyorum.*", engeli olmayan katılımcı K-6; "*…yani konuşma şekli benimle kurduğu iletişim daha çok etkiliyor dur. Anlaşabiliyor muyum? Anlaşılmaz mıyım?.. Arkadaş tercihinde daha çok aynı spor dallarıyla uğraştığım. Genelde fiziksel aktivitelerimiz benzer olması uğraşlarımızın benzer olması*", engeli olmayan katılımcı K-8; *"...karakteri, kafamın uyuşması*…", engeli olmayan katılımcı K-9; "*Eee daha çok zaman geçirdiğim insanlar benimle anlaşabilen insanlar, gruplaşma ya çok yakın olmayan insanlar*", engeli olmayan katılımcı K-11; "*Bana uyumu birlikte iyi vakit geçirebiliyorsam ve anlaşabiliyorsam*" ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Yani anlaşabildiğim. Hımm aynı bir düşüncede olabiliyorsak. Aynı espriye gülmek bile ayrıca çok etkili".* Katılımcılar tarafından **herkes arkadaşım** iki defa şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-7; "*Engelli engelsiz fark etmiyor. Ben onları sevgiyle bakıyorum. Ya benim için böyle bir şey yok. Herkes arkadaşım."* ve engeli olmayan katılımcı K-10; "*Arkadaş seçimim fark etmez yani nasıl söylesem iç içe olmaları gerekir zaten birlikte olmalılar. Herkes ile arkadaş olurum*".

Tablo 4.8.2.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "üniversite iklimi" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Üniversite İklimi	-Çözüm odaklı yönetim (K-1,K-2,K-5,K-6,K-8,K-9,K-10)	**7**	**58,3**
	Kod;-"Sorunlar için etkili diyalog"(K-1,K-8,K-9,K-10)	4	33,3
	- "Bilgilendirme eksik" (K-2,K-5,K-6)	3	25
	-Arkadaş tercihleri (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-8,K-9, K-10,K-11,K-12)	**12**	**100**
	Kod;-"Bütüncül bakış açısına sahip olma" (K-1)	1	8,3
	-"Anlaşabilme" (K-2,K-8,K-10,K-11,K-12)	5	41,6
	-"Özeline saygı" (K-3)	1	8,3
	-"Kabullenenler" (K-4)	1	8,3
	-"Arkadaşlık için fırsatlar yaratılmalı" (K-5)	1	8,3
	-"Değerli hissetme" (K-7)	1	8,3
	-"Benzer olma" (K-6,K-9)	2	16,6
	-Fırsat eşitliği (K-2,K-3,K-5,K-7,K-11)	**5**	**41,6**
	Kod; -"Önyargısız" (K-2)	1	8,3
	- "Eşitlikçi" (K-3, K-11)	2	16,6
	- "Saygılı ve eşit olmak" (K-5,K-7)	2	16,6

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.8.2'de sunulmuştur. Tablo 4.8.2'de görüldüğü gibi üniversite iklimi teması "çözüm odaklı yönetim, arkadaş tercihleri ve fırsat eşitliği" olmak üzere üç alt temadan oluşmaktadır.

Üniversite iklimi teması ile ilişkili çözüm odaklı yönetim alt temasında 4 (%33,3) katılımcı "**sorunlar için etkili yönetim**" ve 3 (%25) katılımcı "**bilgilendirme eksik**" şeklinde iki durumu 7 (%58,3) katılımcı ifade etmiştir. Dört katılımcının dile getirdiği **sorunlar için etkili diyalog** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; "*Üniversite dediğin zaman rektörlüğe bağlı rektörün bu işlerle birebir ilgilenmesi lazım. Yani işi gücü bırakıp bunlarla ilgilenmesi lazım. Çözmesi gerekli ama oturup konuşmalıyız. O zaman da çözülmeyecek çok büyük*

problemler değil. Yani bunu çözen yüzde yüz engellilere uygun hale getiren üniversiteler vardır Türkiye'de. Bence bunun rektörlüğün bizzat bakması lazım", engeli olmayan katılımcı K-8; *"Canlı bağlantı yapmıştık ya toplantılar sırasında etkileşim destek programı süresi içinde planladığımız toplantıda konuşmuştuk. Herkesin sorununu çekinmeden söyleyip, buna karşılık, herkesin çözüm önerisi oldu. Bu senatolarda da veya canlı görüşmelerle de bu sorunlar konuşularak çözüme uğrayabilir"*, engeli olmayan katılımcı K-9;*"Üst kişilerle biz öğrenci olarak bir yere kadar sadece fikir sunabiliriz. Bunu plana dökemeyiz. Onun için üst kişilerle konuşarak aslında bir şeyler yapabiliriz. Evet, bizim okulda erişilebilirlik şu an çok sıkıntılı değil gibi rampa var işte görme engelliler için sarı çizgiler mevcut ama diğer fakültelerde çok olduğunu düşünüyorum. Üst kişiler yani bu konu masaya yatırılabilir. Yönetimde olanlar yani"* ve engeli olmayan katılımcı K-10; *"Daha üst birimlere yapılan hataları ya da yanlışları bildire biliriz. Çözüm isteyebiliriz"*. Üç katılımcının dile getirdiği **bilgilendirme eksik** ise katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2;*"....üniversitede ayrımcılık öğretmek eeee öğretmeleri lazım, engellilik konusunda bilgilendirme, herkesin farklı olduğu ve haklar konusunda evet, evet, evet, hepsini öğretmeleri lazım"*, engeli olmayan katılımcı K-5; *"Yani bir Engelli Hakları Sözleşmesi olduğunu biliyordum ama hani ya bunun içeriğini tam olarak bilmiyordum çünkü hiç hani diyorum ya ben bu etkileşim grubuna gelene kadar evet varlar. Farkında olduğumu sanıyordum ama hiçbir zaman da açıp da engelli hakları neymiş diye araştırmamıştım. Aslında bilmemiz gerekiyor ve bu okullarda bize öğretilmesi gerekiyordu. İlkokuldan itibaren özellikle de üniversite çünkü bilginin bilgi en açık olduğumuz en iyi yani ağaç gibi düşünün. Hani en iyi yeşere bildiğimiz zamanlarda bize bunun bilincini katmaları gerekiyordu. Eğitimde de bu konuda çok eksikler var"* ve engeli olmayan katılımcı K-6; *"Genelde hakları ve kuralları önceden belirlenmiş, bunun için uygun ortam uyarlanmış olması lazım ve kuralları ve cezaları da belli olması lazım diyebilirim. Aslında her şey önceden belli ve hazır olması lazım*".

Üniversite iklimi temasının arkadaş tercihleri alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**bütüncül bakış açısına sahip olma**", 5 (%41,6) katılımcı "**anlaşabilme**", 1 (%8,3) katılımcı "**özeline saygı**", 1 (%8,3) katılımcı "**kabullenenler**", 1 (%8,3) katılımcı "**arkadaşlık için fırsatlar yaratılmalı",** 1 (%8,3) katılımcı **"değerli hissetme"** ve 1

(%8,3) katılımcı "**benzer olma**" şeklinde yedi farklı ifadeyi 12 (%100) katılımcı kullanmıştır. Katılımcılar tarafından **bütüncül bakış açısına sahip olma** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-1 şu ifadeyi kullanmıştır; ***"****Arkadaşlar tercihlerimde bir kere eğlenceli insanları seçerim. Ondan sonra beni böyle engelli olduğum için geri plana atmayacak insanları seçerim. Yani ne plan yapıyorlarsa beni de dahil ederler mesela geçen işte koşu yarışı yapalım demiştik mesela beni de dahil etmişler. Sonuncu olacağım yani baktığın zaman belli bir şey ama mesela bende dahil etmişler. Sen de gelsene falan gittik, eğlendik sonuncu oldum ama problem değil, maksat, eğlenmek, bowling yapmışlar mesela beni de davet ettiler bu tarz insanları seçerim. Daha bütüncül bakış açısıyla bakabilen insanları…Hayata daha eğlenceli kılıyor bence*". Beş katılımcı tarafından dile getirilen **anlaşabilme** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; *"Şey eee anlaşabileceğimi kişiler*", engeli olmayan katılımcı K-8; "*Anlaşıyorsam, eğlenebiliyorsam ve düzgün bir insansa, iyi insan karakter tabi önemli"*, engeli olmayan katılımcı K-10; *"Bana uyuyorsa ters bir şey yoksa işte anlaşabiliyorsam"*, engeli olmayan katılımcı K-11; *"Fark etmez. Genelde anlaşma, muhabbet ve sohbeti iyi olanlarla"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Anlaşabildiğim karakterdeki insanlarla"*. **Özeline saygı** bir katılımcı tarafından dile getirilmiş ve engeli olan K-3 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Ben her türlü insan tercih edebiliyor ama hani çok soru soranlar dan hiç tercih etmiyorum çünkü çok sıkıyorlar. O yüzden o sıkıntıyı yaşadığım için çok az insan var hayatımda çünkü böyle. Çünkü böyle hani bir şey diyorlar yani korkuyorum hani daha çok irdeleyecekler. Hani içini aramaya çalışıyor. Bu millet böyle içini arıyorlar. Bir şey anlatırken içini arıyorlar o yüzden, öyle giriyorlar yani özeline*". Bir katılımcı tarafından dile getirilen **kabullenenler** ise engeli olan K-4 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Bana iyi davrananlarla"*. **Arkadaşlık için fırsatlar yaratılmalı** katılımcılar tarafından bir defa dile getirilmiş ve engeli olmayan Katılımcı K-5 tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"…birlikte bir şeyler ve şey olmalı mesela bizim sınıfımızda. Ya ben kaç yıldır bu okuldayım yani hiç sınıfımda mesela engelli tekerlekli sandalyeli birini görmemiştim mesela. Ya da görmedim yani etkileşim grubunda gördüm. Hani okulda evet gördüm oluyor ama ben o insanla empati kurabilmem yakınlık kurabilmem için birlikte sosyalleşmeliyiz. Birbirimize bir şeyler katabiliriz ama bunun da imkânı yok. Sanki onlar çok başka yerdeler gibi. Hani varlar ama yoklar*

...". Bir katılımcının dile getirdiği **değerli hissetme** engeli olmayan K-7 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Karşımdaki insanın saygılı ve sevgili olması ve güvenilir olması, bana güler yüzle yaklaşılması, bana sevgi göstermesi".* **Benzer olma** iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-6; *"Genelde hobilerimizin uyuşması, sohbeti diyebilirim. Arkadaşlar tercihlerim de genel olarak hobiler diye biliyorum. Hobilerimiz uğraşlarımız"* ve engeli olmayan katılımcı K-9; *"Sadık olması. Vicdanlı olması benim gibi merhametli olması".*

Üniversite iklimi temasının fırsat eşitliği alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**önyargısız**", 2 (%16,6) katılımcı "**eşitlikçi**" ve 2 (%16,6) katılımcı "**saygılı ve eşit**" olmak biçiminde üç ifade 5 (%41,6) katılımcı tarafından kullanılmıştır. Katılımcılar tarafından **önyargısız** bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-2 şu ifadeyi kullanmıştır; "*Ayrımcılığın en az olduğu. Yani evet üniversite çok böyle mükemmel olması lazım, Yani eee. Yani şey insanlar. Ona göre yani öyle farklı olur insanlar Yani şey. evet birde şey anlayışlı böyle. Yani iyi düşünürler, önyargıların olmaması evet, evet öyle evet evet sevmek. Birlikte olmak. Tam tersine düşünmemek".* İki katılımcının dile getirdiği **eşitlikçi** ifadesini katılımcılar şöyle aktarmıştır: Engeli olan katılımcı K-3; ***"****Bence üniversitede ayrımcılık hiç olmamalı her herkese böyle eşit davranmalı. Ama bu dünyada eşit ve adalet görmediğim için bir şey hımm çok bir şey diyemiyorum. Ama hiç olmamalı. Bu üniversitenin kendi üniversitemizde de gördüğümü düşünmüyorum çünkü görmüyorum. Öyle olduğunu"* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Nasıl olmalı hımm bence üniversitede iç içe olmaları gerekiyor. Beraber her şeyi eşit tartışmaları falan gerekiyor".* **Saygılı ve eşit olmak** ifadesi iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir*:* Engeli olmayan katılımcı K-5; ***"****Bence üniversite ortamı kesinlikle herkesin birbirine saygı duyduğu ve birbiriyle ya tanısa da tanımasa da herkesin birbirine güler yüzle çıkarsız bir şekilde günaydın dediği merhaba dediği bir yer olmalı bence herkesin birbirine destek olduğu bir yer olmalı. Bence çok bir şeye gerek yok saygı destek güler yüz"* ve engeli olmayan katılımcı K-7; *"3 Aralık Dünya Engelliler günü olan konuşmasında arkadaşımız X 'in eşit görülmediklerini söylemesi, ben çok etkilenmiştim. Herkesin birbirine saygı duyduğu herkesin eşit olduğu bir üniversite ortamı".*

4.9. Akademik Program Teması

Bu bölümde araştırmanın dokuzuncu alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "akademik program" ile ilgili görüşlerinin uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.9.1 ve Tablo 4.9.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.9.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "akademik program" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Akademik Program	-Farklı öğretim (K-4,K-5,K-6,K-12)	**4**	**33,3**
	Kod;-"Bireysel farklılıklar ve öğrenme biçimleri" (K-4,K-5,K-6,K-12)	4	33,3
	-Kaynaştırma -bütünleştirme (K-9)	**1**	**8,3**
	Kod:-"Bireyselleştirilmiş eğitim" (K-9)	1	8,3
	-Kapsayıcı eğitimin bileşenleri (K-1,K-2,K-7,K-8,K-11)	**5**	**41,6**
	Kod; -"Yöntem ve araçlarda yapılacak düzenlemeler (K-1,K-8)	2	16,6
	-"Programda yapılacak düzenlemeler" (K-2)	1	8,3
	-"Aynı eğitim ortamı" (K-7, K-11)	2	16,6

Tablo 4.9.1'de görüldüğü gibi akademik program teması "farklı öğretim, kaynaştırma-bütünleştirme ve kapsayıcı eğitim bileşenleri" olmak üzere üç alt temadan oluşmaktadır.

Bu temanın birinci alt teması olan farklı öğretim alt temasında 4 (%33,3) katılımcı "**bireysel farklılıklar ve öğrenme biçimleri**" durumunu şöyle ifade etmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; *"Ben çalışmak için çoğundan daha çok zaman harcıyorum. Çalışmak için daha çok zaman harcıyorum diğerlerine göre yoğun olmayan ama*

herkese aynı olması lazım", engeli olmayan katılımcı K-5; *"...yani nasıl bir engelli olduğuna bağlı mesela ama yine de çok bir şey ifade edeceğini sanmıyorum. Ama ben şahit olduğumdan ifade edecek olursam görme engelli bizim yani görünmüyorlar gerçekten. Hani onlar zaten göremiyor ama başkaları da onların görmesine yardımcı olmuyorlar*", engeli olmayan katılımcı K-6; "M*esela bir oyun olabilir yani sportif bir aktivite olabilir. Tabi ki olabilir yaptığında mesela sporda tabi ki kişiye de bağlı olmalı"* ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Bir de bunu mesela bazen otizmli falan fark edemiyorlar, o da daha bir şey oluyor. Sıkıntı çok büyük oluyor. Fark edemedikleri için çocuğun hayatı baya etkileniyor. Yani ona göre düzenlemek lazım".*

Akademik program temasının kaynaştırma-bütünleştirme alt temasında yer alan **bireyselleştirilmiş eğitim** durumu bir katılımcı tarafından şöyle ifade edilmiştir; engeli olmayan katılımcı K-9; "*…yani aslında onlara verilen eğitimde bizim sınıfta da var. Mesela çok yetersiz kaldığını düşünüyorum ben. Çünkü anlama zorluğu da çekebilen oluyor bazen. Hani ayriyeten bir şekilde bir gün onlara ayrılabilir mi? Veya bir ders onlara ayrılabilir mi diye düşünüyorum ben…".*

Akademik program teması ile ilişkili kapsayıcı eğitim bileşenleri alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**yöntem ve araçlarda yapılacak düzenlemeler**", 1 (%8,3) katılımcı "**programda yapılacak düzenlemeler**" ve 2 (%16,6) katılımcı "**aynı eğitim ortamı**" biçiminde üç durum ile ilgili 5 (41,6) katılımcı görüş bildirmiştir. İki katılımcı tarafından **yöntem ve araçlarda yapılacak düzenlemeler** şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; "*…mesela futbol derslerini gidiyoruz. Tenise gittik mesela geçen sefer ata bindik. Bu tarz aktiviteler olabilir. Her insanın hayatında olan şeyler bunlar. Bunlar engellilere olmaz. Normal insanlar yapabilir tarzında değil, hepsini birleştirebiliriz engelli bireylere biraz daha özen gösterilmesi biraz daha tolerans tanınması gerekebiliyor bazen. Bu da tabii her okulda mümkün olmuyor. Kişiden kişiye değişen bir şey…"* ve engeli olmayan katılımcı K-8; "*…sınavların hepsi eşit olmalı".* Katılımcılar tarafından bir defa dile getirilen **programda yapılacak düzenlemeler** engeli olan K-2 katılımcısı tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Programlar, eğitim gibi hım destek olunması önemli…*". İki katılımcı tarafından **aynı eğitim ortamı** şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-7; "*…aynı ortamda*

bulunarak öğrenmek çok güzel bir şey…" ve engeli olmayan katılımcı K-11; "*…engelli bireyler veya normal bireylerin hep birlikte derse katılması*".

Tablo 4.9.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "akademik program" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Akademik Program	- Farklılaştırılmış öğretim (K-4,K-5,K-8,K-10,K-11,K-12	**6**	**50**
	Kod;-"Öğrenci çeşitliliği"(K-4,K-5)	2	16,333,3
	-"Bireye özgü program" (K-8,K-10,K-11,K-12)	4	
	-Öğretim elemanlarının tutumu (K-3)	**1**	**8,3**
	Kod;-"Tanımak için çaba yok" (K-3)	1	8,3
	-Kapsayıcı müfredat (K-1,K-3,K-6,K-7,K-9)	**5**	**41,6**
	Kod;-"Tüm öğrencileri kapsamalı" (K-1,K-3,K-6,K-7,K-9)	5	41,6

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.9.2'de sunulmuştur. Tablo 4.9.2'de görüldüğü gibi akademik program teması "farklılaştırılmış öğretim, öğretim elemanlarının tutumu ve kapsayıcı müfredat" olmak üzere üç alt temadan oluşmaktadır.

Akademik program temasının farklılaştırılmış öğretim alt temasında 6 (%50) katılımcının 2 (%16,6) katılımcısı **öğrenci çeşitliliği**" ve 4 (%33,3) katılımcısı "**bireye özgü program**" biçiminde iki görüş bildirmiştir. İki katılımcının dile getirdiği **öğrenci çeşitliliği** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; "*Boccia keyifli bir oyun herkes oynayabiliyor. İyi planlandığı için derslerde böyle olmalı"* ve engeli olmayan katılımcı K-5; *"Şöyle deyim mesela normalde video hazırlamak ya da izlemek benim için çok kolay bir şey çünkü benim hiçbir engelim yok. Yani ben videoyu başlatıyorum ve sadece dinleyerek görerek. Onu, hani şey yapıyorum çünkü ikisinde de bir sorun yok ama biz o videoyu hazırlarken mesela şey duyma engelliler için işitme engelliler için betimlemeler şey görme engelliler için*

betimlemeler yapmaya başladık. İşitme engelliler için alt yazılar ya da mesela orada sunumda da aynı şekilde. İşitme engelli dili bilen bir arkadaş geldi. Bütün hepsini baştan sona. Yani aslında herkesin engeline göre bir şeyler hazırladık ve bu işin gerçekten nasıl farklı olduğunu. Gördüm orda yani. Ve o zaman empati kurabildim diyebilirim. Daha iyi yani şey yapabildim. Çünkü normalde hani ne gerek var, hani betimlemeye dedim. Ben onu söyledim önce yani ne gerek var falan sonra düşündüm evet ya hani görmesem ne olduğunu nereden bileceğim ki yani o yüzden ders planları, programlar ona göre planlanmalı uyarlanmalı yani". Dört katılımcının dile getirdiği **bireye özgü program** ise katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-8; *"Derslere bizim kadar katılamıyorlar. Mesela bizim uygulamalı derslerimizde onlar çoğunlukla katılamıyor ya da kısıtlı katılıyor. Boccia oyununda birlikte oynadık. Çünkü onlara oyun uyarlanmıştı. Oynamasını etken gösterilen bir şey bir alet geliştirmişlerdi. Uygulama derslerinde böyle bir şey olmuyor"*, engeli olan katılımcı K-10; *"Boccia mesela Y'le benim hiçbir farkımın olmadığını anladım. O da aynı şekilde o sporu yapabiliyordu. Bende aynı şekilde o sporu birlikte yapabiliyordum onunla"*, engeli olan katılımcı K-11; *"Bence daha onlar için uygun olması gerekiyor. Yardım etmeleri falan gerekiyor hoca olsun öğrenciler olsun. Uyarlama yapmak gibi"* ve engeli olan katılımcı K-12; *"Yani ımmm örneğin boccia oyununda engel aslında oynamaya falan hiç engel değildi. Hı hı şey düzenleme ve uygulama yaptığımızda evet, herkes ayrışmadan hiçbir fark olmadan fark gözetmeksizin oynadık. Çok keyifliydi, heyecanlıydı. Bütün spor içeriği olan bütün duyguları rekabet heyecan oyun sırasında hepsini yaşadık".*

Akademik program teması ile ilişkili öğretim elemanlarının tutumu alt temasında 1(%8,3) katılımcının dile getirdiği **tanımak için çaba yok** ifadesini engeli olan katılımcı K-3 şu şekilde aktarmıştır; ***"****Okulun ilk zamanları taaa, şey, hani bizi tanımadan önce olmuştu, ben söyledim hani hocalara söylediğimde işte onlar da duyduğu zaman işte ben inanmıyorum. Ben şey etmiyorum. Şey gibisinden konuşuyorlardı. İnanmıyorum gibisinden daha çok kullanıldıkları için ben de onları takmıyorum, yani o yüzden*".

Akademik program teması ile ilişkili kapsayıcı müfredat alt temasında 5 (%41,6) katılımcının ifade ettiği **tüm öğrencileri kapsamalı** durumu katılımcılar

tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; **"**....*hissetmedim zaten bütün planları, programları biz hep beraber yaptık işte. Kime ne uygun herkes fikrini söyledi ortaya güzel işler çıkardık"*, engeli olan katılımcı K-3; *"Program çok güzeldi. Ama bu genel genel olması lazım. Hani böyle çoğunlukta olması lazım. Ama biz kısıtlı kişileriz 15 kişiye yakın kişiyiz ama bunu herkes bilmesi lazım. Mesela okul ortamı bilmesi lazım. Bizim böyle hani hissetmemiz, hissettirmemeleri lazım ama okulda da düşünmediğim için olacağını. Kısıtlı kısıtlı kişilerin arasında olabiliyor hissetmiyorsunuz ama çoğunluğa girince hissediliyor"*, engeli olmayan katılımcı K-6; **"***Seçenekler olmalı, etkileşim destek grubu gibi ve sosyal etkinlikler düzenlenebilir. Çok eğlenceli oluyor çünkü. Genele arttırılabilir sayısı buna teşvik edilebilir"* ve engeli olmayan katılımcı K-7; *"Sunum tarzında bir şeyler hazırlayabiliriz. Mesela 3 Aralık Dünya Engelliler günü konferansındaki gösteriler çok iyiydi. Bence orada hepimizin eşit olduğu bir birimizin birbirimizden farklı olmadığını gösterdiler. Biz programımızdaki çalışmalarımızda bu tarzda o yüzden tüm öğrenciler için de o tarz gösteriler toplantılar hazırlayabiliriz*" şeklinde ifade etmişlerdir. Aynı bölümde engeli olmayan katılımcı K-9 ise şu ifadeyi kullanmıştır; *"Ya aslında eğitimler falan verilse mesela bizim okulda. Bizim okulda çünkü çok var engelli arkadaşlarımız. Bu konuda herkese bilgilendirme yapılsa seminer düzenlense. Aslında daha çok dikkat ederler diye düşünüyorum öğrenci"*.

4.10. Sosyal-Kültürel Faaliyetlere Katılım Teması

Bu bölümde araştırmanın onuncu alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "sosyal-kültürel faaliyetlere katılım" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.10.1 ve Tablo 4.10.2'de gösterilmiştir.

Tablo 4.10.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "sosyal-kültürel faaliyetlere katılım" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Sosyal Kültürel Faaliyetlere Katılım	-Program (K-1,K-2,K-5,K-6,K-7,K-12)	**6**	**50**
	Kod:-"Kişiye göre planlama" (K-1,K-12)	2	16,6
	-"Engele göre planlama" (K-2,K-7)	2	16,6
	- "Ortak etkinlikler planlama" (K-5,K-6)	2	16,6
	-Akran etkileşimi (K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10)	**8**	**66,6**
		3	25
	Kod;-"Değersizmiş gibi hissetme" (K-3,K-5,K-8)	2	16,6
	-"Yaşanmamışlık" (K-4,K-10)	1	8,3
	-"Engeline bağlı"(K-6)	2	16,6
	-"Koruyucu olma" (K-7,K-9)		

Tablo 4.10.1'de görüldüğü gibi sosyal-kültürel faaliyetlere katılım teması "program ve akran etkileşimi" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Sosyal kültürel faaliyetlere katılım teması ile ilişkili program alt temasında 2 (%16,6) katılımcı "**kişiye göre planlama",** 2 (%16,6) katılımcı **"engeline göre planlama"** ve 2 (%16,6) katılımcı **"ortak etkinlikler planlama"** şeklinde üç durumda 6 (%50) katılımcı görüş bildirmiştir. Buna göre iki katılımcı tarafından dile getirilen **kişiye göre planlama** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; *"... normalde onlar da insan. Fakat aktivite seçerken daha çok onun yapabileceği. Mesela tekerlekli sandalyesi varsa atıyorum bir koşu yarışı değil de onun yapabileceği tarzda aktiviteler ya da işte onun rahat gittiğimizde rahat edebileceği kafeler yerler seçmeye çalışırım. Yani ona endeksli…*" ve engeli olmayan katılımcı K-12; "*Koşullar eşit olmalı. Yani ona uygun ortam zaman bütün durumları kapsamak lazım. Yani ona göre düzenlemek lazım*". **Engeline göre planlama** iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; "*...onun engel durumuna göre planlarken. Yapmak istediğimi yapamama. Her şey, ...vazgeçmeyi düşünme, rahatsız olma, yok.*" ve engeli olmayan katılımcı K-7; "*Ya, engelli kişisel hareketleri kısıtlıyor. Onlar da bu yüzden içlerine*

kapanık oluyorlar… dış dünyaya açılamıyor, kendilerini geliştiremiyorlar...". İki katılımcı tarafından dile getirilen **ortak etkinlikler planlama** ise şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-5; *"...toplu etkinlikler olabilir. Yani mesela hem engelli bireylerin hem de normal hiçbir fiziksel sorunu olmayan bireylerin ortak yapabileceği şeyler olabilir. Yani bu şekilde biraz daha iki... hepimizin birbirimize kaynaşacağımız ve bu aslında dışarıdan çok büyük bir dağ gibi gördüğümüz engelin ne kadar ufak olduğunu fark edebileceğimizi sağlayacağını düşünüyorum*" ve engeli olmayan katılımcı K-6; *"...aslında hoca ile öğrenci arasında daha çok etkinlikler olabilir. Mesela daha iç içe etkinlikler sadece öğrenciler arasında değildi. Mesela hocaların da dahil olduğu etkinlikler, toplu etkinlikler, geziler olabilir. Yine gruplaşma olmayacak, o anlamda anlatabilirim. Hani öğrenciler hocalar farklı bir yerde gelmeyecek toplanıp birlikte öğrenciler ile gelecek daha karma*".

Sosyal kültürel faaliyetlere katılım temasının akran etkileşimi alt temasında 3 (%25) katılımcı "**değersizmiş gibi hissetme**", 2 (%16,6) katılımcı "**yaşanmamışlık",** 1 (%8,3) katılımcı "**engeline bağlı**" ve 2 (%16,6) katılımcı "**koruyucu olma**" şeklinde dört durumda 8 (%66,6) katılımcı görüş bildirmiştir. Üç katılımcı tarafından dile getirilen **değersizmiş gibi hissetme** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-3; "*…daha çok hani böyle ayrımcılık yapılmasını daha çok şeyi görüyordu. Korkuyordum. Hani sayılmayacak gibi hissediyordum...*", engeli olmayan katılımcı K-5;"*…empati kurduğumda kesinlikle dışlanıyorlar yani öyle diyim, görünmüyorlar ve dışlanıyor. Engelin asıl açıklaması bu benim için görünmezlik ve dışlanma..*" ve engeli olmayan katılımcı K-8;*"...çok fazla dikkatli bir şekilde bakıyorlar. Rahatsız edici bir bakışlar…".* Katılımcılar tarafından iki defa dile getirilen **yaşanmamışlık** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-4; "*…arkadaşlarımla aktivite yapmak hımm hiç yapmadım*" ve engeli olmayan katılımcı K-10; "*…engelli bir arkadaşla güzel bir şey ama yapmadım hiç*…". Katılımcılar tarafından **engeline bağlı** bir defa dile getirilmiş ve engeli olmayan katılımcı K-6 şu ifadeyi kullanmıştır; *"...engeline bağlı hımm nasıl anlatabilirim. Eee hem onunla tanışmak çok eğlenceli olur diye düşünüyorum. Onun yaşamını öğrenmek öyle bir arkadaş edinmek daha doğrusu bilmiyorum. Ya da bazen denildiği gibi çok yetenekli oluyor bazıları onlardan belki ben bir şey öğrenebilirim onlardan kabiliyet olarak yazılımdan örnek verebilirim. Yazılımda çok iyi olan benim*

bir arkadaşım vardı. Sosyal arkadaşlar diyebilirim internetten tanışmıştım. Çok inanılmaz yetenekli. Otizmli diye biliyorum. Çok sosyal olarak çok aktif değil ama inanılmaz yetenekli. Onun da mesela daha yakın olmak isterdim ben". Katılımcılar tarafından iki defa dile getirilen **koruyucu olma** şöyle ifade edilmiştir: engeli olmayan katılımcı K-7; *"...kendini benim yanımda güvende hissetmesi beni çok mutlu eder"* ve engeli olmayan katılımcı K-9; *"...eee langırtların olduğu yerde X'i indirememiştik. Biz sandalyesi ağır olduğu için erkeklerden hiçbiri yardım etmemişti. Z ile biz indirmiştik*".

Tablo 4.10.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "sosyal-kültürel faaliyetlere katılım" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Sosyal Kültürel Faaliyetlere Katılım	-Sosyalleşmek (K-1,K-4,K-5,K-8,K-10,K-11,K-12)	**7**	**58,3**
	Kod; -"Birlikte halay çekme" (K-1)	1	8,3
	-"İletişimi başlatma" (K-4)	1	8,3
	-"Herkes için spor" (K-5,K-10)	2	16,6
	-"Planlama önemli"(K-8)	1	8,3
	-"Ayrıştırmamak" (K-11, K-12)	2	16,6
	-Bir gruba ait olmak (K-1,K-2,K-4,K-7,K-9)	**4**	**33,3**
	Kod; -"Birlikte hareket etme" (K-1,K-4,K-7,K-9)	3	25
	-"Beraber gitme" (K-2)	1	8,3
	-Akran etkileşimi (K-2,K-3,K-6)	**3**	**25**
	Kod;-"Çekingenlik" (K-2)	1	8,3
	-"Güvenememe" (K-3)	1	8,3
	-" Paylaşımlar önemli" (K-6)	1	8,3

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerin analiz sonuçları Tablo 4.10.2'de sunulmuştur. Tablo 4.10.2'de

görüldüğü gibi sosyal-kültürel faaliyetlere katılım teması "sosyalleşmek, bir gruba ait olmak ve akran etkileşimi" olmak üzere üç alt temadan oluşmaktadır.

Sosyal kültürel faaliyetlere katılım temasının sosyalleşmek alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**birlikte halay çekme",** 1 (%8,3) katılımcı **"iletişimi başlatma",** 2 (%16,6) katılımcı **"herkes için spor",** 1 (%8,3) katılımcı **"planlama önemli"** ve 2 (%16,6) katılımcı **"ayrıştırmamak"** biçiminde beş farklı durum ile ilgili 7 (%58,3) katılımcı görüş bildirmiştir. Bir katılımcı tarafından dile getirilen **birlikte halay çekme** şöyle ifade edilmiştir; engeli olan katılımcı K-1; *"Bence güzel bir şey insanın bir kere sosyalliğini arttırıyor. İşte sosyal statüsünü arttırıyor, daha iyi konuşmayı öğreniyorsun, daha farklı insanlar tanıyorsun. Değişik karakterler tanıyorsun, iyi insanlar tanıyorsun, kötü insanlar yani bir sürü, bir sürü insan var. Çeşit çeşit bunların hepsi tecrübe her insan bir tecrübedir. Birlikte halay çektik daha ne yapalım halay çektik. Daha ne olsun".* **İletişimi başlatma** sadece bir katılımcı tarafından dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-4 tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Merhabalaşıyoruz. Şu anda dışarıda her karşılaştığımızda konuşuyoruz*". İki katılımcının dile getirdiği **herkes için spor** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-5; *"Mesela boccia sporu yaptık. Kesinlikle hayatımda yaptığım en zevkli spordu diyebilirim. Ben onu ben mesela X sayesinde öğrendim. Evet, belki eşit şartlarda olmak için otururak attık ve iyiydi. Yani otururak atmak benim için çok keyifliydi. Çok zevk aldım hani, yani mesela ne yani o ne yapabiliyor kafasıyla bir şey yapabiliyor. Mesela başını oynatabiliyor başı ile o topu atabiliyor. Demek ki makul bir şeyler yapıldığında fırsat yaratılabiliyormuş eşitlik sağlanabiliyormuş. Aslında şey, hani mesela direk baktığımda. X yok ya önyargıyla baktığımda bu ne yapabilir ki ya hiçbir şey yapamaz ama yapabiliyor"* ve engeli olmayan katılımcı K-10; *"Normal arkadaşlarımdan farksız yine birlikte spor yapabiliyoruz. Boccia oynamıştık. Beraber gayet eğlenceliydi".* Katılımcıların bir defa dile getirdiği **planlama önemli** engeli olmayan katılımcı K-8 tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Aktivite yapmak biraz zor olabiliyor. Ülkemiz veya şehrimiz bunlara imkan vermediği için ama programda rahat davrandık etkinlikler hepimize göre planlanmıştı. Zorlanmadık, keyif aldık".* **Ayrıştırmamak** iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-11; *"Her şeye dikkat etmemiz gerekiyor,*

ee ne olabilir en başta ayırmamak gerekiyor bence" ve engeli olmayan katılımcı K-12; *"Olur oluyor da yapılabilir yani aktivitelerde yapılamaz gözüyle bakılamaz buna yaptık oldu. Çok da keyif aldım".*

Sosyal kültürel faaliyetlere katılım teması ile ilişkili bir gruba ait olmak alt temasında 5 (%41,6) katılımcının 4 (%33,3) katılımcısı "**birlikte hareket etme"** ve1 (%8,3) katılımcısı **"beraber gitme"** şeklinde iki durumda görüş bildirmiştir**.** Buna göre, dört katılımcı tarafından dile getirilen **birlikte hareket etme** şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; *;"Ben zaten kendim atılımcı ruhlu olduğum için hani yapamazsam bile a bak işte engelinden dolayı yapamadı. Kenarda otur demesinler diye yine atılırım. Hani kenarda oturup şey yapmaktansa ortaya çıkıp rezil olmayı tercih ederim. O problem değil*", engeli olan katılımcı K-4; **"***Beraber olmak güzel… yeni arkadaşlarım oldu. Arkadaşlarımla paylaşımlarım güzeldi"*, engeli olmayan katılımcı K-7; *"… birlikte hareket ediyorum. Bir yere gidersem onları da götürüyorum veya onların işleri varsa bende onlarla gidiyorum. Bu konuda mesela X' den yine örnek verirsem yemeğini yedirdiğim zamanlar da oldu. Suyunu, çayını, kahvesini içirdiğim zamanlar da oldu. Tabi istediği için. Ben bundan mutluluk duyuyorum. Birlikte paylaşımlarımız artıyor"* ve engeli olmayan katılımcı K-9;*"3 Aralık Dünya Engelliler Gününde birlikte ortak çıkardığımız videoda, hatta buna örnek. Hepimizin aslında hiçbir fark gözetmeden o videoda seslerimiz, görüntülerimiz olaraktan ortaya hepimizin çok güzel bir bilgilendirici bir video çıkartmamız oldu bana göre. Birlikte planladık. Aynen bütün işi birlikte yürüttük ve kimse işte şu engelli aslında bunu yapmayabilir veya bunu kavrayabilir diye bir hani böyle bir ön yargımız olmadı".* **Beraber gitme** katılımcılar tarafından bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-2 tarafından şöyle ifade edilmiştir; **"***Sinema, tiyatro gibi genelde evet şey, ailemle giderim. Evet şey 3 Aralıktaki etkinliğe ilk defa ilk defa ilk defa arkadaşlarımla katıldım. Evet, evet, evet dışarıda beraber gittim".*

Sosyal kültürel faaliyetlere katılım temasının akran etkileşimi alt temasında 1 (%8,3) katılımcı "**çekingenlik**", 1 (%8,3) katılımcı "**güvenememe"** ve 1 (%8,3) katılımcı "**paylaşımlar önemli**" olmak üzere üç durum ile ilgili 3 (%25) katılımcı görüş bildirmiştir. Bir katılımcının dile getirdiği **değersizmiş gibi hissetme** engeli olan katılımcı K-2 tarafından şöyle ifade edilmiştir; "*Çekingenlik oluyor. Şey şimdi.*

Yapamam diye düşünüyorum. Destek programında da o zaman öncelerinde olmuştu, çekingenlik olmuştu. Yani evet önce öyle oldu sonra çok rahattım". **Güvenememe** katılımcılar tarafından bir defa dile getirilmiş ve engeli olan katılımcı K-3 tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"...normal de çok yakın olmuyorum bu genelde böyle olmuyor. Hani normaller çok aramazlar. Hani neden acaba böyle konuşuyor böyle düşünüyor demezler ama bizim tarafımızdan hani biz çok içten baktığımız için hani içini aradığımız için bir şeyin karşı tarafta ben öyle hissediyorum ben çok arıyorum. Hani insanın mesela sizin bana yaklaşımınız da iyi yaklaştığınız da hani ben arıyorum böyle içini acaba? Neden böyle yapıyor? Bana gerçekten böyle mi böyle düşüncelere sokuyor beni. Evet, umudumu kaybetmemeye çalışıyorum. İlgimi yani öz güvenimi kaybetmemeye çalışıyorum ama böyle de sıkıntım olduğunu düşünüyorum. Çok çok içten bakıyorum böyle aynen o yüzden, yarı yarıya güvenmek istiyorum gibi oluyorum ama. Şey çıkmıyor, doğru çıkmıyor. O yüzden çok arıyorum içini*". Katılımcılar tarafından bir defa dile getirilen **paylaşımlar önemli** engeli olmayan katılımcı K-6 tarafından şu şekilde aktarılmıştır; *"Dediğim gibi çok korkuyordum. Ben konuşmaya kendini ben ne yapabilirim? Yanlış anlar mı vs diye çok korkuyordum. Ama paylaştıkça aynı ortamda oldukça farklılaştı tatbikî de farklılaştı. Çok doğal olarak gelişti her şey aslında ama aslında karşımızdaki kişilerde çok nasıl diyim cana yakın olması da etki etti buna. Etkinlikler bize göre şekillendiği için aynı şekilde etkinlikten önce mesela toplantıya başlamadan siz gelmeden sürekli konuşuyorduk, sohbet ediyorduk aslında çok güzel oluyordu sohbet etmek, birlikte olmak etken oluyor".*

4.11. Ayrımcılığa Uğrama Durumu Teması

Bu başlık altında araştırmanın on birinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "ayrımcılığa uğrama durumu" ile ilgili görüşleri uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrasında nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.11.1 ve Tablo 4.11.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.11.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "ayrımcılığa uğrama durumu" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Ayrımcılığa Uğrama Durumu	-Evet (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-9,K-12)	**9**	**75**
	Kod; -"Haklar" (K-1)	1	8,3
	-"Çok" (K-2,K-3)	2	16,6
	-"Cinsiyet" (K-9)	1	8,3
	-"İnanç"(K-5)	1	8,3
	-"Eğitim" (K-4,K-6,K-12)	3	25
	-"Dalga geçme" (K-7)	1	8,3
	-Hayır (K-8,K-10,K-11)	**3**	**25**
	Kod;-"Hayır" (K-8,K-10,K-11)	3	25

Tablo 4.11.1'de görüldüğü gibi ayrımcılığa uğrama durumu teması "evet ve hayır" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Uygulanan etkileşim destek programı öncesi katılımcılar ile yapılan görüşmelerin analiz sonuçlarında ayrımcılığa uğrama durumu teması ile ilişkili evet alt temasında 9 (%75) katılımcının 1(%8,3) katılımcısı "**haklar**", 2 (%16,6) katılımcısı "**çok**", 1(%8,3) katılımcısı "**cinsiyet**", 1(%8,3) katılımcısı "**inanç**", 3(%25) katılımcısı "**eğitim**" ve 1(%8,3) katılımcısı "**dalga geçme**" ifadeleri ile ayrımcılığa uğradıklarını bildirmişlerdir. Ayrımcılığa uğradığını dile getiren dokuz katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

Engeli olan katılımcı K-2; "*Evet, evet çok olmuştu*".

Engeli olan katılımcı K-3; "*Düşünüyorum çok, çünkü haniii bize şey gibi bakıyorlar. Hani yapama yapamamamız hani yapamazlar gibi bakıyorlar. O yüzden hani aslında en çok biz yapabiliriz diye düşünüyorum. O yüzden çok ayrımcılık yaptıklarını gördüm*".

Engeli olan katılımcı K-4; "*Okul şey ilkokula başlarken ilkokulu müdürü bulunduğum durumundan dolayı beni okula almak kaydettirmek istemedi. Babamın okuluna kayıt oldum*".

Engeli olmayan katılımcı K-5; "*Yani inanç konusunda düşünüyorum… hani inançla ilgili konular açıldığında kendi fikrimi söylemek söyleyememe yani*", engeli olmayan

katılımcı K-6; "Aslında o konuda hocalarla biraz, ayrımcılık oluyor olabilir diyebilirim…".

Engeli olmayan katılımcı K-7; ""*yaaaa nasıl diyeyim biraz dalga geçmek gibi anlımın büyüklüğüyle falan çok dalga geçtiler. O yüzden dalga geçilmesini pek sevmem. Dışlandım yani bu konuda biraz*".

Engeli olmayan katılımcı K-9; "*……mesela biz bu spor okulunda benim bir sürü arkadaşım var. Sizde zaten görüyorsunuzdur. Biz rahat etmek amaçlı saçımızı kısa kestiriyoruz. Mesela bu konuda çok ayrımcılığa uğradığımızı düşünüyorum ben...*".

Engeli olmayan katılımcı K-12; "*Yani illaki ayrımcılığa uğramışızdır okul hayatım da çok olmuştur. Öğretmenler tarafından özellikle hani yaparsın ama hiç görmezler nedense o yüzden yaşadım var yani...*".

Ayrımcılığa uğrama durumu teması ile ilişkili hayır alt temasında 3 (%25) katılımcı "**hayır**" ifadesi ile ayrımcılığa uğramadıklarını bildirmişlerdir. Ayrımcılığa uğramadığını dile getiren üç katılımcı şu bildirimlerde bulunmuştur:

Engeli olmayan katılımcı K-8*; "Hayır..".*

Engeli olmayan katılımcı K-10; "*Herhangi bir konuda hayır..*".

Engeli olmayan katılımcı K-11; *"Hayır".*

Tablo 4.11.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "ayrımcılığa uğrama durumu" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Ayrımcılığa Uğrama Durumu	-Evet (K-1,K-2,K-3,K-4,K-12)	**5**	**75**
	Kod; -"Engelli birey olma" (K-1,K-4)	2	16,6
	-"Makul uyarlama reddi" (K-2)	1	8,3
	-"Fırsat eşitliği sunmama" (K-3)	1	8,3
	-"Dolaylı ayrımcılık" (K-12)	1	8,3
	-Hayır (K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,K-11)	**7**	**58,3**
	Kod;-"Hayır" (K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,K-11)	7	58,3

Tablo 4.11.2'de görüldüğü gibi ayrımcılığa uğrama durumu teması "evet ve hayır" olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır.

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılar ile yapılan görüşmelerin analiz sonuçlarında ayrımcılığa uğrama durumu teması ile ilişkilin evet alt temasında 5 (%41,6) katılımcının 2(%16,6) katılımcısı "**engelli birey olma**", 1(%8,3) katılımcısı "**makul uyarlama reddi**", 1(%8,3) katılımcısı "**fırsat eşitliği sunmama**" ve 1(%8,3) katılımcısı "**dolaylı ayrımcılık**" yaşadıklarına dair ifadeler ile ayrımcılığa uğradıklarını bildirmişlerdir. Ayrımcılığa uğradığını dile getiren beş katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

Engeli olan katılımcı K-1; *"Hımm ben düşünmüyorum çünkü herhangi bir zorluğu aşabilecek güce ve fiziksel yeterliliğe sahibim. O yüzden ben düşünmüyorum ama Türkiye de en çok engelli bireyler ayrımcılığa uğruyor"*.

Engeli olan katılımcı K-2; *"……. Size yönelik bir sınav yapamayız…"*.

Engeli olan katılımcı K-3; *"Şu anlık düşünmüyorum…hiç olmadı ama ileriki zamana bakacağız diyelim. Yarışlarda çoğunlukla oluyor genelde. Mesela burada hani genel olan yarışlara şey yapamıyorum, giremiyorum ama kendi yarışlarıma işte Tosfed in yaptığı yarışlara girebiliyorum tek tabi…. Şu an düşünmüyorum derken, hani daha görmedim uygulamamızda ayrımcılık hani yaşamadım yani demek istedim. Yaşadığım konuda yarışlarda genelde oluyor*".

Engeli olan katılımcı K-4;"*Evet engelimden dolayı"*.

Engeli olmayan katılımcı K-12; *"Hani uğramışımdır yani bu hayatta kesin uğramışımdır, yani şu an aklıma gelmiyor ama var yani"*.

Ayrımcılığa uğrama durumu teması ile ilişkili hayır alt temasında 7 (%58,3) katılımcı "**hayır**" ifadesi ile ayrımcılığa uğramadıklarını bildirmişlerdir. Ayrımcılığa uğramadığını dile getiren yedi katılımcı şu bildirimlerde bulunmuştur:

Engeli olmayan katılımcı K-5; *"Hayır"*.

Engeli olmayan katılımcı K-6;*"Düşünmüyorum"*.

Engeli olmayan katılımcı K-7; *"Hayır"*.

Engeli olmayan katılımcı K-8; *"Hayır"*.

Engeli olmayan katılımcı K-9; *"Hayır düşünmüyorum"*.

Engeli olmayan katılımcı K-10; "Hayır".

Engeli olmayan katılımcı K-11; *"Hayır düşünmüyorum"*.

4.12. Engele Bağlı En Fazla Ayrımcılığa Uğrama Durumu Teması

Bu bölümde araştırmanın on ikinci alt problemi olan; engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin "engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu" ile ilgili görüşlerinde uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrası nasıl değişim gösterdiğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu bulgular Tablo 4.12.1 ve Tablo 4.12.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.12.1

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı öncesi "engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Engele Bağlı En Fazla Ayrımcılığa Uğrama Durumu	-En fazla ayrımcılığa uğrayan grup (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6, K-7,K-8,K-9,K-10,K-11,K-12)	**12**	**100**
	Kod; -"İşitme engelli bireyler" (K-1)	1	8,3
	-"Zihinsel engelli bireyler" (K-2,K-7)	2	16,6
	-"Bedensel engelli bireyler" (K-6,K-8,K-11,K-12)	4	33,3
	-"Görme engelli bireyler" (K-9,K-10)	2	16,6
	- "Otizmli bireyler" (K-3)	1	8,3
	-"Hepsi"(K-4,K-5)	2	16,6

Tablo 4.12.1'de görüldüğü gibi engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu teması "en fazla ayrımcılığa uğrayan grup" alt temasından oluşmaktadır.

Uygulanan etkileşim destek programı öncesi katılımcılar ile yapılan görüşmelerin analiz sonuçlarında en fazla ayrımcılığa uğrayan grup alt temasında 12 (%100) katılımcı görüş bildirmiştir. 1(%8,3) katılımcı "**işitme engelli bireyler**", 2 (%16,6) katılımcı "**zihinsel engelli bireyler**", 4 (%33,3) katılımcısı "**bedensel engelli bireyler**", 2 (%16,6) katılımcı "**görme engelli bireyler**", 3 (%25) katılımcı "**otizmli bireyler**" ve 1(%8,3) katılımcı "**hepsi**" ifadesini kullanarak altı farklı grubu dile

getirmişlerdir. Buna göre, dört katılımcı en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **bedensel engelli bireyler** olduğunu bildirmiş ve şu ifadeleri kullanmışlardır: Engeli olmayan katılımcı K-6; "*Şey bence fiziksel dış görünüşle engeller. Bedensel mi deniyor tam bilmiyorum. Dış görünüşünü etkilenenler bence çok ayrımcılığa uğruyor diyorum*". Engeli olmayan katılımcı K-8; *"Bence bedensel engelliler daha fazla ayrımcılığa uğrar. Çünkü hayatları boyunca sadece bir sandalye üzerine mahkum kaldıkları için çoğu şeyden mahrum kalırlar"*. Engeli olmayan katılımcı K-11; "*Bedensel olabilir. Fiziksel olarak normal bir insana göre iş yapma olanağı daha kısıtlı olduğu için"*. Engeli olmayan katılımcı K-12; *"Ya daha çok bedensel olabilir. Ya onların daha bir zorluğu var. O yüzden daha çok onun için daha zor oluyor. Yani onları görünce de böyle aaauuu yapıyorlar ama o da saygısızlık yani"*.

İki katılımcı en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **zihinsel engelli bireyler** olduğunu şu ifadelerle bildirmiştir; Engeli olan katılımcı K-2; *"Daha çoook. bence zihinsel.."* ve engeli olmayan katılımcı K-7;*"Zihinsel engel bence daha çok ayrımcılığa uğruyor. Yaaa zeka seviyesi olarak alçak görüyorlar bence. Bedensel olduğunda yardım edebiliyorlar. Görme engelli olduğuna da edebiliyorlar ama zihinselin hareketleri olgun insana göre alçak olduğu için dışlanıyor bence..."*.

İki katılımcı ise en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **görme engelli bireyler** olduğunu şöyle bildirmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-9; *"Görme engelliler bence…"* ve engeli olmayan katılımcı K-10; *"Görme işitme engelliler zaten televizyonda falan işte el hareketleri falan alıyordu. Görme sıkıntı olabilir diye düşünüyorum"*.

Bir katılımcı en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **otizmli bireyler** olduğunu şu ifade ile bildirmiştir: Engeli olan katılımcı K-3; *"Bence daha çok otizm diye düşünüyorum. Genelde konuşmuyorlar ya.."*.

Bir katılımcı ise en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **işitme engelli bireyler** olduğunu şu ifade ile bildirmiştir: Engeli olan katılımcı K-1; *"Benim gördüğüm kadarıyla işitme engelliler. Çünkü onların kendine ait bir işaret dili var. Onu da herkes bilmiyor. Hatta Türkiye'nin yüzde doksanı belki bilmiyordur. O yüzden onlarda iletişimde büyük problem yaşayabiliyor*.

Katılımcılardan sadece ikisi tüm engel gruplarının ayrımcılığa uğradığını bildirmiş ve şu ifadeleri kullanmışlardır*:* Engeli olan katılımcı K-4; *"Bence hepsi aynı…"* ve engeli olmayan katılımcı K-5; *"…yani hepsi uğruyor"*.

Tablo 4.12.2

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerinin etkileşim destek programı sonrası "engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Engele Bağlı En Fazla Ayrımcılığa Uğrama Durumu	-En fazla ayrımcılığa uğrayan grup (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6, K-7,K-8,K-9,K-10,K-11,K-12)	**12**	**100**
	Kod; -"İşitme engelli bireyler" (K-11)	1	8,3
	-"Zihinsel engelli bireyler" (K-3,K-6,K-7,K-8,K-10,	6	50
	K-12)	1	8,3
	-"Zihinsel engelli ve otizmli bireyler" (K-2)	1	8,3
	-"Bedensel engelli bireyler" (K-1)	1	8,3
	-"Görme engelli bireyler" (K-4)	1	8,3
	- "Otizmli ve işitme engelli bireyler" (K-5)	1	8,3
	-"Zihinsel ve görme engelli bireyler"(K-9)		

Tablo 4.12.2'de görüldüğü gibi engele bağlı en fazla ayrımcılığa uğrama durumu teması "en fazla ayrımcılığa uğrayan grup" alt temasından oluşmaktadır.

Uygulanan etkileşim destek programı sonrası katılımcılar ile yapılan görüşmelerin analiz sonuçlarında en fazla ayrımcılığa uğrayan grup alt temasında 12 (%100) katılımcı görüş bildirmiştir. 1(%8,3) katılımcı "**işitme engelli bireyler**", 6 (%50) katılımcı "**zihinsel engelli bireyler**", 1 (%8,3) katılımcı "**zihinsel engelli ve otizmli bireyler**", 1 (%8,3) katılımcı "**bedensel engelli bireyler**", 1 (%8,3) katılımcı "**görme engelli bireyler**", 1 (%8,3) katılımcı "**otizmli ve işitme engelli bireyler**" ve 1(%8,3) katılımcı "**zihinsel ve görme engelli bireyler**" ifadesi ile katılımcılar yedi farklı grubu dile getirmişlerdir. Buna göre, altı katılımcı en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **zihinsel engelli bireyler** olduğunu bildirmiş ve şu ifadeleri

kullanmışlardır: Engeli olan katılımcı K-3; "*Zihinsel engel çünkü şey oluyor. Hani böyle zihinsel de düşünce olduğu için karşı tarafta şöyle düşüyor, acaba bunun beyninde sorun var gibisinden düşünüyorlar. Hani evet bir iki cümle çok güzel kurmaya biliriz ama onlar gibi öyle düşünmedikleri için hani bizde böyle ters tepiyor o sorun ters teptiği içinde sıkıntılar çıkıyor*". Engeli olmayan katılımcı K-6; *"Sanırım zihinsel engelliler. Genelde zaten sosyal ortamlarda pek katılmıyorlar çok iletişim becerileri de hani ortalama düzeyde olmadığı için hem dış görünüş olarak da genelde iyi bakılmıyor, sosyal olarak da yardımcı olmuyorlar genelde".* Engeli olmayan katılımcı K-7;*"Zihinsel olabilir. Ne bileyim böyle böyle yavaş hareket ediyorlar. Bazı şeyleri düşünerek yapıyorlar. Karşısındaki insan mesela içerisinden geçiriyor olabilir hadi çabuk ol çabuk söyle gideceğim işim var, gibisinden".* Engeli olmayan katılımcı K-8; *"Zihinsel engel daha fazla ayrımcılığa uğruyor galiba, bizim gibi düşünmedikleri için bizim gibi olayları göremedikleri için".* Engeli olmayan katılımcı K-10; *"Zihinsel olabilir. Kendi istekleriyle bir şey yapamadıkları için başkasına bağlı oldukları için biraz ayrımcılığa uğradıklarını düşünüyorum"*. Engeli olmayan katılımcı K-12; *"Zihinsel engel, hani mesela onlara bir şey yapacak gibi hani hemen saldıracak gibi falan böyle gözle bakıyorlar".*

Bir katılımcı en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **işitme engelli bireyler** olduğunu şu ifade ile bildirmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-11; *"İşitme, gördüğüm kadarıyla mesela işitme engelliler biraz daha zorluk çekiyor. Topluma katılmak daha zor oluyor. İşaret dili kabul edilmiyor".*

Bir katılımcı ise en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **zihinsel engelli ve otizmli bireyler** olduğunu şu ifade ile bildirmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; *"Zihinsel engelli daha çok evet. Hıı çünkü eee zihinsel engelli olduğu için yani zihinsel engelli olduğu için durumundan dolayı zihinsel olduğu için ondan sonra. Otizm spektrum bozukluğu da olur, o da olur. Oda öyle onunki de zihinsel gibi görüldüğü için oluyor. Onunki de öyle oluyor".*

En fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **bedensel engelli bireyler** olduğunu sadece engeli olan K-1 katılımcısı dile getirmiş ve şu ifadeyi kullanmıştır; "*Fiziksel, çünkü ben fiziksel engelliyim. O sebeple daha iyi gözlemleyebiliyorum".*

En fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **görme engelli bireyler** olduğunu bir katılımcı dile getirmiş ve engeli olan katılımcı K-4 şu şekilde ifade etmiştir; "*"Görme engelli, görmüyor onlar. Göremiyor onlar".*

Bir katılımcının ifade ettiği en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **otizm ve işitme engelli bireyler** olduğunu, engeli olmayan katılımcı K-5 şu şekilde dile getirmiştir; "*Bence işitme engelli ve otizm diyebiliriz çünkü hani diğer şeyler bir şekilde görülebiliyor görüyorsunuz yani mesela tekerlekli sandalyeye görebiliyoruz. Görme engellinin elindeki mesela çubuğunu şeyini görebiliyoruz. Hani hepsini bir şekilde anlayabiliyoruz veya down sendromu yüzüne bakınca anlayabiliyoruz. Ama yani mesela duyma engelli birinin duyma engelli olduğunu anlayamıyoruz. Mesela bakarak ona bir şey deyip böyle üstüne yürüyebiliyoruz. Ya da mesela down sendromlu hani davranışlarından mesela niye böyle yapıyor, niye böyle bakıyor, niye bana bakmıyor ya da mesela down sendromunda hani görme yani birebir göz teması yok. Hani onu düşünebiliyorlar. Yani o yüzden fark edilmediğinden dolayı böyle olduğunu düşünüyorum".*

En fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun **zihinsel ve görme engelli bireyler** olduğunu engeli olmayan katılımcı K-9 şu ifade ile bildirmiştir; *"Zihinsel engelliler ile görme engelliler bence çünkü zihinsel engelliler bir ortama girildiğinde fiziken bir şey belirgin olmadığı için ee onların üzerine daha çok gidildiğini düşünüyorum. Yani kimse bilmediği için o engelini farkında olmadan aslında ayrımcılık yapıyorlar. Görme engelli de mesela bir otobüse bindiğinde veya başka bir yere gidildiğinde benim lisedeki lise hocam görme engelliydi. O bana anlatmıştı. Hatta bu konuyu 50 lira para vermiş minibüsçüye ben ona 5 lira olarak verdiği mi düşünerek dedi verdim ama o da hiç ses çıkarmadı dedi. 50 liramı aldı benim dedi. 5 lira verdiğini düşünmüştüm ben oysaki demişti. O şekilde yani ondan dolayı ben aslında görme engellilerin daha çok ayrımcılığa uğradığını düşünerek söyledim bunu".*

4.13. Katılımcıların Uygulanan Etkileşim Destek Programı İle İlgili Görüşleri

Uygulanan etkileşim destek programı sonrasında katılımcılara sorulan; *Son olarak söylemek istediğiniz bir şey var mı?* Sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin bulgular Tablo 13'de yer almaktadır.

Tablo 4.13.1.

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerin etkileşim destek programı sonrası "son söz" ile ilgili görüşlerinin yoğunluk dağılım tablosu;

TEMA	ALT TEMALAR	f	%
Son Söz	-Uygulanan programla ilgili düşünceler (K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7,K-8,K-9,K-10,K-11,K-12)	**12**	**100**
	Kod;-"Farklı bakış açıları" (K-1,K-5,K-9,K-10)	4	33,3
	-"Herkes eşitti" (K-3)	1	8,3
	-"Yeni deneyimler kazanma" (K-2,K-4)	2	16,6
	-"Önyargıları yıkıyor" (K-6,K-11)	2	16,6
	-"İletişimi güçlendiriyor (K-7)	1	8,3
	-"Paylaştıkça tanıyoruz" (K-8,K-12)	2	16,6

Tablo 13'de görüldüğü gibi son söz teması "uygulanan programla ilgili düşünceler" alt temasından oluşmaktadır.

Uygulanan programla ilgili düşünceler alt temasında 4 (%33,3) katılımcı "**farklı bakış açıları",** 1 (%8,3) katılımcı **"herkes eşitti",** 2 (%16,6) katılımcı **"yeni deneyimler kazanma",** 2 (%16,6) katılımcı **"önyargılar yıkılıyor",** 1 (%8,3) katılımcı **"iletişimi güçlendiriyor"** ve 2 (%16,6) katılımcı **"paylaştıkça tanıyoruz"** olmak üzere altı ifadeyi 12 (%100) katılımcı dile getirmiştir.

Dört katılımcı tarafından dile getirilen **farklı bakış açıları** ile ilgili katılımcılar şu bildirimlerde bulunmuşlardır:

Engeli olan katılımcı K-1; "*Bu programla yeni arkadaşlar edindik, farklı yönlerimizi keşfettik. Olaylara farklı bir bakış açısıyla yaklaşmayı öğrendik. Yaaa olayın arkasını da görebilmeyi öğrendik bence*".

Engeli olmayan katılımcı K-5; *"Ya şöyle deyim hani farkına varmamızı, işte bir şeyleri aslında dolaylı yoldan yani şey gibi nasıl diyim mesela şu an aklıma gelmiyor tam da bir sınava çalışırken o zaman şey mesela aklıma gelmişti. Hani bir lider var sana mesela bir şeyler yaptırıyor aslında sana direk o yolu söylemiyor. Sana dolaylı olarak sen mesela bir şeyleri toplaya toplaya bula bula aslında o yolu gittiğini anlıyorsun ve yaşayarak daha iyi anlıyorsun bunu. Bence bu da öyle oldu benim için. Hani etkinlikler yaparak küçük küçük ya da oyunlarla ya da atıyorum resimlerde bir şeylerle iyi bir yolu gittiğimizin farkına vardırdı bizi yani. Ufkumuzu daha çok açtı"*.

Engeli olmayan katılımcı K-9; *"Bizde hani söylüyoruz ediyoruz ama bizde bu kadar dikkat etmiyorduk. Bence bizde daha çok farkına vardık. Yani şu anda mesela ben bir otobüse bindiğimde veya yolda gördüğünde en azından daha çok ne yapabileceğimi kestirebiliyorum. Etkileşim destek grubunun bunda çok büyük etkisi var"*.

Engeli olmayan katılımcı K-10; *"Özellikle bu etkileşim destek programı ile birlikte engelli bireyleri fark fark etmeme sebep oldu. Mesela yolda herhangi bir yanlış bir şey gördüğüm zaman ya da yardım isteyen biri olduğu zaman yardım edebileceğimi fark ettim. Yani onunla benim pek bir farkımın olmadığını anladım"*.

Katılımcıların bir kez dile getirdiği **herkes eşitti** engeli olan katılımcı K-3 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir; "*Bazen biraz sürtüşme yaşayabiliyoruz. Otomatik olarak evet, hani biri o başka söylüyor. Ben başka söylüyorum hani mesela yanımdaki de başka söyleyebiliyor akranlarım büyüklerim olsun, sıkıntı çekebiliyorum. Programda hiçbir şey olmadı, çok keyifli zaman geçirdim. Ama okuldaki arkadaşlarımda genelde çok oluyor yani, neden diyorum çünkü hani karşı tarafın biz hissedebiliyoruz. Yani karşı tarafı şey yapabiliyoruz. Karşı taraf hani bizi öyle görüyor. Biz de onlara onlar bize hissettirmiyor ama okul çevresi bunu hissettirdiği için program öyle hiçbir şey hissetmedim gerçekten. Herkes eşitti. Hani böyle söz veriliyor hani böyle iyi anlaşabiliyorduk ama ama çok güzel bir programdı"*.

İki katılımcının dile getirdiği **yeni deneyimler kazanma** katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olan katılımcı K-2; "*Güzel oldu. Güzel vakit geçirdim. Evet her şeyi yapmıştık birlikte yapmak şey güzeldi iyiyi evet iyi yapmıştım tabi. Evet, evet evet, gitmiştik birlikte bu programda evet keyif almıştım evet evet"* ve engeli olan katılımcı K-4; "*Programda yeni arkadaşlar tanıdım. Yeni insanlar tanıdım. Yeni arkadaşlarım oldu. Haklarım ile ilgili yeni şeyler öğrendim. İyi hissetim. Keyif aldım".*

Ön yargılar yıkılıyor iki katılımcı tarafından şöyle ifade edilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-6; *"Programla kendi önyargılarımı kırmış oldum aslında daha nasıl diyeyim. Korktuğum gibi olmadığını öğrendim. Aslında korkmama gerek olmadığını öğrendim. Nasıl davranmam gerektiğini öğrendim. Aslında neler yapmam gerektiğini, nasıl yaklaşmam gerektiğini. Kesin tam öğrendim sayılmaz ama en azından bilgiler edindim yani."* ve engeli olmayan katılımcı K-11; *"Eskiden bilgim yoktu. O kadar da yoktu. Şimdi mesela toplantılardan sonra daha da bilgili olduğumu düşünüyorum. Bakış açısı, yargılar değişiyor insanın ilk önce bence güzel oldu gayet severek katıldım programa".*

Bir katılımcının dile getirdiği **iletişimi güçlendiriyor** engeli olmayan katılımcı K-7 tarafından şöyle ifade edilmiştir; *"Bu programda bakış açım değişti. Daha fazla birlik ve beraberlik içinde olup kenetlenmemizi sağladı. Bence bir amaç uğruna çalışıp güzel şeyler ortaya çıkarmamıza sebep oldu. Videolar hazırladık, oyunlar oynadık, etkinlikler yaptık. Bunlar yani engelli arkadaşlarımızı da içimize aldık, onlarla birlikte yaptık. Onlar sırf engelli diye onları bir kenara bırakıp bu etkinlikleri biz yapmadık. Mesela bu toplantılarda halay çekmemiz falan istenmişti. Biz mesela X' i alıp yanımızda halay çektik Y' i de yanımıza aldık halay çektik. Yeri geldi Z de zeybek gösterdi bize bu. Mutluluk verici bir şey. Program paylaşımlarımızı daha arttırdı, ilişkilerimizi güçlendirdi bence*".

Paylaştıkça tanıyoruz ifadesi iki katılımcı tarafından şöyle dile getirilmiştir: Engeli olmayan katılımcı K-8; *"Engelli öğrenciler ile bu programdan önce yakın değildim. Ya ben arkadaş olmadan önce bende çekiniyordum ama şu an çekinecek bir şey olmadığını fark ettim. Paylaştıkça tanıdıkça farklılaştı"* ve engeli olmayan

katılımcı K-12; *"Yani bilinçlendim yani daha iyi bazı şeylerin farkına vardım. Güzeldi programa katıldığım için mutluyum, eğlenceliydi. Arkadaşlarımızla daha bir yakınlığımız oldu"*.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma bulgularına yönelik tartışma, araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda uygulama ve ileri araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir**.**

5.1. Tartışma

Bu bölümde etkileşim destek programına devam eden engelli üniversite öğrencileri ve akranlarının ayrımcılık olgusu hakkındaki görüşlerinin incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmanın bulgularından elde edilen sonuçlar tartışılacaktır.

Bu araştırmada katılımcılar ile yapılan derinlemesine görüşmelerde verdikleri cevaplar, uygulanan etkileşim destek programı öncesi ve sonrası karşılaştırmalı biçimde tartışılmaktadır.

Katılımcılar ile *uygulama öncesinde* yapılan görüşmeler de ayrımcılık tanımı ile ilgili olarak verdikleri cevaplarda; toplumsal alan, acıma, farklılık, fırsat eşitsizliği ve dışlama-dışlanma ifadelerine vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Katılımcıların yarısı (6 katılımcı) ayrımcılık tanımından dışlama-dışlanma olarak bahsetmiştir. Engeli olan katılımcı K-2 ayrımcılık tanımını "…*ee şey, yani şimdi dışlanma ayırmak…*" şeklinde ifade ederek engeli olan bireylerin dışlandıklarını vurgulamıştır. *Uygulama sonrası*n da ise katılımcıların ayrımcılık tanımının da sosyal alan vurgusu yaparak; sosyal kabul ve sosyal dışlanmayı işaret eden ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Katılımcıların çoğu (11 katılımcı) ayrımcılık tanımını sosyal dışlanma ile ilişkilendirerek tanımlamıştır. Katılımcılar "*istediğin halde o ortamda bulunamama", "dışlanma, sevilmeme", "yokmuş gibi davranmak", "Beni bir yere almıyorlar işte ayrımcılık bu"* şeklinde ifadeler ile ayrımcılık tanımını sosyal dışlama ile ilişkili olarak ifade etmişlerdir. Uygulama sonrası katılımcıların çoğunluğunun ayrımcılık tanımını sosyal dışlanma ile ilişkilendirmesi engellilik olgusunun toplumsal bir kavram olduğuna vurgu yapılması açısından önemlidir. Bu konu ile ilgili Türkiye'de sınırlı sayıda yapılan çalışmalarda da bu araştırma bulgusunu destekleyen benzer çalışmalara

rastlanmıştır. Yüksel-Oktay vd., (2019), çalışmalarında, engeli olan bireylerin engellerinden dolayı sosyal dışlamaya maruz kaldıkları, engellilik derecesi arttıkça sosyal dışlanma boyutunun da arttığını bildirmişlerdir. Genç (2015), engellilerin sosyal, kültürel, ekonomik, eğitim ve sağlık alanlarından kaynaklanan sorunları ve sorunlara karşı alınabilecek tedbirler kapsamında yaptığı çalışmada engelli bireylerin sosyal hayata katılımlarında sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını bildirmiştir. Engeli olan bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını ve bu sorunun ulusal ölçekle sınırlı olmadığını uluslararası alanda yaşanan bir sorun olduğunu vurgulayan pek çok çalışma bulunmaktadır. Morris (2001), sosyal dışlanmanın genç engelli bireylerdeki anlamını araştıran çalışmasında toplumun tüm kesimlerinde engelli bireylerin sosyal dışlamaya maruz kaldıklarını bildirmektedir. Sciulli ve Parodi (2019) İtalya'da hanelerin de en az bir engeli birey olduğunda sosyal olarak dışlanmanın hane halkını nasıl etkilediği üzerine yaptıkları çalışmalarında, en az bir engellinin bulunduğu hanelerde sosyal dışlanmanın engelli bireyin bulunmadığı hanelere göre çok yüksek olduğunu bildirmektedirler. Ayrıca, yirmi birinci yüzyılın ilk insan hakları sözleşmesi niteliğinde olan BM. Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (2009) 19. Maddedesin de yer alan "*Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dahil Olma*" paragrafında "*İşbu Sözleşmeye Taraf Devletler tüm engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında toplum içinde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder ve engellilerin bu haktan eksiksiz yararlanabilmeleri ve topluma tam katılımlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri etkin bir şekilde alır"* ibaresi engeli olan bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını net bir ifade ile vurgulayarak gerekli tedbirlerin alınmasını önermektedir.

Bu araştırmada yapılan görüşmeler sırasında katılımcıların engeli olan ve engeli olmayan bireyleri tanımlarken kullandıkları ifadeler kullanılan dil açısından ötekileştirme ile ilişkilendirilmiştir. *Uygulama öncesi* katılımcılar ile yapılan görüşmeler de katılımcıların çoğunun (8 katılımcı), "*normal insanlar*", "*sağlıklı-engelli*", "*normal-engelli*", "*bizler-onlar*" gibi dört farklı ifade kullandığı tespit edilmiştir. Sözcük olarak kullanılan "ben", "biz", "bizler-onlar", "sağlıklı-engelli" ya da "normal–engelli" öteki arasındaki farklılıkları ifade etmek için kullanılır, ben ve bizim dışımızda olanı, bizden farklı olanı anlatarak iyi ve kötüyü konumlandırır

(Akmeşe, 2010). Bu konumlandırma ayrımcılık olgusuna da zemin hazırlamaktadır. Demir (2020), "Kardeş" kavramının eleştirel söylem analizi: engelli bireyler örneği isimli, çalışmasında kullanılan dilin ve söylemin engellileri toplumsal dışlanma ve ötekileştirmeye maruz bırakan bir araç niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle bedensel sınırlılık ya da farklar, toplumsal yapılar tarafından norm 'olması gereken' olarak atfedilirken bazılarının ise norm dışı 'öteki' şeklinde tanımlanmaktadır (Nazlı, 2012). "*Norm*" , "*normal*", "*normalite*", "*normallik*" ve "*ortalama*" gibi kavramlar insanlık tarihine 1800'lü yıllarda girmiş, "*yaygın tür ya da standarttan, düzenli, alışıldık olandan farklı olmayan ya da sapmayan, ona uyan, onu oluşturan*" anlamında kullanılmaktadır (Davis, 2011). "*Norm*" ve "*ortalama*" gibi kavramlar modern çağın başında istatistik 'siyasal aritmetik' adı verilen ve sağlam bedenin ebatlarından yararlanılarak belli 'standardın' kent planlamasından estetik algısına kadar yaşamın tüm alanlarına yansıması sonucu bedensel çeşitliliği ve farklılıkları ret ederek, normalliğin sağlam beden üzerinden tarif edilmesine yol açmıştır (Davis, 2011; Imrie, 2011). Bu da sağlam beden temellilik ideolojisi (Oliver, 2011b) olarak 'normalliğin' inşasının insan yaşamına uyarlanmasında norm dışı olanlar çeşitli müdahalelerin hedefi (kalıtımsal bozuklukları olan kesimlere öjeni uygulamaları gibi) haline gelmiştir (Yardımcı, 2015).

Dolayısıyla bu yaklaşım bedenleri toplumsal norm ışığında şekillendirilerek genç, güzel, zayıf ve sağlıklı olan 'normal' bunun dışında kalan bedenler kusurlu ve eksik olarak görülmektedir (Yumul, 2012). Literatürdeki birçok çalışma engeli olan bireylerin günlük hayatlarındaki temsilleri yerine kusur ve eksiklik üzerinden kurulmuş bir temsilin tercih edilmesinin, ötekileştirici anlayışın bir yansıması olduğunu vurgulamakla beraber, engeli olan bireylerin toplumla bütünleştirmesinde, her şeyden önce ötekileştirici söylemlerin bertaraf edilmesi olduğunu bildirmektedir (Çayır, 2012; Göregenli, 2012; Demir 2020).

Kullanılan dil bağlamında katılımcılar ile etkileşim destek *programı sonrası* yapılan görüşme sonuçları incelendiğinde "*normal-engelli*" ve "*sakat-normal*" ifadelerinin 4 katılımcı tarafından kullanılmaya devam ettiği, uygulama öncesi kullanımına oranla ise yarısı oranında azaldığı tespit edilmiştir. Uygulama süresince katılımcılar ile gerçekleştirilen, tartışma, sunum, dramalar ve yaşamsal deneyim

paylaşımlarının sağlam beden ideolojisi ve ötekileştirmenin nasıl kavramsallaştırıldığının anlaşılması açısından destekleyici olmuş olabilir. Ayrıca tarihsel ve toplumsal izler taşıyan bu kavramların salt uygulanan etkileşim destek programı ile kısa bir sürede değiştirilmesi gerçekçi görülmemektedir. Zira bendenler fiziki olduğu kadar toplumsal olgulardır. Bu anlamda dili sosyal bir olgu olarak görmek ve kişisel, sosyal, hukuksal yönleri ile tamamlayıcı birçok bileşenin etkisi ile ancak çözüme yönelik köklü adımların atılabileceğini söylemek mümkün olabilir (Göregenli, 2012; Yumul, 2012; Demir, 2020). Bu bulguya paralel olarak uygulama öncesi katılımcıların yarısı (6 katılımcı) önyargı-kalıp yargıyı ötekileştirme ekseninde "*yetersiz olarak görme*", "*engeli ile vurmak*" şeklinde aktarırken uygulama sonrası katılımcıların çoğu (8 katılımcı) önyargı-kalıp yargıyı ötekileştirme eksenin de "*yıkılan önyargılar*", "*Ön yargılar etkili oluyor*" şeklinde tanımlamıştır. Göregenli (2012), önyargıları, önyargı ile yaklaşılan kişi ya da gruplarla araya, en hafiften fiziksel ya da sosyal mesafe konulmasına yola açan ve ayrımcılıkla yakından ilişkili olan tutumlar olarak ifade ederek, önyargıların davranışa dönüştüğü zaman ayrımcılığın ortaya çıktığını bildirmektedir. Engeli olan bireylerle ilgili önyargılar onların eğitim, iş hayatı ve kamusal hayata katılımlarının önünde bariyer oluşturmakta (Çayır, 2012) bu bariyerler ayrımcı tutum ve davranışları pekişmektedir. Uygulama sonrası yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğunun bu bakış açısında ayrımcılığı sorguladığını söylemek mümkün olmakla beraber toplum içerisinde ötekileştirme sürecinin nasıl geliştiğinin analizini de yapabildikleri söylenebilir.

Bu araştırmada, katılımcılar ile yapılan görüşmelerde engelli ayrımcılığı odağında toplumun tutumları da irdelenmiştir. Bu bağlamda *uygulama öncesi* yapılan görüşmelerde 11 katılımcının toplumun tutumlarında engeli olan bireylerin dışlandığına dâhil ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Bu sonuca paralel olarak *uygulama sonrasında* da katılımcıların çoğu (11 katılımcı) engeli olan bireylerin toplum tarafından dışlandığını bildiren ifadeler kullanmışlardır. Katılımcıların uygulama öncesi ve sonrasında yapılan iki görüşmede de "*Toplum hastalık gibi görüyor…", "Kötü biri diye görüyorlar…"* ve "*….genelde önyargılı oluyorlar yani*" şeklinde benzer ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Bu ifadeler toplumsal dışlama ile ilintili toplumun engellilik olgusuna yaklaşımını yansıtır niteliktedir. Bu bulgulara

benzer olarak Yüksel-Oktay vd., (2019) engellilerin yaşadıkları sosyal dışlanma türlerini ele alarak Türkiye'de engelli bireylerin sosyal dışlanmalarını önlemek için uygulanan sosyal politikaları analiz ettikleri çalışmalarında engelli bireylerin gelir adaletsizliği, kültürel ve sosyal imkânlardan yararlanamama gibi üç tür sosyal dışlama ile karşı karşıya kaldıklarını bildirmektedirler. Bu sorunun evrensel bir sorun olduğunu bildirir nitelikte Douchet, vd., (2013), engelli öğrencilerin dünya çapındaki üniversitelere dâhil edilmesi konulu çalışmalarının sonucunda engeli olan öğrencilerin kabulünde ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel ve pedagojik olmak üzere üç tür bariyerin varlığını tespit ettiklerini bildirmişlerdir. Aynı zamanda toplum ve tutumlar bağlamında katılımcılarla *uygulama sonrası* yapılan görüşmelerde katılımcıların toplumsal kabule ilişkin ifadeler kullandıkları da tespit edilmiştir. Katılımcılar tarafından kullanılan "…*daha normal karşılıyorlar,…"* ve *"Bence bunlar olmamalı herkes eşit. Ya açıkçası onlar adına ben üzüldüm ilk önce çünkü hani isteyerek engelli olmadılar veya doğmadılar ama bir ayrımcılığa uğramaları söz konusu. Ben bunun olmamasını isterdim. Bunun daha çok farkına vardım"* şeklinde ifadeler uygulanan programın toplumsal kabule zemin hazırlayabileceğini yansıtması açısından önemlidir. Bu sonuca uygulama süresince farklı etkinlikler (sunum, drama, oyun vb) ile engellilik yaklaşımlarının (tıbbi yaklaşım, sosyal yaklaşım vb.) katılımcılar tarafından kendi deneyimlerini de aktararak tartışılması neden olmuş olabilir.

Araştırmada engelliliğe dayalı ayrımcılık olgusu, toplumsal tutumlarla ilişkili olarak engellilik ile ilgili duygusal ifadeler bağlamında da incelenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılara "*Engelli denildiği zaman ilk aklınıza gelen duyguyu söyleyebilir misiniz?*" sorusuna verilen cevaplar etkileşim destek programı öncesi ve sonrası karşılaştırmalı olarak irdelenmiş, *uygulama öncesi* katılımcıların "…*bir şey yapmak isteyip yapamayan*", "*Hüzün hüzün veriyor biraz….*", "*Buruk*", "*Merhamet*" ve "…*eve kapatıyorlar, yalnızlaştırılıyor…"* gibi ifadeler kullandıkları ve katılımcıların kullandıkları bu ifadelerin ağırlıklı olarak üzüntü, yalnızlık, acıma, merhamet gibi negatif bildirim içeren duyguları yansıttığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgularını destekleyen 2009 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Araştırması'na göre "Özürlü denildiğinde aklınıza ne geliyor?" sorusuna %24,2 oranında "yardıma muhtaç

kişi" yanıtı verildiği bildirilmektedir. Bir başka araştırma olan 2012 yılında Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu'na göre ise, Türkiye'de engeli olmayan bireylerin, engeli olan bireylere yönelik ilk algısının "yetersiz insan", "yardıma muhtaç" ifadeleri (%46,7) olduğunu bildirmektedir. Katılımcılara ile *uygulama sonrası* yapılan görüşmelerde katılımcıların kullandıkları duygusal ifadelerde negatif bildirimlerin yanı sıra *"…. eksik bireyler gibi görüyorlar. Yani yanlış bakış açısı var"* ve *"….üzülüyorum çünkü şundan dolayı engelli olduğu için üzülmüyorum. Yani engelli olup da benim kadar rahat hareket edebilecek edemediği için ona bu imkânlar verilmediği için üzülüyorum."* şeklinde akranların kullandığı ifadeler engeli olan bireylerin toplumsal hayata katılımlarındaki bariyerlerin varlığının fark edildiği ve engellilik olgusunun toplumsal bir sorun olarak görüldüğünü yansıtması açısından önemlidir. Kahraman-Güloğlu ve Kala (2020) yılında toplumsal bir olgu olarak engellilik ve Türk hukuk sistemine yansımaları konulu çalışmalarında engelliliğin bireysel ve sosyal boyuta sahip bir olgu olduğunu vurgulayarak toplumsal bir olgu olan engelliliğin sorunlarının ve çözümlerinin de toplumsal olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler engelli ayrımcılığı odağında engeli olan bireylerin kimseye ihtiyaç duymadan toplumsal yaşama katılabilme durumları erişilebilirlik açısından analiz edilmiştir. *Uygulama öncesi* görüşmelerde katılımcılar "*yani şehirde buna engellilere pek uygun değil aynı şekilde otobüsler de uygun değil", "Okul düzayak olabilir….engelliler bizim yaptığımız çoğu şeyi yapamıyorlar*" ve "*"….bize göre onlar daha çok zorlanıyorlar diye düşünüyorum. Dersler her konuda*" şeklinde erişimde yaşanan zorluklar ve olumsuzluklar üzerinden tespit içeren ifadeler kullanmışlardır. *Uygulama sonrası* katılımcılar ile yapılan görüşmelerde katılımcıların "….e*n basitinden hayatın temel noktası sosyalleşmektir ya onu bile sizden alıyorlar", "Evet, evet, parkur, evet, evet, hazırlayamayız dediler. Ayrımcılığa uğrama ayrımcılık yaptılar aslında,", "…farkı uyarlamalar yapmak, düzenlemeler yapmak, bu ayrımcılık sürecinde bir farklılık yaratıyor bence" ve Her şeyin sadece bir tekerlekli sandalye olarak bakılmamalı. Hani en alt engel grubundan başlanarak planlanmalı. O zaman ayrımcılık olmaz."* biçiminde erişimde yaşanan zorlukların toplumsal hayata katılımı engellediği, tüm bireyler için erişimin hak olduğu ve engeli olan bireylerin ayrımcılığa

uğramaması için bu hakkın yapılacak düzenlemeler ile elde edilebileceği ile ilgili ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Uygulanan programın oturumlarında yer alan etkinliklerin (dramalar, oyunlar, tartışmalar vb.) BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme metninde yer alan 'erişilebilirlik', 'makul düzenlemeler' ve 'evrensel tasarım' kavramlarının ayrımcılık türleri ile ilişkilendirilerek tasarlanması bu sonuçta etkili olabilir. Bektaş ve Develi (2020), engelli bireylerin erişilebilirlik sorunu: destekler, eksiklikler konulu çalışmalarında, yaşam alanlarındaki olumsuz etkenler ve sosyal politikaların erişilebilirliğinin yetersiz olması, engelli bireylerin topluma katılımını olumsuz etkilediğine vurgulamaktadırlar. Ancak yasal düzenlemeler ve uygulamaya konulan çalışmalar ile toplumda farkındalık oluşturmak ve erişilebilirlik problemini ortadan kaldırabilecek politikaların oluşturulması sonucunda engelli bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımının sağlanabileceğini bildirmektedirler. Bu alanda yapılan çalışmalar, toplumsal bir olgu olan engelliliğe dair sosyal politikaların aktif olarak yaşamın tüm alanlarında; eğitim, çalışma hayatı, sosyal-kültürel faaliyetler, sportif etkinlikler vb. gibi hayata geçirilmesinin en temel koşullarından birinin erişilebilirlik gereksinimlerinin ayrımcılığa uğramadan karşılanabilecek biçimde düzenlenmesi olduğunu vurgulamaktadır (Çağlar 2012; Bascom ve Christensen, 2017; Arslan ve Acar 2020; Tekin, 2019; Güloğlu, 2022).

Araştırmada engelliliğe dayalı ayrımcılık olgusu akran etkileşimi ve desteği temelinde irdelenmiştir. Türk Dil Kurumu'na göre akran Arapça eşit, denk anlamına gelen 'kirn' sözcüğünde türetilmiş, yaş, meslek, toplumsal durum vb. bakımından bir birine eşit olanlardan her biri için kullanılan bir sözcüktür. Akran desteği ise, "*saygı, paylaşım sorumluluk ve neyin yaralı olduğuna ilişkin karşılıklı temel ilkelerde anlaşma, yardım alama ve verme sistemi*" olarak tanımlanmaktadır (Mead, vd., 2001). *Uygulama öncesi* katılımcılar ile yapılan görüşmeler analiz edildiğinde akran katılımcıların "*..kimse kimseye acıyarak bakmasın..", "yaa acıyan gözlerle bakmak gibi*…", "*yani güzel bir şey yardımcı olabilmek onlara", "..genel de konuşuyorum herhangi bir yardımım olursa diye…*" gibi ifadeler kullanarak engeli olan bireylerle etkileşimlerinde 'acıma-merhamet' ile ilişkili 'yardım' temeline dayalı iletişim kurdukları tespit edilmiştir. *Uygulama sonrası* yapılan görüşmelerin analizinde ise katılımcıların " *".....yani insanın ön yargısı kalkıyor bence. Daha farklı bakış açısı*

oluyor...", "Yeni arkadaşlar da edindim, daha iyi kaynaştık…", "..yalnızlık hee hiç hissetmedim, yalnız hissetmedim, birlikte olurken yaparken", "*..hep beraber çok güzel aktiviteler yaptık. Hep beraber çok güzel zaman geçirdik.*", "..d*aha önce bu kadar yakın temasım olmamıştı. Onları tanıma fırsatım oldu, yani daha çok anlayabildim. Arkadaş olduk"* şeklinde ifadeler kullanarak, arkadaşlık bağlamında beraber zaman geçirmenin önemini vurguladıkları tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bu sonuç uygulama süresince farklı ortamlarda birlikte bütüncül bakışıcısı ile etkinlikler düzenlenerek, iletişim ortamlarının eşit fırsat yaratacak şekilde tasarlanmasına ve ayrımcılığa neden olacak etmenlerin mümkün olan asgari düzeye indirilmesine yönelik düzenlemeler ile tüm oturumların gerçekleştirilmesi bu etkiyi ortaya koymuştur. Sezer (2012) üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak amacı ile yaptığı deneysel çalışmasında, engeli olan bireyler ile etkileşime girmenin onlara yönelik olumlu tutum geliştirmede pozitif etkisi olduğunu bildirmiştir. Daha önce yapılmış farklı çalışmalarda engeli olmayan bireylerin engeli olan bireyler ile etkileşime girilmesinin olumlu tutum geliştirme üzerine etkili olduğunu göstermektedir (Kiger, 1997; Krahe ve Altwasser 2006; Akbuğ ve Gürsel 2007; Sezer, 2012 ; Altunhan vd., 2021). Bu çalışma ile diğer çalışmalar benzerlik taşımakla birlikte tüm etkinliklerin birlikte yapılması, katılımcıların ihtiyaçları doğrultusunda uygulanan programın farklılaştırılarak geliştirilmesi ve arkadaşlık ile ilişkili yaklaşımların ortaya çıkması açısında ayrılmaktadır. Arkadaşlık, tercih edilerek sürdürülen, seçili bir ilişki olmakla beraber bireysel özellikler ile toplumsal yapıyı kaynaştıran bir araçtır (Aytaç ve Tan, 2019). Arkadaşlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik yapılan araştırma sonuçları psiko-sosyal gelişim açısından risk grubu olarak kabul edilen, sosyal kabul düzeyleri düşük ve akranları tarafından ihmal edilmiş ve reddedilmiş öğrencilerin arkadaşlık ilişkileri geliştirildiğinde sosyal kabul düzeyleri artmaktadır (Demir ve Kaya, 2008). Ayrıca engeli olan bireylerin akranları ile zaman geçirmesinin gelişim hedefleri üzerine etkisi büyük olmasına rağmen birlikte yaşanan deneyimler olumsuzsa gelişim hedeflerini negatif yönde etkilemektedir (Hay, 2005). Bu bağlamda araştırmanın bu bulgusu engeli olan katılımcıların akranları tarafından kabul görme ve değerlilik algısı yaşadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Elde edilen bu sonuç uygulanan

programın katılımcıların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlandığının göstergesi niteliğindedir.

Engellilik algısında 'Tıbbi Model'den 'Sosyal Model'e geçişle birlikte özellikle engeli olan bireylerin insan olmaktan kaynaklanan birçok hakkı elde etme sürecinde eğitim hakkı ile ilgili uluslararası ve ulusal metinlerin etkisiyle pek çok kazanım elde edilmiştir (Çetin, 2020). Bu bağlamda katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerde engeli olan bireylerin eğitim hakkı ile ilgili sorulara *uygulama öncesi* verilen cevaplarda *"..kendi başıma zorlanabiliyorum.. destek olunması önemli…", "…. daha çok eğitilmesi lazım...*", "*engelli bireylere biraz daha özen gösterilmesi biraz daha tolerans tanınması gerekebiliyor..", "….yeterli eğitim alabildiklerini düşünmüyorum..", "..okul şey ilkokula başlarken ilkokulu müdürü bulunduğum durumundan dolayı okula almadı kaydettirmedi.."* gibi ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Bu ifadeler eğitimsel uyarlamaların yokluğunun tespiti niteliğindedir. *Uygulama sonrası* katılımcıların çoğunun '*herkes için eğitim*' vurgusu ile "*…hakları öğrenme açısından, eğitimde fırsat eşitliği..", "..evet o herkese eşit olması lazım..", "… fırsat eşitliği, hepimiz aynı eşit şartlarda…", "..eğitim hakkı beni en çok etkileyen eğitim hakkıydı…", "Eğitim eşit olmalı hepimizin hakkı"* şeklinde ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların kullandıkları bu ifadeler eğitimin bir lütuf değil bir hak olduğunun fark edilmesi ve birlikte aynı sistem içinde eğitim alınmasına vurgu yapılması açısından önemlidir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, uygulanan etkileşim destek programı oturumlarında tarihsel süreçte 'engelli hakları' ve 'Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin temel dayanak ve maddelerinin farklı etkinliklerle (sunum, drama, oyun, tartışma vb.) gerçekleştirilmesi ve "*Yardım Nesnesi Değil Hak Öznesi*" video çekimi sürecinde yaşanan paylaşımların etkili olduğu düşünülmektedir. Uluslararası ve ulusal metinlerde eğitim hakkını garanti almaya yönelik pek çok madde yer almaktadır. Örneğin; T.C. Anayasasının 42. maddesinde eğitim ve öğretim hakkı düzenlenmiş, kimsenin bu haktan mahrum bırakılamayacağı ifade edilerek, herkese eğitim hakkı tanınmıştır. Bu açıdan bakıldığında bu maddenin üstü kapalı ayrımcılık yasağı öngördüğü söylenebilir (Karan, 2012). Ayrıca literatürde engeli olan bireylerin ayrı eğitim sistemi ya da mekânlar da aldıkları eğitimlerin bireyler arasında ayrımcılık ve eşitsizliğe yol

açtığını, aynı ortam ve aynı kalitede eğitim almalarının engelliliğe dayalı ayrımcılığı önlemede gerekli ve önemli olduğunu bildiren pek çok çalışma da mevcuttur (Miles ve Singal, 2008; Çağlar, 2012; Sart vd., 2016; Nteropoulou-Nterou ve Slee, 2019; Lawson, 2020).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tüm insanların haklardan eşit ve özgür doğduğuna dikkat çekerek "*belirtilen hakları, belirli durumlarda veya belirli koşullarda, herhangi bir ayrım gözetilmeksizin hayata geçirilecektir*." şeklindeki yükümlülüğü ile engelliliğe dayalı ayrımcılık gözetmemeyi de vurgulamaktadır (Uyar, 2006). Ayrıca BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Giriş bölümünde yer alan "*Engelliler için Dünya Eylem Programı ve Engelliler için Fırsat Eşitliğinin Sağlanmasına Yönelik Standart Kurallar'da yer alan ilke ve politika önerilerinin engellilere fırsat eşitliği sağlanmasına yönelik ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde politikaların, planların, programların ve eylemlerin geliştirilmesi, tasarlanması ve değerlendirilmesine katkısını göz önünde bulundurarak*," ifade ile Taraf Devletleri medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamlara eşit fırsatlarla katılımının teşvik edilmesine dâhil yükümlü kılmıştır (EHİS, 2009).

Uygulama öncesi katılımcılarla yapılan görüşmeler analiz edildiğinde katılımcıların " "*…hakları ne bilmiyorum*." ," "*….hani bizim söz hakkımız bile olduğunu düşünmüyorum.", "...Ama genel olarak ne kadar avantajlı bilmiyorum hangisi üstüne devletin sağladığı ayrıcalıklar var, onu biliyorum.", "...devlet onlara yani onlara daha çok yardımcı olunuyor.", "...Yani şey olarak onlara göre de hani bazen memurluk sınavlarına falan oluyor ya bence onların avantaj yani.."* şeklinde ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Engeli olan bireylerin hak ve özgürlükleri bağlamında kullanılan bu ifadeler de katılımcıların fırsat eşitliğini devletin tanıdığı ayrıcalık kapsamında değerlendirdiği görülmektedir. Bu sonuca engelli haklarına yönelik uygulanan sosyal politikalar bağlamında toplumsal bakışın uzantısı olan 'yardıma muhtaç' algısı ve yetersiz bilginin neden olabileceği düşünülmüştür. *Uygulanan program sonrasındaki* görüşmelerin analizinde katılımcıların "*..işte Amerika'da mesela merdivenlerden tırmanmışlar hakları için dünyada engellilerin hakları için çabaladığını öğretti. Haklarımızı öğretti… Nerelere başvurmamız gerektiğini işte Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni hepsini öğrendik.",*

"Programda haklarımı öğrendim…", ""...engelli hakları ile ilgili daha önce bilgim yoktu", ""….programda bu haklar konusunda programda çok işlediğimiz için işte bu konuyu o yüzden gördüm. Hani gerek kendimde olsun gerek karşı tarafım da olsun herkesle eşittim.", "...eğitim hakkı yaşam hakkı…. erişebilirlik önemli", "Üniversite olsun, özel hayatları olsun her yerde nasıl bence birlik olmaları gerekiyor herkesin birlik olmaları haklar konusunda destek olma konusunda her şeyde herkes birlik olmalı" şeklinde ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar bu ifadeler ile fırsat eşitliği bağlamında engelli haklarının hayatın içine aktarılması ve hak temelli savunuculuktan bahsetmektedir. Bu sonuca uygulanan etkileşim destek programındaki oturumlarda yer alan 'şekli eşit', 'maddi eşitlik' ve 'hak temelli savunuculuk' kavramları ile 'BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin temel dayanak ve maddelerinin tartışma, oyun, drama, sportif etkinlikler (Herkes için spor; Boccia oyunu) ve yaşam deneyimlerini paylaşma gibi çeşitli aktivitelerin neden olduğu düşünülmektedir. Alanda yapılan birçok araştırma incelendiğinde, bu araştırmada uygulanan program gibi kapsayıcı yaklaşım ve çeşitli yöntem ve tekniklerin birlikte kullanıldığı benzer araştırmalara rastlanmadığı tespiti ile bu araştırmada kullanılan bazı yaklaşımları kullanan benzer araştırmalar tespit edilmiştir. Özkan vd., (2014), Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde eğitim alan farklı engel gruplarındaki üniversite öğrencilerinin eğitim, spor, yaşam ve ulaşım beklentileri hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla 14 soruluk demografik ve açık uçlu olmak üzere bir anket formu hazırlamışlardır. Anket uygulamasını 4 öğrenci ile telefonla, 10 öğrenci ile yüz yüze görüşme metodu kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda ortopedik engeli olan öğrencilerin sosyal yaşamda daha çok zorluk yaşadıklarını bildirmişlerdir. Bu sonuç bizim çalışmamızla fırsat eşitliği bağlamında mekânsal erişilebilirlik açısından benzerlik göstermektedir. Benzer bir çalışmada Karaca ve Avcı (2022) gerçekleştirmiştir. Görme engelli üniversite öğrencilerinin üniversite sürecinde yaşadıkları deneyim ve deneyimlere yükledikleri anlamları araştırdıkları çalışmalarında, farklı üniversite ve bölümlerde öğrenim gören bu öğrencilerin benzer sorunlarla karşılaştıkları, benzer tutum ve yaklaşımlara maruz kaldıklarını bildirmişlerdir.

Eğitim sistemimizde üniversite yılları 18-22 yaş aralığına denk gelen ve çocukluğun son basamağı olan 'geç ergenlik' dönemi olarak bilinir. Gençler bu süreçte, yetişkinlik yıllarını şekillendiren ahlak kuralları, siyasi ideoloji, meslek seçimi ve evlilik konuları gibi kritik kararlar alır ve kendini yetişkin olmanın gereklerini kabullenmeye hazırlar (Asıcı, 2018). Araştırmada katılımcılar ile yapılan derinlemesine görüşmelerde engelliliğe dayalı ayrımcılık olgusu üniversite iklimi bağlamında incelenmiştir. Uygulama öncesi yapılan görüşmelerin analiz sonuçlarında 'yetersiz bilgilendirme, değer yargıları ve arkadaşlık tercihleri' ile ilgili ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Katılımcıların 'yetersiz bilgilendirme' olarak yönetim ve uyarlamalara yönelik "*…yöneticiler konuşabilir, bilgilendirebilir"* ", 'değer yargıları' ile ilgili olarak saygı duyma "*…insanlar sevmeye biliyor ama hani saygı duyması lazım"* ve 'arkadaş tercihleri' ile ilgili olarak benzer olma ile ilişkili "*...benzer olması uğraşlarımızın benzer olması",* şeklinde ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Uygulama sonrası katılımcılar ile yapılan görüşme verileri analiz edildiğinde ise 'çözüm odaklı yönetim, arkadaş tercihleri ve fırsat eşitliği' ile ilgili ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Katılımcıların 'çözüm odaklı yönetim' için "…y*ani işi gücü bırakıp bunlarla ilgilenmesi lazım. Çözmesi gerekli*…", arkadaş tercihleri ile ilgili olarak anlaşa bilme ile ilişkili *"….fark etmez. Genelde anlaşma..",* ve fırsat eşitliği' ile ilgili olarak **"***Bence üniversitede ayrımcılık hiç olmamalı her herkese böyle eşit davranmalı…"* biçiminde ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Özellikle katılımcıların uygulama sonrası görüşme verilerinde arkadaş tercihleri bağlamında benzer olanlar ile birlikte olmak yerine arkadaşlıkta anlaşabilme vurgusu yapmaları önemlidir. Arkadaşlık hayatın akışı içerisinde farklı işlevleri ile bireyin farklı yönlerde gelişimini sağlayan hem bireyi toplumsallaştıran hem de bireyin benlik gelişimine katkı sağlayan ve yalnızlığını gideren önemli bir araçtır (Aytaç ve Tan 2019). Bu açıdan bakıldığında katılımcıların ifadelerinde yer alan 'anlaşabilme' vurgusunun arkadaşlığın oluşabilmesi için kişilere önyargılardan arındırılmış bir fırsat sunma açısından önem arz etmektedir. Ayrıca uygulanan programın oturumlarında fiziksel teması içeren drama, spor, dans ve oyunların yer almasının kişilerarası bariyerleri ve önyargıları kırmada etili olduğunu düşünmekteyiz. 2012 yılında Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu'na göre, engelli olan bireylere sorulan boş zamanlarınızı kimlerle geçiriyorsunuz sorusuna %60

ailemle cevabını verdikleri bildirilmiştir. Bu sonuç engeli olan bireylerin günlük yaşantılarının çoğunu aileleri ile geçirdikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler engelli ayrımcılığı odağında engeli olan bireylerin üniversite eğitimlerinde dâhil oldukları eğitim programları ve akademik ortam açısından analiz edilmiştir. Uygulama öncesi katılımcılar ile yapılan görüşmelerde katılımcıların "*Ben çalışmak için çoğundan daha çok zaman harcıyorum…", ""…mesela futbol derslerini gidiyoruz. Tenise gittik mesela geçen sefer ata bindik. Bu tarz aktiviteler olabilir…",* "*…sınavların hepsi eşit olmalı"* , "..y*ani ona göre düzenlemek lazım.."* şeklindeki ifadeleri ile eğitim ortamına yönelik sıkıntı ve ihtiyaçları vurguladıkları tespit edilmiştir. Uygulama sonrası katılımcılar ile yapılan görüşmelerde ise katılımcıların "..b*occia keyifli bir oyun herkes oynayabiliyor. İyi planlandığı için derslerde böyle olmalı", "Boccia oyununda birlikte oynadık. Çünkü onlara oyun uyarlanmıştı..", "*; **"***....hissetmedim zaten bütün planları, programları biz hep beraber yaptık işte. Kime ne uygun herkes fikrini söyledi ortaya güzel işler çıkardık.."*, "*Mesela okul ortamı bilmesi lazım. Bizim böyle hani hissetmemiz, hissettirmemeleri lazım…."* şeklinde ifadeler ile farklılaştırılmış müfredat ve kapsayıcı eğitim vurgusu yaptıkları belirlenmiştir. Bu uygulanan programın katılımcıların öğrenme ihtiyaçları ve öğrenme biçimleri doğrultusunda planlandığının göstergesi niteliğindedir. Özellikle öğrenme biçimi, bireylerin kendilerini çevreleyen uyarıcıları algılama, işleme, düzenleme ve anlamlandırma sürecinde tutarlı ve karakteristik bir özellik olmakla birlikte bireysel farklılık olarak ortaya çıkan nitel bir değişkendir (Şimşek, 2020). Bu açıdan program bu alanda yapılacak diğer çalışmalar için örnek niteliğindedir. Bu çıkarımı destekler nitelikte Bağatur (2016), üniversite eğitiminin hem 'özel eğitim' hem de 'engelli eğitimi' şeklinde kavramsallaştırılmasının hatalı ve eksik olduğunu vurgulayarak bu alanda doğru yaklaşımın 'eğitime yönelik özel ihtiyaçlar' kavramı olduğunu söylemektedir. Bağatur, bu kavram üzerinden engeli olan kişilerin değerlendirilmesi gerektiğini ve kişinin engellilik tanısı almasa dahi ya da tanılı ise de tıbbi tanının sayısal oranından bağımsız olarak kişinin eğitim ihtiyaçlarına yönelik alınan önlem ve tedbirlerle diğer öğrencilerle birlikte eşit ve kaliteli eğitimden yararlanması gerekliliğini savunmaktadır

(Bağatur, 2016). Katılımcılara uygulanan etkileşim destek programının her oturumunun bu yaklaşım doğrultusunda planlandığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların görüşmelerde verdikleri cevaplar engelli ayrımcılığı odağında engeli olan bireylerin sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım durumları açısından irdelenmiştir. Uygulama öncesi görüşmelerde katılımcıların " "*Koşullar eşit olmalı. Yani ona uygun ortam zaman bütün durumları kapsamak lazım. Yani ona göre düzenlemek lazım*" , "*Ya, engeli kişisel hareketleri kısıtlıyor. Onlar da bu yüzden içlerine kapanık oluyorlar… ", "*…h*ani sayılmayacak gibi hissediyordum...*", "*…arkadaşlarımla aktivite yapmak hımm hiç yapmadım*" ve "*…engelli bir arkadaşla güzel bir şey ama yapmadım hiç…*" gibi ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Katılımcıların kullandıkları bu ifadeler sosyal ve kültürel faaliyetlere katılımı olumsuz etkileyen faktörleri ve akran etkileşimine dair beklentilerini yansıtmaktadır. Uygulama sonrası katılımcıların kullandıkları "*"Bence güzel bir şey insanın bir kere sosyalliğini arttırıyor","… birlikte halay çektik daha ne yapalım halay çektik. Daha ne olsun" ""Merhabalaşıyoruz. Şu anda dışarıda her karşılaştığımızda konuşuyoruz*", "*Sinema, tiyatro gibi genelde evet şey, ailemle giderim. Evet şey 3 Aralıktaki etkinliğe ilk defa ilk defa ilk defa arkadaşlarımla katıldım..", ".. paylaştıkça aynı ortamda oldukça farklılaştı tatbikî …*" gibi ifadelerin analiz sonuçların da ise sosyalleşme ve bir gruba ait olma vurgusunun öne çıktığı tespit edilmiştir. Aydın vd., (2013), önceden haberli ya da habersiz olarak dışlanmaya maruz kalıp kalmamanın bireylerin psikolojik dışlanmaya gösterdikleri tepkiler üzerindeki etkileri incelemek üzerine üniversite öğrencisi olan 120 katılımcı ile yaptıkları çalışmaların da psikolojik dışlanmanın ait olma ihtiyacını tehdit ettiğini bildirmişlerdir. Araştırmada katılımcıların vurguladığı bir gruba ait olma dışlanmaya maruz kalmadıklarının göstergesi niteliğindedir. Daha ayrıntılı olarak ifade edilecek olursa, uygulanan programın engelliliğe dayalı ayrımcılığı önleme noktasında akran desteğinin önemini göstermesi açısından etkindir.

Araştırma bulgularında vurgulanan sosyalleşmenin engeli olan bireylerin toplumsal hayatın her alanına katılımında itici bir güç olduğu söylenebilir. Araştırmanın bu bulgusuna paralel olarak Akyürek (2011), engelli kişilerin toplumsal katılımlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi, konulu çalışmasında engeli olan bireylerin bağımsızlık düzeyinin, mobilite seviyesinin, eğitim durumunun, boş zaman

aktivelerinin varlığının, aktivite performans düzeylerinin ve yaşam alanlarının düzenlenmesinin bu bireylerin toplumsal hayata katılımını önemli derecede etkilediğini bildirmiştir. Ayrıca BM. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 30. maddesinde yer alan **"***Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım; 1.Taraf Devletler engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında kültürel yaşama katılım hakkını tanır ve……. gerekli tüm tedbirleri alır*" ibaresi engeli olan bireylerin ayrımcılığa uğramaksızın bu haklardan yararlanmayı güvence altına alır (EHİS , 2009).

Uygulanan etkileşim destek programı öncesi katılımcılar ile yapılan görüşmelerin analiz sonuçlarında ayrımcılığa uğrama durumu irdelendiğinde 9 katılımcının herhangi bir konuda ayrımcılığa uğradığını ve 3 katılımcının ayrımcılığa uğramadıklarını ifade ettikleri belirlenmiştir. Uygulama sonrası yapılan görüşmelerde ise 7 katılımcının ayrımcılığa uğramadıklarını, 5 katılımcının "*engelli birey olma*", "*makul uyarlama reddi*", "*fırsat eşitliği sunmama*" ve bir engeli olmayan katılımcının "*dolaylı ayrımcılık*" yaşadıklarına dair ifadeleri ile ayrımcılığa uğradıklarını dile getirdikleri belirlenmiştir. Uygulama öncesi ve uygulama sonrası katılımcıların ayrımcılığa uğrama durumları incelendiğinde iki farklı sonuç dikkat çekmektedir. Bu farkın uygulanan programında oturumlarında ayrımcılık türlerinin (doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, makul düzenleme, geçici özel önlemler vb.) farklı etkinliklerle tartışılması ve engeli olan katılımcıların yaşam deneyimlerini içeren aktarımlarının etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca, değişik araştırmacılar tarafından engeli olan bireylerin sistematik olarak ayrımcılığa uğradığını bildiren birçok çalışma mevcuttur (Sezer 2012; Douchet, vd., 2013; Demir, 2020 ; Özdemir ve Atabek, 2020; Wang vd., 2021; Karaca ve Avcı, 2022; Santilli, vd., 2023). Ayrıca Karan, (2022), 2021 Yılı Ayrımcılık Yasağı Ülke Raporu'nda Türkiye'de ayrımcılıkla ilgili tartışmaların henüz çok yeni olduğunu, devlet ve kamuoyunun Türkiye'de ayrımcılık ve eşitsizliklerin var olduğuna ve bazı grupların diğerlerinden daha dezavantajlı olduğuna hala ikna olmadığını bildirmektedir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde 'Sizce en fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubu hangisidir?' sorusunun cevabı engelliliğe dayalı ayrımcılık odağında irdelenmiştir. Uygulama öncesi katılımcıların ağırlıklı olarak (4 katılımcı) "bedensel

engelli bireyler" ifadesi ile en çok ayrımcılığa bedensel engel olan bireylerin uğradıklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir. Uygulama sonrası katılımcılarla yapılan görüşmelerde ise katılımcıların yarısı (6 katılımcı) "zihinsel engelli bireyler" cevabı verdikleri tespit edilmiştir. Uygulama öncesi bu soruya verilen cevapta ağırlıklı olarak erişilebilirliğin mekânsal anlamda algılandığının bir tespiti olduğu düşünülmektedir. Program süresince uygulanan oturumlarda evrensel tasarım, erişilebilirlik ve makul uyumlaştırma kavramlarının (EHİS, 2009) Sözleşme'de tanımlandığı biçimi ile farklı etkinlikler (oyun, spor, sunum, drama vb.) ile tartışılması ve zihinsel sınırlılığı olan katılımcıların kendi deneyimlerini samimi bir şekilde aktarmalarının bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir. Aube, vd., (2022), zihinsel engelli insanlar ne kadar tehdit edici? Tehdidin türü ve engelliliğe bağlılığı konusunda yaptıkları çalışmalarında Fransa (N = 390; %70) ve Belçika'dan (N = 170; %30) toplam 560 (383 kadın, 176 erkek) katılımcı çevrimiçi ankete katılmış ve çalışmalarının sonucunda özellikle zihinsel engeli olan bireylere yönelik ayrımcı tutumların daha yoğun olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca 2012 yılında Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu'na göre 'Kendi engel grubunuz dışında bir engel grubundan biriyle karşılaştığınızda ilk aklınıza gelen düşünce nedir?' sorusuna cevap olarak " 'şükrediyorum', 'üzülüyorum', 'empati kuruyorum' ve 'yardımcı olmak' istiyorum gibi yanıtlar verildiğini ve bu cevapların engeli olan bireylerin diğer engel gruplarını daha sorunlu varsaydıklarını gösterdiğini ve "Beterin beteri var" anlayışı üzerinden, her engelli grubunun diğer engelli grubunu "öteki"leştirdiğini bildirmişlerdir. Bu ifadeler araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırmada yer alan katılımcılar uygulanan etkileşim destek programına yönelik "*Bu programla yeni arkadaşlar edindik, farklı yönlerimizi keşfettik. Olaylara farklı bir bakış açısıyla yaklaşmayı öğrendik", "..herkes eşitti…", "…yeni arkadaşlarım oldu..", "..bakış açısı, yargılar değişiyor insanın ilk önce..", "…program paylaşımlarımızı daha arttırdı, ilişkilerimizi güçlendirdi.." ve "…paylaştıkça tanıdıkça farklılaştı.."* gibi ifadeler kullandıkları belirlenmiştir. Katılımcıların kullandıkları bu ifadeler uygulanan programın engelliliğe dayalı ayrımcılığı önleme noktasında olumlu bakış açılarının kazanılmasına zemin

hazırladığına inandıklarını ve uygulanan programın ön yargı ve olumsuz tutumları azalttığı yönünde bir görüşe hâkim olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Buna ilave olarak katılımcıların ifadeleri üniversite ortamında engeli olan öğrencilere yönelik olumsuz tutum ve davranışların azaltılması noktasında akran desteğini önemli bir faktör olarak gördüklerini de belirtmektedir.

5.2. Sonuç

Engeli olan ve engeli olmayan üniversite öğrencilerine yönelik uygulanan etkileşim destek programının bu öğrencilerin ayrımcılık olgusu üzerindeki düşüncelerinin değişiminin incelendiği bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Ayrımcılık tanımı sosyal dışlanma ile ilişkili olmakla beraber engelliliğe dayalı ayrımcılığın toplumsal alanda yaşandığı tespit edilmiştir.

- Ötekileştirme ile ilişkili olarak kullanılan dil bağlamında "*normal-engelli*" gibi ötekileştirici ifadelerinin kullanımının yarı oranında azaldığı görülmüştür. Ayrıca engeli olan bireylerle ile ilgili önyargıların onların eğitim, iş hayatı ve kamusal hayata katılımlarının önünde bariyer oluşturduğu akran desteği ile bu bariyerlerin elimine edilebileceği tespit edilmiştir.

- Toplum ve tutumlar ile ilişkili olarak; engeli olan bireylerin toplumsal dışlamaya maruz kaldığı ve engellilik ile ilgili duygusal ifadelerin çoğunda 'üzüntü', 'yalnızlık', 'acıma' ve 'merhamet' gibi negatif bildirim içeren duygulardan bahsedildiği tespit edilmekle birlikte toplumsal dışlanmayı önleyici bir tedbir olarak akran desteğinin önemli bir yaklaşım olduğu görülmüştür.

- Erişilebilirlik ile ilişkili olarak; yaşanan zorlukların engeli olan bireylerin toplumsal hayata katılımı engellediği, tüm bireyler için erişimin hak olduğu ve engeli olan bireylerin ayrımcılığa uğramaması için yapılacak düzenlemelerin önemli olduğu tespit edilmiştir

- Akran etkileşimi ile ilişkili olarak; akranların, engeli olan bireylerin toplumsal hayata katılımlarındaki bariyerlerin varlığını fark ettikleri ve engellilik olgusunu

toplumsal bir sorun olarak görüldükleri belirlenmiştir. Ayrıca engeli olan katılımcı ve akranların arkadaşlık kavramının önemini hissettikleri ve arkadaşlık ilişkilerini kurmak için beraber zaman geçirmeyi etkili bir yöntem olarak gördükleri tespit edilmiştir.

- Eğitim hakkı ile ilişkili olarak; eğitimin herkes için bir hak olduğu ve eğitimsel uyarlamalar ile birlikte aynı eğitim sistemi içinde eğitim alınmasının önemsendiği görülmüştür.

- Fırsat eşitliği ile ilişkili olarak; engelli haklarının hayatın her alanına aktarılması için hak temelli savunuculuğun öneminin vurgulandığı belirlenmiştir.

-Üniversite iklimi ile ilişkili olarak; üniversite yönetiminin çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemesinin gerekliliği, tüm öğrencilere fırsat eşitliği çerçevesinde yaklaşılması ve arkadaşlıklar için fırsatlar yaratılmasının önemsendiği tespit edilmiştir.

- Akademik program ile ilişkili olarak; öğrencilerin öğrenme ihtiyaçları ve öğrenme biçimleri doğrultusunda programların hazırlanmasının önemli olduğu tespit edilmiştir.

- Sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım ile ilişkili olarak; sosyalleşmenin önemli olduğu, bir gruba ait olmanın iyi hissettirdiği ve uygulanan programın engelliliğe dayalı ayrımcılığı önleme noktasında akran desteği sağladığı belirlenmiştir.

- Ayrımcılığa uğrama durumu ile ilişkili olarak katılımcıların ağırlıklı olarak; engeli olan bir birey olma, makul uyarlama yapmama, fırsat eşitliği sunmama ve dolaylı ayrımcılık yaşama durumunda ayrımcılığa maruz kaldığı tespit edilmiştir

- En fazla ayrımcılığa uğrayan engel grubunun ‘zihinsel engelli bireyler’ olarak gördüğü belirlenmiştir.

Sonuç olarak; uygulanan etkileşim destek programının engelliliğe dayalı ayrımcılığı önleme noktasında olumlu bakış açılarının kazanılmasına zemin hazırladığı, bu programın ön yargı ve olumsuz tutumları azalttığı, aynı zamanda üniversite ortamında engeli olan öğrencilere yönelik olumsuz tutum ve davranışların azaltılması noktasında akran desteğinin önemli bir yaklaşım olduğu tespit edilmiştir.

5.3. Öneriler

5.3.1. Uygulamaya yönelik öneriler

1- Araştırma bulguları doğrultusunda yükseköğretim sürecinde engeli olan öğrencilerin ve akranlarının engelliliğe dayalı ayrımcılığı önleme noktasında yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin bilgi eksikliğini gidermek için eğitimlerin (ayrımcılık ve türleri, engelli hakları) verilmesi ve bu eğitimlerin sadece seminer düzeyinde değil, fiziksel teması içeren oyun, spor ve sanatla çeşitlendirilmesine önem verilmelidir.

2- Üniversite bileşenleri, özellikle akademik personel ile (engelliliği anlama ve engellilikle başa çıkma konusunda eğitim almadıkları için) sorunlar yaşanmaktadır. Sorunların çözümünde öğretim elemanlarına alana yönelik eğitimler (öğretim yöntem ve teknikleri, kullanabilecekleri malzemeler, farklılaştırılmış öğretim ve makul uyarlamalar gibi) verilmesi ve bu eğitimlerin uygulama dönük olarak planlanması önem arz etmektedir.

3- Akademik ve idari personele yönelik farkındalık çalışmaları kapsamında ayrımcılık türleri, ayrımcılık yasağına ve engelli haklarına ilişkin eğitim verilmesi önerilebilir.

4-Üniversite iklimi içerisinde öğrencilerin ayrımcı uygulamalara maruz kalmaması için Makul uyumlaştırma; müfredat programları ve programlarda kullanılan araç gereçlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesine yönelik etkin çalışmalar yapılabilir.

5- Üniversite yerleşkesinin içindeki her birimin sadece mekânsal erişim olarak değil, bilgiye ve teknolojiye erişimi de kapsayan bir yaklaşımla düzenlenmesi önerilmektedir.

6-Akran etkileşimi ve desteği sağlamaya yönelik oluşturulan etkinliklerin üniversitelerin akademik programlarında periyodik olarak yer alması ve etkinliklerin bir farkındalık kapsamında değil, ‘eşitlik’, ‘çeşitlilik’ ve ‘kapsayıcılık’ bağlamında planlanarak uygulanması önem arz etmektedir

5.3.2. İleri Araştırmalara Yönelik Öneriler

Bu araştırmada, etkileşim destek programına devam eden engelli üniversite öğrencileri ve akranlarının ayrımcılık olgusu hakkındaki görüşleri incelenmiştir. İlerideki araştırmalarda;

1-Üniversitenin diğer bileşenlerinin (akademik personeli ve idari personel gibi) engelliliğe dayalı ayrımcılık konusundaki düşünceleri incelenebilir.

2-Üniversite öğrencileri ve ailelerinin engelliliğe dayalı ayrımcılık konusundaki düşünceleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

3-Üniversitenin diğer paydaşlarına (İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Gençlik Ve Spor İl Müdürlüğü vb.,) yönelik çalışmalar planlanabilir.

4-Farklı üniversitelerin aynı bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin engelliliğe dayalı ayrımcılık konusundaki düşünceleri incelenebilir.

5- Üniversitenin farklı birimlerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde çalışma çeşitlendirilebilir.

6-Engellilik ve spor alanında ayrımcı yaklaşımları önlemeye yönelik çalışmalar planlanabilir.

KAYNAKLAR

Abay-Alyüz, S. B. (2022). Engelli ve engelli sorunlarında yeni bir perspektif: sosyal dışlanmadan sosyal entegrasyon ve sosyal içermeye yönelim. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi,* 12(1), 457-471.

Aube, B., Rohmer, O., & Yzerbyt, V. (2022). How threatening are people with mental disability? it depends on the type of threat and the disability, *Curr Psychol* . https://doi.org/10.1007/s12144-022-03655-1.

Akbulut, S. (2012). Gerçekten eşit miyiz? Acı(ma), zayıf gör(me) ve yok say(ma) ekseninde engelli ayrımcılığı, K. Çayır ve M. A. Ceylan (Eds.), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.149-162) içinden, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Akbuğ B., & Gürsel, F. (2007). Bilgilendirme yoluyla beden eğitimi spor yüksekokulu öğrencilerinin engelli bireye yönelik değişen tutumları, *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* V (1) 5-8.

Akdoğan, A,A., Beydoğan, B., Parmaksız, P,Y., Sabuktay, A.& Vural,H,S. (2010). *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması; Özet Raporu,* Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara.

Aksoy, D. N. (2003). Eylem araştırması: Eğitimsel uygulamaları iyileştirme ve değiştirmede kullanılacak bir yöntem, *kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, Sayı:36, (s.474-489).

Aktan, C,C., İ, Y, Vural., & Aktan, T. (2000). *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi,* C. C, Akkan, *(*Ed.), Ankara: Hak İş Sendikaları Konfederasyonu.

Akmeşe E. (2010). Ötekileştirmenin diyalektiği bağlamında bireyin varoluşsal bunalımı üzerine bir analiz: çoğunluk, *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*. 5(1): 57-64.

Akyürek, G. (2011). Engelli kişilerin toplumsal katılımlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi, *T.C. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Ergoterapi Program*ı yayınlanmış yüksek lisans tezi, 18.01.2023 tarihinde http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/49659.pdf erişildi.

Altunhan, A., Bayer, R., & Açak, Z. M. (2021). Mardin Artuklu Üniversitesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt:4 Sayı:1. 10.01.2023 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1546700 erişildi.

Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde özürlülüğe yaklaşım, *Ufkun ötesi bilim dergisi*, Mayıs, Cilt: 2, Sayı:1, s.11-25.

Arslan, D, H., & Acar, M, S (2020). Konya mevlana kültür merkezinin erişebilirlik açısından değerlendirilmesi, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Erişilebilirlik Özel Sayısı,* cilt: 2 , (285-326). DOI: 10.21560/spcd.vi.821046.

Asıcı, E. (2018). Üniversite dönemi gençliği ve uyum problemleri, F.S. Çakar, (Ed.) *Yaşam dönemleri ve uyum sorunları,* içinde (s.301-323), 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Aytaç, Ö., & Tan, M. (2019). Arkadaşlık üzerine kuramsal yaklaşımlar, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:29, Sayı:1, Ocak, (s. 345-359).

Aydın, O., Şahin, D., Güzel, Y, H., Abayhan, Y., Kaya, G, A., & Ceylan, S. (2013). Ait olma ihtiyacının ve haberdar olmanın psikolojik dışlanmaya gösterilen tepkiler üzerindeki etkileri, *Türk Psikoloji Dergisi,* 28 (72), 21-31.

Azarkan, E., & Benzer, E. (2018). Birleşmiş milletler engelli kişilerin haklarına dair sözleşme ve Türkiye'de engelli hakları, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 38, s. 3-29. 18.12.2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475397 erişildi.

Bağatur, J, I. (2016). *Sorularla özel eğitim hukuku*, (s. 1-46/ 217). Ankara: Eğiten kitap yayıncılık.

Balkır, Z, G. (2015). Cinsiyet ayrımcılığı temelinde iş yerinde cinsel taciz, *Hukuk Fakültesi Dergisi Yıl.1 Sayı.1 (1-36).* 12.01.2023 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/579307 erişildi.

Barton, L., & Armstrong, F. (2011). Sakatlık, eğitim ve dahil etme: Kültürler arası meseleler ve ikilemler, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* içinden, (s.299-323), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bascom, W, G., & Christen, M, K. (2017). The impacts of limited transportation Access on persons with disabilities social participation, Journal of Transport &Health, Vol.7, P.B, (227-234).

Başarır, F. (2019). Eylem araştırmasına giriş. S, A. Saracaoğlu ve K.A.Eranıl, (Eds.), *Eğitimde eylem araştırmaları*, içinden, (s.2-30), Ankara: Nobel Akademi.

Baykara-Özaydınlık, K. (2019). Kapsayıcı eğitime giriş, P.O. Taneri, (Ed.), *Kurumdan uygulamaya kapsayıcı eğitim*, (s1-24) içinden, Ankara: Pegem Akademi.

Bayrakdar, U., & Akman, B. (2020*).* Anti ayrımcı eğitim programların okul öncesi sınıflarda uygulanmasının avantaş ve sınırlılıkları, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık Cilt: 22 Sayı: 2 (s.959-976) DOI: 10.26468/trakyasobed.688532.

Bektaş, A., & Develi, A. (2020). Engelli bireylerin erişebilirlik sorunu: destekler, eksiklikler, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:4, Sayı:3, (s179-191).

Bilgiç, N., & Günay, T., (2014). Ergenlerin sigara bırakma konusunda desteklenmesinde bir yöntem: akran eğitimi, *Türk Toraks Dergisi, 15: 102-105.* DOI: 10.5152/ttd.2013.27

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Uygulama Kılavuzu-BMEHSUK (2018).
Ankara: Engelliler Konfederasyonu,

Brakddock, L, D ; Parish, L, S. (2011). Sakatlığın kurumsal tarihi, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak,* içinde, (s.101-186). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bulucu, L., Vilchinsky, N., & Werner, S. (2007). The multidimensional attitudes scale toward persons with disabilities (MAS), *RCB 50:3 pp. 166–176*. 29.12.2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/232275301_The_Multidimensional_Attitudes_Scale_Toward_Persons_With_Disabilities_MAS erişildi.

Creswell ,J,W. (2021a). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*, M. Sözbilir,(Çev. Ed.), 3. Baskı, (s.79-91/116-130), Pegem Akademi, Ankara.

Creswell, J,W. (2021b). *Nitel araştırma yöntemleri; Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, S. B. Demir ve M. Bütün (Çev. Eds.), 6. Baskı, (s.48-49 / 181-201), Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.

Çağlar, S. (2009). *Uluslararası hukuk ve türk hukuk sisteminde engellilerin eğitim hakkı ve devlet yükümlülükleri*, (s.10-144/252-287) İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Çağlar, S. (2011). Engelli Hakları Sözleşmesi'nde Ayrımcılık Yasağı Ve Türkiye1nin Uyum Sorunu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (96) 96-138. 09.09.2020 tarihinde http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m erişildi.

Çağlar, S. (2012). Engellilerin erişebilirlik hakkı ve Türkiye'de erişebilirlik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2): 541-598.

Çaha, H. (2015). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri, *İnsan ve Toplum*, 5(10). 10.12.2022

tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanvetoplum/issue/70086/1123814 erişildi.

Çayır, K. (2012). Gruplararası ilişkiler bağlamında ayrımcılık, K. Çayır, M. A. Ceylan (Eds), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.5-18) içinden, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Çayır, K., Soran, M., & Ergün, M. (2015). *Engellilik ve ayrımcılık eğitimciler için el kitabı*, İstanbul: Karakök Yayınları.

Çelik, H., Başer Baykal, N.& Kılıç Memur, H. N. (2020). "Nitel veri analizi ve temel ilkeleri", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 8(1), s.379-406. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m

Çetin, E. (2020). Türkiye'de engelli bireylerin ulusal ve uluslararası sözleşmeler bağlamında eğitim hakkına erişimi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1111-1122.

Çitil, M., & Üçüncü, M, K. (2018). Türkiye'de engelli hakları ve engelli hukukunun durumu, *TAAD,* Yıl:9, Sayı:35, 18,12,2022 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/980810 erişildi.

Davis, J, L. (2011). Kimlik siyasetinin sonu ve dismodernizmin başlangıcı: İstikrarsız bir kategori olarak sakatlık üzerine, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* içinden, (s.501-520). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Demir, A.E. (2020). "Kardeş" kavramının eleştirel söylem analizi: engelli bireyler örneği. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 78-96, DOI:10.47525/ulasbid.805574.

Demir, S., & Kaya, A. (2008). Grup rehberliği programının ergenlerin sosyal kabul düzeyleri ve sosyometrik statülerine etkisi, *Elementary Education Online,* 7(1), 127-140. 16.01.2023 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/90976 erişildi.

Demirtaş, Z. (2019). Uluslararası antlaşmalar çerçevesinde engellilerin eğitim hakkı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Sayı:2 Temmuz, 03.01.2023 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/809511 erişildi.

Deniz, B. (2020). *Engelli hakları ve ayrımcılık yasağı*, (s.17-54), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DER, (2011). *Dünya Engellilik Raporu*, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 03.08.2020 tarihinde

https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/Dünya-Engellilik-Raporu-2011.pdf erişildi.

Douchet, A., Aubree, L., & Mabaka, P. (2013). Engelli öğrencilerin dünya çapındaki üniversitelere dahil edilmesi, L'inclusion des étudiants en situation de handicap dans les universités à l'échelle mondiale, 18.01.2023 tarihinde https://explorateurs-transition.fr/wp-content/uploads/2017/10/W135_ebook_final.pdf erişildi.

Duman, G. (2013). Ayrımcılık karşıtı okul öncesi eğitim programı, F. Temel (Ed), *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar*, içinden, (s.479-501). Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Vize Basın Yayın.

Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, *Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu (2012)*. 12.01.2023 tarihinde https://www.sabancivakfi.org/i/content/4854_2_Engelli_Ayrimciligi_Arastirmasi_ve_Engelli_Ayrimciligina_Karsi_Cozum_Onerileri_Raporu.pdf erişildi.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (EŞHID), *Ayrımcılık İzleme Platformu, Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık Ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu* 10.12.2022 tarihinde https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/451/ekutuphane3.5.2.6.23.pdf?sequence=1&isAllowed=y erişildi.

Engelliler Hakkında Kanun-EHK (2005). 06.12.2022 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf erişildi.

Engelli Kişilerin Hakları Komitesi, (2016). Convention on the Rights of Persons with Disabilities; General comment No. 3 (2016) on women and girls with disabilities paraf:17(a)/33, 09.12.2022 tarihinde https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/262/56/PDF/G1626256.pdf?OpenElement erişildi.

EAE, (2018). *Engellilerin Adalete Erişimi; Mevzuat Taraması Saha Araştırması Raporu*. 10.08.2020 tarihinde https://www.esithaklar.org/2018/12/saha-arastirmasi-engellilerin-adalete-erisimleri-2018/ erişildi.

Erdem, A, R. (2020). Conceptual analysis of discrimination. *International Journal of Humanities and Research*, June, Year 5, Issue: 4, Volume: 4, Pages: 12-20.

Erkuş, A. (2021). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*, 7. Baskı, (s.90-100 /329), Ankara: Seçkin Yayıncılık San.ve Tic. A.Ş.

Ersoy, A. (2015). Doktora öğrencilerinin ilk nitel araştırma deneyimlerinin günlükler aracılığıyla incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(5), 549-568, http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2015.030.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (EŞHİD), *Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu*, İstanbul, EŞHİD Yayınları, No: 2, 2011, s. 29

Galvin, R. (2011). Çalışma ve cinsellikle ilişkisi içinde sakat kimliğinin soykütüğü, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* (s.483-499). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Genç, Y. (2015). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri, *Sosyal politika çalışmaları dergisi*,15:35/2, s.65-92, 11.01.2023 tarihinde https://www.academia.edu/31459481/ENGELL%C4%B0LER%C4%B0N_SOSYAL_SORUNLARI_VE_BEKLENT%C4%B0LER%C4%B0 erişildi.

Gleeson, B. (2011). Teknoloji sakatlayıcı kentin üstesinden gelebilir mi?, D. Bezmen., S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* (s.363-384). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gregory, G, H., & Chapman, C. (2020). *Farklılaştırılmış öğretim stratejileri*, S. Zorraloğlu, (çev.), 3. Baskıdan çeviri, A. Sözer (çev. Ed.), (s.1-12). Ankara: Pegem Akademi.

Gül, İ, I. (2012a). Hukukta ayrımcılık yasağı. K. Çayır, M. A. Ceylan (Eds), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.117-134) içinden, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gül, İ, I. (2012b). Ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin sağlanmasında hukukun rolü, K. Çayır, M. A. Ceylan (Eds.), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.267-276) içinden. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gül, İ, I. (2015c). Birleşmiş milletler engelli hakları sözleşmesi, K, Çayır., M, Soran ve M, Ergün (Eds.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler*, (s.31-44) içinden, İstanbul: Karekök.

Gül, İ,I. (2015d).Engelliliğe dayalı ayrımcılıkta hukukun rolü, K, Çayır, M, Soran ve M, Ergün (Eds.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler*, (s.45-60) içinden, İstanbul: Karekök.

Gül, İ. I., & Karan, U. (2011). *Ayrımcılık yasağı kavram, hukuk, izleme ve belgeleme,* (s.5- 27/155-160), G, Ayata ve B, Yeşiladalı (Eds.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güloğlu, K, F. (2022). Türkiye'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerlerin keşfi ve makul düzenleme

bağlamında karşılaştırmalı analizi, *Journal of Humanity and Society (İnsan&Toplum)* 12 (3):72-101. DOI:10.12658/M0662.

Gökdemir, C. (2021). Bir eğitim danışmanlığı yöntemi olarak hedef akran eğitim modeli (HAKEM), 08.01.2023 tarihinde https://www.academia.edu/50136067/Bir_E%C4%9Fitim_Dan%C4%B1%C5%9Fmanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Y%C3%B6ntemi_Olarak_Hedef_Akran_E%C4%9Fitim_Modeli_HAKEM erişildi.

Güden, P, M. (2006). Dilde cinsiyet ayrımcılığı: Türkçe'nin içerdiği eril ve dişil ifadeler bakımından incelenmesi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı,* yayınlanmış yüksek lisans tezi. 20.01.2023 tarihinde http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/41950.pdf erişildi.

Gürgür, H. (2019). Kapsayıcı eğitim ve felsefesi, H.Gürgür ve S. Rakap (Eds), *Kapsayıcı eğitim, özel eğitimde bütünleştirme,* (s.1-16) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Gürler, S. (2016). İnsan hakları bağlamında engelli kadınların uluslararası hukukta korunması ve Türkiye örneği, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,* yayınlanmış yüksek lisans tezi, 21.12.2022 tarihinde *file:///C:/Users/acer/Downloads/448678%20(1).pdf* erişildi.

Gürkaynak, Ç, E. (2012). Toplumsal temas: Önyargı ve ayrımcılığı önlemek için bir sosyal değişim aracı olarak kullanılabilir mi?, K. Çayır ve M. Ayan-Ceyhan, (Der.) *Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar*, içinden (s.255-265), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceylan (Der.), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.17-28) içinden, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Hay, F, D. (2005). Early peer relations and their impact on children's development, In: Tremblay R E, Boivin M, Peter RDeV, eds. Boivin M, topic ed. Encylopedia on Early Childhood Development (online) 17.01.2023 tarihinde https://www.child-encyclopedia.com/peer-relations/according-experts/early-peer-relations-and-their-impact-childrens-development erişildi.

Hekimler, A. (2009). İnsan hakları evrensel beyannamesinin kabul edilişinin 60.yıldönümünde taşıdığı anlam ve önemi, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sosyal Bilimler Metinleri,* (02),2-23.

Hughes, B., & Paterson, K. (2011). Sakatlık sosyal modeli ve kaybolan beden: Bir yeti yitimi sosyolojisine doğru, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B.

Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* (s.63-80). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Imrie, R. (2011). Sakatlayıcı çevre, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* içinden (s.325-362). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

İkiz, E, F. (2018). Ruh sağlığına genel bakış, uyum ve uyumsuzluk, F.S. Çakar,(Ed.), *Yaşam dönemleri ve uyum sorunları,* içinde (s.1-23), 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

İnceoğlu, S. (2006). Türk anayasa mahkemesi ve insan hakları avrupa mahkemesi kararlarında eşitlik ve ayrımcılık yasağı, *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 4(11), s.45-61, 15.12.2022 https://www.calismatoplum.org/makale/turk-anayasa-mahkemesi-ve-insan-haklari-avrupa-mahkemesi-kararlarinda-esitlik-ve-ayrimcilik-yasagi erişildi.

James, M, H., Porter, J, E., Kattel, S., Prokopiv, V., & Hopwood, P. (2022). Peer Educators in the facilitation of sexuality and respectful relationship education for people with an intellectual disability: A scoping review and narrative synthesis, *Sexuality and Disability* 40:487–502. 08.01.2023 tarihinde https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11195-022-09740-4.pdf?pdf=button erişildi.

Kahraman, R. (2021). Nefret saikinin türk ceza kanunu'nda yer alan ayırımcılık suçuna etkisi, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* • Cilt 27, Sayı 1, MÜHF-HAD ISSN: 2529-0142, ss.216-238 DOI: 10.33433/maruhad.881232 16.12.2022 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1580880 erişildi.

Johnson, A, P. (2019). *Eylem araştırmaları el kitabı*, Y. Uzuner ve M. Ö. Anay, (çev. Eds.), 3. Baskı, (s. 29-100), Ankara: Anı Yayıncılık.

Kahraman-Güloğlu, F., & Kala, S, E. (2020). Toplumsal bir olgu olarak engellilik ve türk hukuk sistemine yansımaları, F. Kahraman-Güloğlu, ve S, E. Kala, (Eds.), *Disiplinlerarası sosyal hizmetler çalışmaları 1*, içinden (s.59-82). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Kahraman-Güloğlu, F. (2022). Engellilik hakkında kavramsal karmaşanın nedenleri ve Türkiye'deki durum. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 291-315. DOI: 10.33417/tsh.989123

Kalabalık, H. (2021). *İnsan hakları hukukuna giriş*, (s.35- 85), 3. Baskı, Ankara: Seçkin.

Kara, B. (2016). Place legal rıghts of disabled persons and the practıce ın Turkey, *International Jurnal Of Social Science,* Number 48(II), p. 1.33-54, doi:10.9761/JASSS3582.

Karaca, D., & Avcı, Ö.(2022). Üniversite deneyimlerinin körcül anlamı: Bir transandantal fenomenoloji çalışması, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* Cilt/Volume:8, Sayı/Issue:17, s. 216-260.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 32. Basım, (s.3-68) Ankara: Nobel Yayınları.

Karan, U. (2012). Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı: Hukuksal çerçeve. K. Çayır, M. A. Ceylan (Der), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.135-146) içinden. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Karan, U. (2017). *Uluslararası insan hakları hukuku ve anayasa hukuku ışığında eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı*, (s.35-70/200-280) İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş.

Karan, U.(2022). Country report: Non-discrimination, Turkey: Reporting period 1 January 2021 – 31 December 2021, *European Commission; Europen network of legal experts in gender eguality and non- discrimination*, 18.01.2023 tarihinde Ulaş Karan2022-TR-ND-Country report_final for web.pdf erişildi.

Kiger, G. (1997). The structure of attitudes toward persons who are deaf: Emotions, values, and stereotypes, *The Journal of Psychology*, 131:5, 554-560, DOI: 10.1080/00223989709603544

Krahe, B., & Altwasser, C. (2006). Changing negative attitudes towards persons with physical disabilities: an experimental intervention, *Jornal of Community & Applied Social* 16: 59–69. DOI: 10.1002/casp.849.

Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* 1(1) 12.09.2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/360845 erişildi.

Kargın, T., & Baydık, B. (2002). Kaynaştırma ortamındaki işiten öğrencilerin işitme engelli akranlarına yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3 (2) 27-39.

Koca, C.,& İlker,E,G. (2018). Eylem araştırmasında veri analizi nasıl yapılır. G. E. İlker ve D. Hünük, (Eds.), *Eylem araştırması: Beden eğitiminde araştıran öğretmen,* içinde (s.56-77), Ankara: Pegem Akademi.

Kolat, S. (2010). *Avrupa birliği sosyal politikası çerçevesinden özürlülere yönelik ayrımcılıkla mücadele ve Türkiye'deki yansımaları*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayın No:49, Ankara: Anıl Mat. Ltd. Şti.

Kuzgun, Y., & Deryakulu, D. (2020). Bireysel farklılıklar ve eğitime yansımaları, Y.Kuzgun ve D.Deryakulu (Eds.). *Eğitimde bireysel barklılıklar* içinden (s.1-13). 5. Basım, Ankara: Nobel.

Küçükkaraca, N., & Kocakaya, R. (2022). *Sosyal hizmet bağlamında özel eğitimde akran desteği, özel eğitim ve rehabilitasyonda disiplinler arası yaklaşımlar kongresi bildiri kitapçığı,* Ş. Baysal (Ed). 14-15- Ekim, ISBN:978-605-7201-0-1.

Laat, S., Freriksen, E., & Vervloed, M.(2013). Attitudes of children and adolescents toward persons who are deaf, blind, paralyzed or intellectually disabled, *Research in Developmental Disabilities 34 855–863856,* 29.12.2022 tarihinde https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0891422212002739?via%3Dihub erişildi.

Lawson, A., & Beckett, E, A. (2020). The social and human rights models of disability: towards a complementarity thesis, *The İnternational Journal of Humna Rights*, Vol.25, 26.12.2022 tarihinde https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13642987.2020.1783533 erişildi

Lawson, A.(2020). Disability law as an academic discipline: Towards cohesion and mainstreaming, *Journal of Law and Society*, Vol:47, Issue;4, P. 533-723. https://doi.org/10.1111/jols.12258

Madran, H, A, D. (2012). Temel beklenti etkisi: Kendini gerçekleştiren kehanet. K. Çayır ve M. A., Ceylan (Eds.), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.29-40) içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Mead, S., Hilton, D., & Curtis, L. (2001). Peer support: A theoretical perspective. *Psychiatric Rehabilitation Journal, 25*(2), 134–141. https://doi.org/10.1037/h0095032

Miles, S., & Singal, N. (2008), The education for all and inclusive education debate: Conflict, contradiction or opportunity?, Revised for publication, International Journal of Inclusive, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13603110802265125.

Mills,E, G. (2014). *Action research; A guide fort he teacher researcher*, 5. Baskı, s.3-30/115-117, ABD: Pearson Education.

Mengi, A. (2019). Engelli öğrencilerin üniversite eğitimi sürecinde karşılaştığı güçlükler: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*

(YYU Journal of Education Faculty), 16(1):147-170, 15.08.2020 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/896144 erişildi.

Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir?, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı:33, Temmuz-Aralık, s.79-92.ISSN:2148-9424.

Morris, J. (2001). Social exclusion and young disabled people with high levels of support needs. *Critical Social Policy*, *21*(2), 161-183. https://doi.org/10.1177/026101830102100202.

Mukhopadhyay, S,& Molosiwa, M, Ş.(2010). Influence of an introductory special education course on attitude change of pgde students of üniversity of botswana, *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal,* Cilt 21, N:2.

Müftüler, M.,& Hünük, D. (2018). Eylem araştırmasında veri nasıl toplanır?, G. E. İlker ve D. Hünük, (Eds.), *Eylem araştırması: Beden eğitiminde araştıran öğretmen*, (s.35-53) içinden Ankara: Pegem Akademi.

Namlı, S. & Suveren, S. (2019). Üniversitelerin beden eğitimi ve spor bölümlerinde okuyan engelli öğrencilerin uyum düzeyleri ve beklentileri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3, Sayfa No: 445-470, DOI: 10.21565/ozelegitimdergisi.440429.

Nazlı, S. (2019). *Kapsamlı gelişimsel rehberlik programı*, 7. Baskı, (s.161-172), Ankara: Anı Yayıncılık.

Nazlı, A. (2012). "Öteki beden": Bir ötekilik biçimi olarak engelli bedeb ve engellilik, *Sosyoloji Dergisi / Journal of Sociology*, ISSN: 1300-5642 Sayı/ Vol.: 27: 17-32.

Nteropoulou-Nterou E; Slee, R. (2019). A critical consideration of the changing conditions ofschooling for students with disabilities in Greece and thefragility of international in local contexts, International Journal of Inclusive Education Vol. 23, N. 7–8, 891–907.https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1623331.

Nüfus ve Konut Araştırması NKA (2011). 19.12.2022 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/5677/nufus-ve-konut-arastirmasi-engellilik-arastirma-sonuclari.pdf erişildi.

Ocak, G.& Akkaş-Baysal, E. (2021a). Eylem araştırmasını anlamak, G. Ocak (Ed.) *Eğitimde eylem araştırması ve örnek araştırmalar* (s.1-50) içinden.4.Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Ocak, G. & Akkaş-Baysal, E. (2021b). Eylem araştırması süreci, G. Ocak (Ed.) *Eğitimde eylem araştırması ve örnek araştırmalar* (s.51-95) içinden.4.Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Ocak, G.& Aydınlık, S. (2021). Kavram haritalarının ingilizce okuduğunu anlama üzerine etkisi: Bir eylem araştırması, G. Ocak (Ed.) *Eğitimde eylem araştırması ve örnek araştırmalar* (s.277-305) içinden.4.Baskı, Ankara. Pegem Akademi.

Oliver, M. (2011a). Sakatlık ve kapitalizmin yükselişi, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* (s.209-225), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Oliver, M. (2011b). Sakatlığın ideolojik inşası, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak,* içinden (s.227-242), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Okur, N., & Erbil-Erdugan, F. (2010). Sosyal haklar ve özürlüler: Özürlülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme, *II. Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitapçığı,* Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, (s.245-263).

Özdemir, B., & Atabek, N. (2020). Engele sahip insanlara ilişkin haberlerin birgün, cumhuriyet, hürriyet ve yeni şafak gazetelerindeki sunumu. *Dördüncü Kuvvet*. 3 (1). 1-20.

ÖZİDA (2009). Toplum özürlülüğü nasıl anlıyor? Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, 18.01.2023 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/42389/how-society-perceives-persons-with-disabilities.pdf erişildi.

Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Tarihi: 30/5/1997, No: 573, 03.01.2023 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.573.pdf erişildi.

Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Baskı, 2010, Ankara.

Özkan-Duvan, A. (2019). Ayrımcılık yasağı bağlamında engelli bireylerin haklarına ilişkin avrupa insan hakları mahkemesi kararları, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(3), 311-349. DOI: 10.34246/ahbvuhfd.609118

Özkan, Z., Bilmez, S., Asma, B, M., & Uyar, B. (2014). Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde eğitimine devam eden farklı engel gruplarındaki öğrencilerin, eğitim, spor ve yaşamla ilgili düşüncelerinin belirlenmesi, (2-4 Mayıs) *2. Uluslararası Engellilerde Beden Eğitimi Ve Spor Kongresi Kitapçığı,* s. 142, Batman Üniversitesi Yayınları,

Öztürk, K, (2014). *Dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılık: Engellilerin çalışma hayatında karşılaştıkları ayrımcılık ve çözüm önerileri*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Paker, M. (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. A. Ceylan (Eds.), *Ayrımcılık; Çok boyutlu yaklaşımlar* (ss.41-52) içinden. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Resmi Gazete Tarih:14 Temmuz 2009, Sayı: 27288, Milletlerarası Sözleşme; Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS 2009). 11.11.2022 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm erişildi

Resmî Gazete Tarih: 14.08.2010 Sayı: 27672 Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği, 02.01.2023 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14214&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 erişildi.

Resmî Gazete: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No:2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982

09.12.2022 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf erişildi.

Resmi Gazete Tarih: 08 Mart 2022 Sayı;31772 Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı: Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik, 03.01.2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220308-13.htm erişildi.

Sağlam, F. (2019). İnsan hakları evrensel bildirgesi'nde tüm hak ve özgürlüklere yönelik kurallar üzerine bir deneme, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* • Cilt 25, Sayı 2, s. 1236-1252, ISSN 2146-0590.

Sağıroğlu, A, N. (2020). Öjeni ve sağlam bedenlilik, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) FLSF (Journal of Philosophy and Social Scienc,es)* Güz, sayı: 30, s.115-133, 25.12.2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1305593 erişildi.

Saldana, J,. (2022). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı*, A. Tüfekçi ve S. N. Şad, (Çev.Eds.) 2. Baskı (s.4-100), Ankara: Pegem.

Sarıbaş, S., & Babadağ, G. (2015). Temel eğitimin temel sorunları, *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi [Anatolian Journal of Educational Leadership and Instruction*] 3 (1), 18-34.ISSN:2148-2667.

Santili, S., Ginevra, C, M., & Nota, L. (2023). Colleagues' work attitudes towards employees with disability, *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*. 2023; 13(1):130-140. https://doi.org/10.3390/ejihpe13010009.

Sart, Z, H., Barış, S., Düşkün, Y., & Sarıışık, Y. (2016). *Engeli olan çocukların Türkiye'de eğitime erişimi: durum analizi ve öneriler*, Koordinatör Z,H, Sart, ERG; Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti. ISBN: 978-605-9178-42-6.

Sarı, A., Çalık, S., İçli, T., & Doğan, S. (2018). *Birleşmiş milletler engelli hakları sözleşmesi (CRPD) Türkiye STK gölge raporu,* Ağustos, Ankara: Engelliler Konfederasyonu.

Sart, Z, H. (2015). Engelli çocukların eğitim hakkı: İnsan hakları çerçevesinde kaynaştırma/bütünleştirme yolu ile eğitim, K, Çayır, M, Soran ve M, Ergün (Eds.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler*, (s.93-108) içinden, İstanbul: Karekök.

Sciulli, D.; Parodi, G. (2019). Disability and social exclusion in Italian households *Social Indicators Researc,* 144:767–784, https://doi.org/10.1007/s11205-019-02068-1

Sezer, F. (2012). Engelli bireylere karşı olumlu tutum geliştirmeye yönelik önleyici rehberlik çalışması; Deneysel bir uygulama*, e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences,* 1C0471, 7, (1), 16-26. 15.01.2023 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/185469 erişildi.

Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli, D. Bezmen, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* (s.51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Şahin, H & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi*, Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı (3), Sf:767-779.

Şentürk, Y. (2010). *Sakatlık ve sosyal teori: Toplumbilim kuramlarındaki "normal özneyi yeniden düşünmek*, 5. Karaburun Bilim Kongresi, tam metin bildirisi, 21.12.2022 tarihinde https://www.academia.edu/802475/SAKATLIK_ve_SOSYAL_TEOR%C4%B0_TOPLUMB%C4%B0L%C4%B0M_KURAMLARINDAK%C4%B0_NORMAL_%C3%96ZNEY%C4%B0_YEN%C4%B0DEN_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNMEK erişildi.

Şiriner-Önver, M. (2012). *Kentsel mekan sakatlık ilişkisi bağlamında yerel yönetimlerin politikaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi üzerine bir inceleme(niteliksel bir araştırma),* yayınlanmış doktora tezi, İstanbul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 30.12.2022 tarihinde http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/49959.pdf erişildi.

Şimşek, A. (2020). Öğrenme biçimi, Y. Kuzgun ve D. Deryakulu, (Eds.) *Eğitimde Bireysel farklılıklar* içinde (s.95-136), 5. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim danışmanlık Tic.Ltd..Şti.

Şişman, Y. (2014). Engelliler açısından eşitlik, ayrımcılık ve eğitim hakkı, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (32): 57-85.

Tanay, G. (2012). *Ayrımcılık suçu*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Ceza Ve Ceza Usul Hukuku Bilim Dalı, yayınlanmış yüksek lisans tezi, 15.12.2022 tarihinde file:///C:/Users/acer/Downloads/308776.pdf erişildi.

Tanay-Aksaç, G., & Şenyurt-Akdağ, A. (2015). Ayrımcılık ve engelli hakları, G. Dinçel (Ed.), *Engelli kadınların hak temelli mücadele adımları projesi,* 1.baskı, Mayıs, Ankara: Engelli Kadın Derneği.

Tanilli, S. (1991). *Uygarlık tarihi*, (s.1-15), 6. Baskı, İstanbul: Say yayınları.

Tanrıverdi, A., & Dolunay-Sarıca, A. (2021). Eğitimde bütünleştirme: Kuramsal ve pratik temeller, A. Tanrıverdi, A.Dolunay-Sarıca (Eds.*) Eğitimde bütünleştirme herkes için bir okul yaratmak* (s25-38) içinden, Ankara: Nobel Yayın Grubu.

Tavşancı, A. (2010). Anayasanın temel ilkelerinin devletin vergilendirme yetkisinin sınırlandırılmasına etkisi, S. Çağlar (Ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, (ss.333-362) içinde, İstanbul: Beta Yayıncılık.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı-ÖZDİA, Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, 18.12.2022 tarihinde https://www.aile.gov.tr/media/5597/ozurluluge-dayali-ayrimciligin-olculmesi-arastirmasi.pdf erişildi.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı-ÖZDİA, 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması 12.12.2022 tarihinde file:///C:/Users/acer/Downloads/Turkiye_ Ozurluler_Arastirmasi.pdf erişildi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (MEB ÖEHY) 02.01.2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm erişildi.

Tekin. H. H. (2019). Engelli üniversite öğrencilerinin eğitim yaşamındaki sorunları: Konya örneği, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1531-1548

Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler, D. Bezmen, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), F. B. Aydar (Çev.) *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s.31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Thornicroft, G. (2014). *Toplumun red ettiği: Ruhsal hastalığı olan insanlara karşı ayrımcılık*, H. Soygur, (Çev. Ed.) Oxford University Prees, 2009, 2. Baskıdan çeviri (s.174-195). Ankara: Şizofren Dernekleri Federasyonu, Mavi At.

The unionof the physically impaired against segregation and the disability alliance discus; fundamental principles of disability, 30.12.2022 tarihinde https://the-ndaca.org/resources/audio-described-gallery/fundamental-principles-of-disability/ erişildi.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri 12.01.2023 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ erişildi

Türkiye STK Gölge Raporu Ağustos, 2018. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (CRPD), Engelliler Konfederasyonu, Ankara.

Türkiye'de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu 2010, 18.12.2022 tarihindehttps://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Engellilik_Izleme_Raporu.pdf erişildi.

Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu-TİHEK (2022a). *Ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik rehberi*, 11.01.2023 tarihinde https://www.tihek.gov.tr/upload/pdf/ayrimcilikla-mucadele-ve-esitlik-rehberi/PDF.pdf erişildi.

Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu- TİHEK (2022b). *Engellilik temelinde ayrımcılık el kitabı*, 11.01.2023 tarihinde https://www.tihek.gov.tr/kategori/pages/Engellilik-Temelinde-Ayrimcilik-El-Kitabi erişildi.

Türkiye İstatistik Kurumu-TUİK (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması*, 06.08.2020 tarihinde file:///C:/Users/user/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/9021508415731609282.%20(1).pdf erişildi.

UNESCO (2020). *Concept note for the 2020 Global Education Monitoring Report on inclusion* 10.01.2023 tarihinde https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265329 erişildi.

Uyar, L. (Derleyen) (2006). *Birleşmiş milletler 'de insan hakları yorumları insan hakları komitesi ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklar komitesi, 1981-2006*, Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188- 201.

Yardımcı, S. (2015). Sakatlığın tarihsel inşası, K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (Eds.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler*, (s.7-17) içinden, İstanbul: Karekök.

Yelten, G., Tanrıverdi, S., Gider, B., & Yılmaz, M. (2017). Üniversite öğrencilerinde akran desteği ve sosyal öz-yeterlilik algısının değerlendirilmesi*, Balıkesir Sağlık Bilgisi Dergisi,* Cilt:7 Sayı:1 22.12.2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540386 erişildi.

Yıldırımalp, S. (2021). Ayrımcılık temelli dışlanma: Türkiye'de çalışma hayatında kadınlar, *Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security)*. 11(2). 321-346, DOI: 10.32331/sgd.1049046.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (s.300-310) Ankara: Seçkin.

Yıldırım, T., & Göçgün, M. (2016). İdarenin düzenleyici işlemlerinde eşitlik ilkesi, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3 (2), 39-60.

Yılmaz, V. (2015). Engellilerin eğitime erişiminde kamusal sosyal destek programlarının önemi, K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (Eds.), *Engellilik ve ayrımcılık: Eğitimciler için temel metinler ve örnek dersler*, (s.81-92) içinden, İstanbul: Karekök.

Yılmaz, Y., & Uysal, Ç. (2019). Kapsayıcı eğitimde öğretmen, aile ve yöneticilerin rolleri, H.Gürgür, S. Rakap (Eds.), *Kapsayıcı eğitim, özel eğitimde bütünleştirme,* (s.109-130) içinde, Ankara: Pegem Akademi.

Yumul, A. (2012). Ötekiliği bedenlere kaydetmek, K. Çayır, M. A. Ceylan (Der), *Ayrımcılık;Çok boyutlu yaklaşımlar* (s.89-96) içinden. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yücesoy-Özkan, Ş.; Kırkgöz, S.;Beşdere, B. (2019). Normalleştirmeden kapsayıcı eğitime: tahrisel gelişim, H.Gürgür ve S. Rakap (Eds.), *Kapsayıcı eğitim, özel eğitimde bütünleştirme,* (s.18-53) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Yüksel-Oktay, Y,F., Çölgeçen, H., Karahan, K, K., & Yıldırım, Z, Y. (2019). *Bir dezavantajlı grup olan engellilerin sosyal dışlanmalarını önlemek üzere Türkiye'de uygulanan sosyal politikalar*,(Konferans sunumu), 15. International conference on knowledge, ekonomy&management proceedings, Rabat, Morocco, (s.89-122,) 11.01.2023 tarihinde https://bulut.izu.edu.tr/index.php/s/EAoO1UJWP6kawI5#pdfviewer erişildi.

Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji,* 6.Baskı, s.185-195. Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Wang, Z., Xu, X., Han, Q., Chen, Y., Jiang, J & Ni, G. (2021). Factors associated with public attitudes towards persons with disabilities: a systematic review, *BMC Public Health* 21, 1058. https://doi.org/10.1186/s12889-021-11139-3.

WHO (2015).World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü), 03.09.2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/handle/10665/199544 erişildi.

EKLER

EK-1- Gönüllü Onam Formu

EK-2-Etik Kurul İzin Onayı

EK-3-Uzman Değerlendirme Formu

EK-4-Örnek Uygulama Oturumu

EK-5-Katılımcı Günlük Formu

EK-6-Ara Değerlendirme Formu

EK-7-Etkileşim Destek Programı Devam Çizelgesi

EK-8-Anket Formu (Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu)

EK-9- Etkileşim Destek Programına İlişkin Fotoğraflar

EK-1

Gönüllü Onam Formu

Sayın Katılımcı

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Engelli Çalışmaları Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Yeşim FAZLIOĞLU danışmanlığında tarafımdan yürütülen "Etkileşim Destek Programına Devam Eden Engelli Üniversite Öğrencileri Ve Akranlarının Ayrımcılık Olgusu Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi" konulu bu araştırma doktora tezim kapsamında yapılmaktadır. Bu araştırma ile ilgili size bilgi vermek ve sizi gönüllü olarak araştırmaya katılmaya davet etmek istiyorum.

Araştırmanın amacı, geliştirilen etkileşim destek programının engelli üniversite öğrencileri ve akranlarının ayrımcılık olgusu üzerindeki görüşlerinin incelenmesini içermektedir. Bu amaç doğrultusunda "Etkileşim Destek Programı" uygulanması planlanmıştır.

Araştırmaya Trakya Üniversitesi Kırkpınar Spor Bilimleri Fakültesine devam eden 15 üniversite öğrencisi katılacaktır. Araştırma kapsamında 14 hafta boyunca haftada yaklaşık üç saat uygulanacak "Etkileşim Destek Programı" öncesi ve sonrası Kişisel-Demografik Bilgi Formu, Engellilik Algısına Yönelik Ayrımcılık Formu, uygulanacaktır.

Araştırmaya katılmayı kabul ederseniz, araştırmacı olarak tarafımdan geliştirilen "Etkileşim Destek Programı" uygulanmasına dâhil edileceksiniz.

Araştırmaya katılıp katılmamak gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu nedenle araştırmaya katılmayı kabul etmeme ya da araştırmadan ayrılma hakkına sahipsiniz. Böyle bir durumda herhangi bir olumsuz sonuçla karşı karşıya kalmayacağınız temin edilmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan gönüllülere herhangi bir ücret ödenmeyecektir ve kendilerinden de herhangi bir ücret talep edilmeyecektir.

Bu araştırmada yer almak tümüyle sizin isteğinize bağlıdır. Araştırmada yer almayı reddedebilirsiniz ya da başladıktan sonra yarıda bırakabilirsiniz. Bu araştırmanın sonuçları bilimsel amaçlarla kullanılacaktır. Araştırmadan çekilmeniz ya da araştırmacı tarafından araştırmadan çıkarılmanız halinde, sizle ilgili veriler kullanılmayacaktır. Ancak veriler bir kez anonimleştikten sonra araştırmadan çekilmeniz mümkün olmayacaktır. Sizden elde edilen tüm bilgiler gizli tutulacak, araştırma yayınlandığında da varsa kimlik bilgilerinizin gizliliği korunacaktır.

Bu koşullar altında, araştırma kapsamında elde edilen şahsıma ait bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını, gizlilik kurallarına uyulmak kaydıyla sunulmasını ve yayınlanmasını, hiçbir baskı ve zorlama altında kalmaksızın, kendi özgür irademle kabul ettiğimi beyan ederim.

Gönüllü Adı-Soyadı:

Tarih:

İmza:

Araştırmacı Adı-Soyadı: Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ

EK-2

Etik Kurul İzin Onayı

Evrak Tarih Sayısı: 22.10.2021-144590

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı : E-29563864-050.04.04-144590 22.10.2021
Konu : Kararlar

Sayın Prof. Dr. Yeşim FAZLIOĞLU

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnterdisipliner Engelli Çalışmaları Anabilim Dalı Engelli Çalışmaları Bölümü Doktora Programı öğrencisi Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ'ün araştırması ile ilgili yapmış olduğunuz başvuru, Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 20.10.2021 tarihli toplantısında alınan 08/02 numaralı kararı ile uygun görülmüştür.

Gereğini bilgilerinize rica ederim.

Etik Kurul Kararı

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER
Başkan

Ek:Etik Kurul Kararı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu :BS5LV8E847 Pin Kodu :29832 Belge Takip Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/trakya-universitesi-ebys

Adres : Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne
Telefon . 2842234004 Faks . 2842234203
e-Posta:ozelkalem@trakya.edu.tr Web:http://www.trakya.edu.tr/
Kep Adresi : trakyauni@hs01.kep.tr
Bilgi için : Ceyda DURSUN
Unvanı . Sekreter

EK-3

Uzman Değerlendirme Formu

Sayın Uzman; Araştırmacılar tarafından geliştirilen etkileşim destek programının engelli birey ve akranlarının ayrımcılık olgusu üzerine etkilerinin incelenmesi amacıyla bu çalışmayı yapmaktayız. Bu çalışmada kullanmak üzere katılımcıların ayrımcılık olgusu üzerine, duygu ve düşüncelerine ilişkin bilgi toplamak amacı ile *Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu* geliştirmeyi amaçlamaktayız. Geliştirmeye çalıştığımız bu form için uzman görüşüne gereksinimimiz vardır. Vermiş olduğunuz katkı için şimdiden teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Yeşim FAZLIOĞLU

Öğr. Gör. Nilüfer SİVRİKAYA TOKGÖZ

Madde hiç uygun değil: Madde ölçekten çıkarılmalı

Madde kısmen uygun: Madde önerilen düzelmeler yapıldıktan sonra kullanılabilir.

Madde uygun: Madde bu haliyle ölçekte yer alabilir

Ölçek Maddeleri	Maddenin Uygunluk Derecesi			Açıklama
	Hiç uygun değil	Kısmen uygun	Uygun	
Madde 1				
Madde 2				
Madde 3				
Madde 4				
Madde 5				
Madde 6				
Madde 7				
Madde 8				
Madde 9				
Madde 10				
Madde 11				
Madde 12				
Madde 13				
Madde 14				
Madde 15				
Madde 16				
Madde 17				
Madde 18				
Madde 19				
Madde 20				
Önerilen madde				

EK-4

Örnek Uygulama Oturumu

III.OTURUM

Kazanımlar

1.Kişilerarası ilişkide kullanılan dilin önemini kavrar.
2.Ayrımcılık konusunda kişiler arası ilişkilerde kalıp yargı ve ön yargıların etkisini sorgular.
3 Engeli olan bireylerin farklı alanlarda karşılaştığı engeller ve ayrımcı uygulamaları sorgular.

*Süre:*150 dk.
Yer; T.Ü. Armağan Dönertaş Engelli Çocuklar Eğitim ve Araştırma Merkezi
Malzemeler; Kağıt, kalem
Ön Hazırlık: Kullanılacak metinler katılımcı sayısı kadar çoğaltılır.
Değerlendirme; Araştırmacı günlüğü, katılımcı günlük formu ve yarı yapılandırılmış görüşmeler

***Ayrımcılık hakkında kavramsal bilgi sunumu (30 dk)**

1. Etkinlik (50 dk*)*

Isınma; Grup lideri isim oyununu anlatır; liderin seçtiği katılımcı yüksek sesle ismini söyler tüm katılımcılar söylenen isimi yüksek sesle söylerler ve her katılımcı kendine özgü bir biçimde alkışlar (parmak şaklatmak, perkünson, vb.) daha sonra yakınındaki katılımcıya dokunarak sıra o katılımcıya geçer. Tüm katılımcılar ismini söyleyince oyun biter.

Biz Kimiz?- Herkes Farklı; Kunduz ve Karga (Nazlı,2019)

Kunduz ve karganın hikâyesinin okunacağı söylenerek katılımcılar küçük gruplara ayrılır. Hikâye projektör ile yansıtılır veya katılımcılara dağıtılır ve okunur. Daha sonra gruplara ayrılan katılımcılara hikâyede yer alan benzer ve farklılıkları tartışmaları ve not etmeleri için 15'dk verilir. Tahtaya benzer ve farklılıklar başlığında bir tablo çizilir ve gruplardan gelen bilgiler bu tabloya yazılır. Tartışma aşağıdaki iki soru üzerinden sürdürülür:

1-Kendimizi tanımadan, farkımızı fark etmeden yaşamak nasıl bir sıkıntı doğurur?
2-Başkalarına benzemek mi yoksa kendimiz olmak mı daha iyi?

2. Etkinlik (30dk+30dk)

Kalıp Yargılar-Ön Yargılar- Ayrımcılık;

A-Uzaylı Gezginler; Grup lideri katılımcılara *"*bilmediğiniz bir gezegene seyahate gidiyorsunuz. Senaryo oluşturacaksınız giysiler, yaşam tarzı, dil, farklı iletişim biçimleri kullanacaksınız pandomin gibi hayvan sesleri, müzik aletlerinin sesi, farklı dil ve beden dili kullanarak drama yapıyorsunuz" der. Oyunun en yüksek temposunda liderin uyarısı ile katılımcılar donarak fotoğraf karesi (an fotoğrafı) şeklinde kalırlar. Bu an daha sonra katılımcılar tarafından yorumlanır. Katılımcılara sorulan "Neler hissettiniz?" sorusu üzerine tartışma daha derinleşir.

Rahatlama (10dk); Tüm katılımcılar istediği bir alanda istedikleri bir pozisyonda gözleri kapalı şiir dinlerler.

Cemal Süreya - Sevmek Ne Uzun Kelime - Sen Gelsen
https://www.youtube.com/watch?v=tTeinusvhNU

EK-5

ETKİLEŞİM DESTEK PROGRAMI

Katılımcı Günlük Formu

Katılımcı Adı Soyadı; ……..

1-OTURUM; Tarih: …./…./….

A. ***Oturum süresince hoşuna giden, seni etkileyen; söz, davranış, ya da etkinlik oldu mu?***
   ……
   ……..
   .....
   .....
   .....
   .....
   .....

B. ***Oturum süresince seni rahatsız eden, hoşlanmadığın; söz, davranış, ya da etkinlik oldu mu?***
   ……
   .....
   .....
   .....
   .....
   .....
   .....

EK-6

Ara Değerlendirme Formu

Katılımcı Adı Soyadı:

Sınıfı; ***Bölümü;***

Tarih:

Görüşme Soruları;

1-Birlikte geçirdiğimiz ‘Etkileşim Destek Programı’ süreci ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

2- En severek katıldığınız etkinlik hangisidir? Neden?

3- En sevmeden katıldığınız etkinlik hangisidir? Neden?

4-‘Etkileşim Destek Programı’ etkinliklerinin size faydası olduğunu düşünüyor musunuz?

5-‘Etkileşim Destek Programı’ etkinlikleri ile düşünceleriniz ya da bakış açınızda ne gibi değişiklikler oldu.

6- Uygulanan etkinliklere yönelik sizin önerileriniz nelerdir?

EK-7

Etkileşim Destek Programı Devam Çizelgesi

Katılımcı Adı Soyadı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**
K-1	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-2	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**	**X**	**X**
K-3	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-4	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-5	**X**	**X**		**X**		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-6	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**
K-7	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-8	**X**		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-9	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**
K-10	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-11	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**	**X**	**X**
K-12	**X**	**X**	**X**	**X**		**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
K-13	**X**		**X**		**X**		**X**	**X**				**X**		
K-14	**X**	**X**	**X**			**X**		**X**					**X**	
K-15	**X**	**X**	**X**	**X**										

EK-8

ANKET FORMU

A. KİŞİSEL-DEMOGRAFİK BİLGİLER

1-Cinsiyetiniz: ( ) Kadın ( ) Erkek
2-Yaşınız: _____

3-Bölümü; -Sınıfı:

4-Medeni durumunuz; ( ) Bekâr ( ) Evli

5-Yaşamınızın büyük bölümünü aşağıdaki yerleşim birimlerinin hangisinde geçirdiniz?

1. □ Köy 2. □ Şehir 3. □ Kasaba (Belde) 4. □ Büyükşehir

6- Ailenizin aylık toplam geliri ne kadardır?

□ 500 TL. den az □ 2.001-3.000 TL

□ 500-1.000 TL. □ 3.001-4.000 TL

□ 1.001-2.000 TL. □ 4.001 TL ve üstü

7-.Ailenizde engelli birey var mı? Varsa engelini belirtebilir misiniz? ( ) Yok ( ) Var

Var:……..

B. ENGELLİLİK ALGISINA YÖNELİK AYRIMCILIK FORMU

1-Ayrımcılık size ne ifade ediyor?

2- Herhangi bir konuda ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz?

3- Türkiye'de sizce engelli bireyler ayrımcılığa uğruyor mu?
-Engelli olan ve engelli olmayan bireyler arasında ayrımcılığa uğrama konusunda sizce nasıl farklar var?

4-En fazla ayrımcılığa uğradığını düşündüğünüz engel grupları (işitme engelli, görme engelli, ortopedik engelli, zihinsel engelli, otizm spektrum bozukluğu,..…) sizce hangisidir? Neden?

5-Üniversite ortamında kendinizi ayrımcılığa uğramış ve yalnızlaştırılmış hissediyor musunuz? Açıklayınız.

6- Ayrımcılığın en az olduğu üniversite ortamı sizce nasıl olmalı,
7-- Üniversite ortamında ayrımcılık sorunu ile ilgili olarak neler yapılabilir? Bu sorunu çözüme kavuşturabilecek seçenekler neler olabilir?

8- Engelli birinin ayrımcılığa maruz kaldığına tanık oldunuz mu, tutumunuz ne oldu, ona yardım etmeye çalıştınız mı?

9- Engelli bireylere yönelik ayrımcılığa karşı hangi çözüm yolları bulunduğunu biliyor musunuz?

10- Toplum sizce engelli bireyleri nasıl görüyor?

11- İş ortamında engelli bir bireyle beraber çalışma hakkında görüşleriniz nedir?

12- Engelli bireylerin eğitim hakkı hakkındaki görüşleriniz nedir?

13- Engelli bir bireyle haklar konusunda dayanışma gösterdiniz mi?

14- Engelli bireyin hak aramasına yardımcı oldunuz mu? Nasıl?

15- Engelli denildiği zaman ilk aklınıza gelen duyguyu söyleyebilir misiniz?

16- Arkadaş tercihlerinizde neler etkili olur.

17 -Boş zamanlarınızı kimlerle geçiriyorsunuz?

18- Sınıf ortamında arkadaş tercihinizde neler etkili olur.

19-Engelli bir öğrenci (akran) ile yakın arkadaş olma konusunda ne düşünüyorsunuz?

20- Engelli bir akranınızla aynı üniversitede olma konusundaki düşünceleriniz nelerdir.

21- Engelli üniversite öğrencisi olmanın getirdiği zorluklar nelerdir.

22- Engelli olmanın engelli bireylere bazı konularda avantaj sağladığını düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

23- Engelli bir akranınızla aktivite yapmak, özel paylaşımlarda bulunmak konusunda düşünceleriniz nedir.

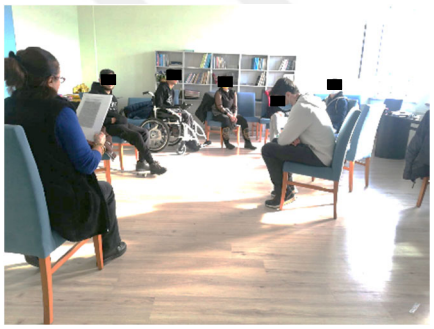
24- Engelli bireylerle arkadaşlık ederken kendinizi kısıtladığınız, yapmayı ertelediğiniz veya yapmaktan vazgeçtiğiniz bir şey oluyor mu?

25-- Yakın çevrenizde, bir engelli bireyle arkadaşlık yaptığınızda tepkiyle karşılandınız mı ve yanıtınız ne oldu?

EK-9

Etkileşim Destek Programına İlişkin Fotoğraflar

'YARDIM NESNESİ DEĞİL HAK ÖZNESİ' VİDEOSU

https://www.youtube.com/watch?v=EPJQeT0pxg8